

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

Ratkó József

RATKÓ JÓZSEF EMLÉKEZETE
RÉGI KOROK JÁRVÁNYAI NYÍREGYHÁZÁN
IANCU LAURA ÉS KÜRTI LÁSZLÓ VERSEI

2020
•
IV.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

55. ÉVFOLYAM, 2020. IV. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Talpas Design Grafikai Kft., Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

IN MEMORIAM RATKÓ JÓZSEF

RATKÓ JÓZSEF	
Két ballada	3
Egy elfeledett interjú – Antall István beszélgetése Ratkó Józseffel az állami gyermekotthonokról (1988)	4
BUGYA ISTVÁN	
„...értelmesen s szabadon”	
Gondolatok a ratkói magatartásról	10
ANTAL BALÁZS	
A nyerstől az archaikusig és még tovább	
A Ratkó-versek nyelvhasználatáról	19
JÁNOSI ZOLTÁN	
„Antigoné cipellői”	
Szophoklész és 1956 – Ratkó József drámaírói műveiben	25
Cs. JÓNÁS ERZSÉBET	
Ratkó József – A műfordító	35
KARÁDI ZSOLT	
Verstani kérdések Ratkó József első két kötetében	58
MINYA KÁROLY	
A nyersség és az emelkedettség katartikus szimbiózisa	
Ratkó József: <i>Segítsd a királyt!</i>	70
NAGY BALÁZS	
Istentapasztalat(lanság) és hiányérzet összefüggései a Ratkó-lírában	76
ZIMONYI ZOLTÁN	
A <i>Hetek</i> első antológiája	84
BABOSI LÁSZLÓ	
„...nagyon-nagy úr maradt utána...”	
Beszélgetés Szikora Andrással	
Ratkó Józsefről és a <i>Hangsúly</i> című hangos folyóiratról	90

TÖRTÉNELEM

KÜHRNER ÉVA	
Régi korok járványai Nyíregyházán	
Különös tekintettel az első világháborúra	103

KÓKAI SÁNDOR
Régióink geográfus kutatója: Frisnyák Sándor 116

BÍRÓ ISTVÁN FERENC
A nyíregyházi népzene-tanár-képzés kezdetének nehézségei 124

KULCSÁR ATTILA
A számítás művészete, techné és architectura 135

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR
„Minden napra kell egy kis siker...”
Beszélgetés Jávor Andrással, a Debreceni Egyetem professzorával 148

SZÉPIRODALOM

KARÁDI ZSOLT
„Isten-kereső korpusz”
Iancu Laura laudációja 162

IANCU LAURA
Időközben 165

Vezeklés 165

Múlhatatlanul 166

Egy óra a templomban 166

KÜRTI LÁSZLÓ
bálna a semmiből 167

alaptábor 167

ida napja 168

SÍPOS LÁSZLÓ
Tussal és ecsettel – Zsadányi Zsolt kiállítása elé 169

VIGA GYULA
Édes múlt... 172

Cukrászat és turisztika 172

KARÁDI ZSOLT
Kép, vers, utazás 175

Bodnár István könyvéről 175

A borítón látható Ratkó József portrét Pálinkás László készítette az 1980-as évek elején.

RATKÓ JÓZSEF
Két ballada

1.

Halottaim,
testem-előtti romjaim,
estig leromlott Dévaváram,
én felépülök kőből, vérből.
Leszek haláltól ronthatatlan,
anyám hamvától bonthatatlan,
mert felépülök kőből, vérből.
S hűséges, balladás gyermek,
magam sírok, magam kiáltok
anyámért átkot,
s anyám sikoltva fölfelelget.

2.

Halottaim,
elásott éles kardjaim,
kisiklotok az eke tenyeréből,
pásztor vesz föl, ura elébe nem visz,
ebet bolondít veletek,
kifordultok a kutyaszájából is.
Fájtok vala csak ennek a földnek;
izzad körétek nyirkot, kituszkol
magából a fényre fényleni;
de itt nincsenek Attilák – én is
hiába élesedek, hiába lángolok.

* 2020. november 6-án Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban „Leszek haláltól ronthatatlan” címmel Ratkó József-konferenciát rendezett a megyei könyvtár, valamint a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete. Összeállításunkban az előadások szerkesztett változatait közöljük.

Egy elfeledett interjú

Antall István beszélgetése Ratkó Józseffel
az állami gyermekotthonokról*

(1988)

– *Te a hajdúhadházi és a tiszadobi gyermekvárosban nevelkedtél. Hogy kerültél ezekbe a gyermekvárosokba? Ezt jó lenne elmesélni, hogy hiteles legyen az a rengeteg tapasztalat, amit te az állami gondozásról, a nevelőszülőknél töltött időkről és egyebekről tudhatsz.*

– 1946-ban, amikor 10 éves voltam, elszöktünk két bátyámmal anyám után Orosházára, aki az édesanyjánál, a nagymamámnál volt. Oda is értünk autóstoppal és egyebekkel, haza is így Budaörsre, de aztán mikor újra megszóktunk, akkor Alsó-dabason elfogtak bennünket. Apám nem jött értünk, és így a kisebbik bátyámmal¹ bekerültünk az Üllői út 86-ba, a lelencházba.² Onnan Miskolcra, a miskolci árvaházból, illetve lelencházból két vagy három helyre vittek. Először Parasznyára egy fiatal parasztemberhez, aztán Putnokra, amikor onnan kikoptam, a nevelőszülőktől, akkor elvittek az erdőbényei árvaházba.

– *Parasznyán mit csináltál?*

– Parasznyán (akkor 11 éves voltam) egy istállóban aludtam egy saroglyán. Tudom a gazda nevét, de nem szégyenitem meg, mert öregember már. Reggeltől estig dolgozni kellett, kivéve, amikor elengedett iskolába. Szerencsére jó fejem volt, tehát nem nagyon kellett nekem tanulnom, megjegyeztem az iskolában, amit kellett. Dolgoztam, szántottam, trágyát hánytam, elláttam a jószágokat, kivéve az aprómarhát, mert az Sinkó Erzsinek volt a dolga, aki szintén lelencből való leánya volt. Az összes férfimunkát úgyszólván nekem kellett csinálni. Ráadásul a gazdám egy ezermester volt. Mindenféle szekerhez való alkatrészeket, szekeret magát is, de főleg kerekeket gyártottunk. Akkoriban lopták el a műhelyéből az elektromos szerkentyűjét, valami gépet, és nekem kellett olyan kútkerékszerű valamivel hajtanom az esztergáját, ami nagyon nehéz volt. Kovácsműhelye is volt. Annak a szagát nagyon szerettem, mikor a vas főlizzott, és verték.

1949-ben mentünk haza, de akkor anyánk már tüdő- és méhrákos volt. A halálán volt. S amikor szeptemberben meghalt, akkor bekerültünk a hajdúhadházi gyermekvárosba, az öt kisebb gyerek.³ A világhírű hajdúhadházi gyermekváros átköltözött később [1950-ben] Tiszadobra.

* A beszélgetés Antall István hagyatékából került elő.

¹ Ratkó Lajos.

² Hivatalos neve: Állami Gyermekmenhely. Ma a Heim Pál Gyermekkórház működik az épületben.

³ Ratkó Lajos, Ratkó József, Ratkó László, Ratkó István és Ratkó Margit. A legidősebb testvér, a 16 éves Ratkó Sándor a lovasrendőrséghez került.

– *Milyenek voltak ezek a gyermekotthonok, lelencek, ebben a háború utáni, meglehetősen szegény korszakban? Egyáltalán mivel tudták pótolni a tanárok azt, amit anyagi lehetőségekben, de talán még élelemben is meglehetősen nehezen teremtettek elő?*

– Mi akkor elég kisigényűek voltunk, mert a háborúban hozzászoktunk az éhezéshez. Úgy emlékszem, hogy a nevelőszülőknél, a lelenházakban, az erdőbényei árvaházban és a gyermekvárosokban mi nem éhezünk. Volt elegendő ennivaló, hiszen a hajdúhadházi, illetve a tiszadobi gyermekvárost az egész világ segítette. Én ott láttam és ott ettem először amerikai mogorót. Amit természetesen nem tudott nyújtani, és ma sem tud nyújtani egyetlenegy gyermekváros sem, az az anya hiányának pótlása. Az otthon hiányát sem lehet megszüntetni, és akkor még igen, de ma már nem tudják azokat a lelki sérüléseket megszüntetni, kigyógyítani azokból a sérülésekből a gyerekeket, amelyeket a korábbi életükben szereznek. Hozzá kell tennem, hogy a mi korosztályunk – a háborús korosztály – sokkal jobb anyag volt ilyen tekintetben, mert hiszen mi árvák, félárva voltunk. Ha nem is volt természetes a számunkra, de elfogadható volt, hogy nem nevelkedhetünk otthon, mert nincsen apánk vagy anyánk. A mostani gyerekek javarésze viszont nem árva vagy félárva, megvan mind a két szülője, de elváltak, vagy maguk a gyerekek keveredtek olyan galerikbe, amelyekből ki kellett emelni őket. És hát a gyermekotthonban nevelkedő gyerekeknek nagyon nagy százaléka most már cigány. Ami ugyan nem meglepő, mert a cigányság – bár szívesen eltartaná a gyerekeit, de annyira fejlett már nálunk a hátrányos helyzet földelítése, hogy most már minden szíre-szóra bevágják a gyerekeket gyermekotthonokba, állami gondozásba. Kevésbé ismerem a mostani nevelőszülőknél lévő gyerekek sorsát. A mi időnkben bizony elég nehéz volt, mert a gazdák általában dolgozni hozták ki a gyerekeket a „lencéből”, és nem pedig nevelni őket. Jóllehet az iskolába el-elengedtek bennünket, mert erre kötelezték őket.

– *Kik tanítottak akkor ott, kik foglalkoztak veletek?*

– A református árvaházban nővérek, diakonisszák foglalkoztak velünk. A gyermekvárosokban pedig hivatásos és kitűnő pedagógusok.

– *Mi tartotta akkor őket ott? Ma kitűnő pedagógusok többnyire nincsenek a gyermekvárosokban, mert meglehetősen nehéz, plusz feladatokkal terhelt ez a munkakör.*

– Ezt tőlük kellene megkérdezni. Még él az a nagy pedagógus-nemzedék, amelyik országszerte vállalta ezeknek a gyermekvárosoknak létrehozását, és az ott folyó igen kemény munkát. Néhányukat volt szerencsém ismerni és tisztelni, tanáromként becsülni. A pedagógiai módszerük az itt egyedül lehetséges módszer volt: velünk együtt éltek, sírtak és nevettek. Együtt dolgoztak velünk. Semmiféle kényszerítő eszközt nem használtak a gyerekcsínyek ellen. Valahogy olyan rend volt, amelyet olyan ügyesen rendeztek meg, alakítottak ki a pedagógusok, hogy a gyermek számára – legalábbis a mi számunkra – nem látszott, hogy ezt most azért kell csinálni, mert az igazgató elvtárs vagy a tanár elvtárs (így hívtuk őket, vagy pajtásoknak) ezt akarja. Úgy tudták adagolni a feladatokat, hogy azt hittük, hogy mi akarjuk.

– *Voltak önkormányzati szervek a gyermekvárosokban?*

– Nálunk a hajdúhadházi gyermekvárosban volt gyermekpolgármester, voltak különböző tisztségviselők, akik beleszólhattak – nem a felnőttek ügyeibe, hanem a gyer-

mekváros minden ügyébe. Például egy nevelő megütött egy gyermeket (hogy ez helyes volt-e vagy sem, azt döntse el más), akkor a gyermekváros gyerek vezetősége is foglalkozott ezzel az ügygel. És ők is elítélték ezt a jelenséget. A gyermekváros felnőtt vezetősége pedig már másnap el is távolította azt a pedagógust onnan. Mi békében éltünk.

– *Később aztán magad is gyermekotthonban kezdtél tanítani, ha jól tudom, Berkesz volt az első állomás. Mennyit változott azóta a helyzet, hogy te diák voltál, és jó vagy rossz irányba fordult a világ?*

– Óriásit változott. Mi, ha valakivel beszéltünk, gyerekekkel, felnőttel, idegennel, a szemébe néztünk, és nem húztuk be a nyakunkat – ebből aztán ifjúkorunkban elég sok bajunk lett. Az ötvenes évek közepére gondolok. Amikor én 1960 februárjában elmentem a berkeszi gyermekotthonba nevelőnek, és meg akartam simogatni egy kis cigánygyereknek a fejét, a kezét azonnal a feje fölé kapta. Ebből én aztán mindent tudtam, ami a berkeszi gyermekotthonról tudható. De láttam olyat is, hogy egy böhöm állat testnevelő tanár egy Budai nevű gyereket, mert mosolygott a tornasorban, fölemelte a hajánál fogva és elkezdte rázni, amíg ki nem tépődött a haja. Vagy azt láttam, hogy kulcsosomóval meg rézdarabbal verik a gyerekeket. Kopka Jancsinak⁴ szóltam, akkor lett is belőle valami ügy, de attól fogva a tanárok kerültek engem.

Attól fogva, hogy visszakerültem Szabolcsba, minden évben elmentem Tiszadobra. Ott sokkal jobb volt a helyzet, de már rosszabb, mint a mi időnkben. Ez egyfelől a gyerekanyagra fogható, de ez csak mondjuk 20 százalékos romlást eredményezhetett volna. A többi a nevelőgarnitúra cserélődése, fokozatos erkölcsi romlása rovására írható.

– *Biztos, hogy kell olyan külső tényezőnek is lenni, ami ezt a belső romlást elősegítette, hiszen látszólag anyagilag egyre jobb helyzetbe kerültek a nevelőotthonok. A hatvanas, de különösen a hetvenes években volt némi pénz is, és mégis egyre rosszabb lett a helyzet az állami gondozott intézményekben. Biztos, hogy ennek valami külső szellemi okának is kellett lennie. Hiszen egyre nagyobb, „épig érő” pedagógiák születtek, és miközben az elméletek csodálatosan virágoztak – legtöbbször persze olyanok tollából, akik gyereket közelről nemigen láttak –, aközben mintha a gyerekekkel és a pedagógussal nem törődött volna senki.*

– Egy gyermekváros, ha jók a pedagógusok és az anyagi körülmények, akkor még ha esetleg félbűnöző gyermekekből áll is a gyerekanyaga, az egy-két esztendőn belül jóvá válik. Arról van szó, hogy ha kívülről kell néznom, akkor is csak belülről nézhetem, mert belül romlik a dolog, és ennek az a belső oka, hogy a pedagógusok nem tanulták és ma sem tanulják az úgynevezett problematikus gyermekek nevelési módszereit. A problematikus gyermekeket, tehát a gyermekotthonban lévő gyerekeket úgy kezelik, mint normális gyerekeket. Azok is „észbelileg”; ugyanazt az anyagot követelik meg tőlük, mint azoktól, akik családban nevelkednek, holott van egy iszonyú belső sérülésük, amelyet valahogy ki kellene gyógyítani. Nos, ezt a pedagógusok nem tudják.

– *Teljesen a személyes rátermettségükre van bízva – talán ki sincs igazán dolgozva ez a pedagógia elméletileg.*

– Elméletileg ki van dolgozva, mert a világhírű hajdúhadházi gyermekvárosnak – remélem – világhírű igazgatója, Ádám Zsiga bácsi írt egy könyvet *A problematikus*

⁴ Kopka Jánosról, a *Kelet-Magyarország* című napilap újságírójáról van szó.

gyermek címmel, ha jól emlékszem 1945 előtt.⁵ Biztos, hogy a korabeli pedagógia alapelveihez igazítva írta ezt a könyvet, tehát lehet, hogy ezen már túllépett az idő, de az alapelveken nem kell változtatni: hogy a problematikus gyermek nagyobb törődést igényel, mint a normális körülmények között nevelkedő, de kevesebbet, mint a „gyógyós”, a gyógypedagógiai esetek. A kettő közt kellene valahol megtalálni egy egészséges egyensúlyt, de egész biztos, hogy ezt a könyvet még lehetne használni. Azt tudom, hogy a gyógypedagógiai intézetben most már foglalkoznak effélével, de óriási hátrány az, hogy valószínűleg ezek az úgynevezett pszichopedagógusok nem kerülnek gyermekotthonokba. Sőt: egyenesen minden gyerekotthonban szükség lenne legalább egy pszichológusra, mert a tanárnak erre nincs ideje. Tiszadobon ott tartunk – ott tartottunk már 15 évvel ezelőtt is –, hogy a tanárt „gatyáörnek” alkalmazták. A nevelő inkább felelős volt azért – és levonták a fizetéséből –, ha a gyereknek elveszett a gatyája, a nadrágja, vagy ha egy labda eltűnt az erdőben. [Az ötvenes években] ...a mi esetünkben még a gyerek volt az alanya, tárgy a nevelői munkának, most a gatyá, a gyerekre adott ruha, esetleg a konyhásoknak a kiadott ételmennyiség stb. Erre kell vigyáznunk, a gyerekre nem, tehát itt szemléleti változás történt. Így történhetett meg az, hogy elszaporodott a homoszexualitás a gyermekotthonokban, még egyes nevelők is terjesztették. Erről a valamikori *Mozgó Világ*ban olvashattatok, és egyes úgynevezett „hivatásos pártfogó” is meg-megrontott egy-egy fiút vagy lányt.

– *Té milyen gyermekotthont álmodnál? Mert úgy tudom, hogy az egészségügyi szociális kormányzat kért benneteket néhány barátoddal, hogy álmodjatok bátran, írjatok meg, hogy milyet szeretnétek.*

– Rosszul tudod. Nem kért bennünket, de mi, a gyermekotthonban nevelkedett és később nevelővé vált barátaimmal, meg régi pedagógusokkal nagyon sokat töprengtünk ezen. Négyen⁶ ültünk össze és csináltuk meg; ez olyan 10–20 oldalas tanulmány-nak felel meg.⁷ Azon töprengtünk, hogyan lehetne a mai áldatlan állapoton javítani. Világos, hogy a gyerekanyagból indultunk ki. Aki valamelyest ismeri a gyermekotthonba került gyermekeket, az tudhatja, hogy ma is úgy van, mint régebben, hogy a problematikus gyerekek javarésze, 90%-a vagy az agresszivitás, vagy pedig a művészi érzékenység irányába billen ki. Ha ez így igaz, hogy ebbe a két irányba billen ki a gyermek, akkor eleve olyan pedagógiai módszereket kell keresnem, amelyek ezeket a kibillenéseket erősítik vagy csendesítik. Az agresszivitás kitűnően visszafogható és jó irányba mozdítható testneveléssel és a fizikai munka révén. Ehhez azért is fontos a sport, mert a sportban szerezheti a legtöbb sikerélményt, és ott fáj a legkevésbé a kudarcélmény. Ezek a gyerekek eleve kudarcot vallottak az életükkel. Sérülést szereztek a szülői házban, amelynek a gyerek védelme lenne a legfőbb dolga. Ha nem kapnak sikerélményt, ami a módszerünkkel könnyen megszerezhető, akkor ez a kudarcélmény nem felejtődik el, hanem mélyül. Nyilvánvaló a sportnak az előnye ebben az ügyben. A másik oldalon pedig mit kell csinálnunk? Művésztanárokat vagy művész hajlamú tanárokat, és a művészethez közel álló ipari, kézműipari tevékenységet kellene megho-

⁵ ÁDÁM ZSIGMOND: *A problematikus gyermek*. Budapest, 1942.

⁶ Ratkó József, Bugya István, Tóth István és Petruska István.

⁷ *Feljegyzés a gyermekotthoni nevelés megváltoztatásáról* (1985).

nosítani a gyerekek számára. Én ezt elmondtam a Hazafias Népfront legutóbbi kongresszusán is,⁸ ahol a mostani egészségügyi miniszter, Csehák Judit élénken jegyeztet. Később a feljegyzésünket eljuttattuk Gazsó Ferenc művelődésügyi miniszterhelyetteshez, de semmiféle választ nem kaptunk rá, vissza sem került hozzánk.

Jelenleg mi történik a gyermekotthonokban a szabadidőben? „Legeltetés”! Ez – ha hiszed, ha nem – egy műszó, a berkeszi gyermekotthonban hallottam: a pedagógusok *így* nevezik azt, amikor a gyerekek szabadon vannak. Amikor kószálhatnak a gyermekotthon kertjében – „legelnek”. Nem kell velük törődni. Maximum fociznak, röplabdáznak, pingpongoznak, esetleg sakkoznak – de ez már nem nagyon jellemző –, és nincs is elég sportszer ezekhez a dolgokhoz, vagy ha van is, nem áll mögöttük olyan szervező akarat, amelyik esetleg nemcsak spontán játékokra sarkallja a gyerekeket, hanem a versenyszerű sportra. Ott van például Tiszadobon Bugya István, aki az egyik kidolgozója volt ennek az új gyermekotthoni vezetési rendszernek. Ő elhatározta, hogy bokszolókat nevel a gyerekekből. Egy éven belül a srácai halomra nyerték az úttörő olimpiát, meg a különböző kisebb-nagyobb versenyeket. Ezek a kölykök megtanultak veredni, s a mai napig országos bajnokok kerülnek ki közülük.

– *De ezt leállították, úgy tudom.*

– Bugya István megunta, hogy nem támogatják kellően. Most ez nem anyagi támogatást jelent természetesen, hanem erkölcsi támogatást a gyerekeknek is, meg önéki is. Ő abbahagyta. Aztán újrakezdte, és újra lettek bajnokai. Volt egy gyerek, aki evezős volt. Bekerült innen-onnan a gyermekvárosba, talán esztergályos volt a tanult szakmája, elvégezte a főiskolát, de már kezdettől fogva foglalkozott az evezős sporttal Tiszadobon; és egy éven belül ezek a gyerekek területi versenyeket nyertek, és ha továbbra is támogatták volna a gyermekotthon akkori vezetői, akkor nem lenne talán gond a magyar evezős sport utánpótlásával.

Összegezve az egészet: egy nagyon pontos és szerintünk fontos, de még a szakemberek által meg nem vizsgált és jóvá nem hagyott módszert dolgoztunk ki a gyermekvárosi nevelés megváltoztatására. A koncepciónak az a lényege, hogy mi a meglévő helyzetet vettük figyelembe: azt, hogy nincs pénzünk, nem tudunk új gyermekotthonokat csinálni. A meglévő helyzetben ez a nevelési módszer, amihez nem is kell túl sok pénz, úgy tűnik, célszerű. Mi kell hozzá? Kellene 3–4 sporttanár vagy sportember, és kell 3–4 olyan ember, aki zenéhez, képzőművészethez, kismesterségekhez, különböző művészetekhez ért, és azt bizonyos fokon műveli. Kell egy olyan rugalmas gyermekmozgatói módszer, amely olyan állapotot teremtené a gyermekek körül, hogy ha az egyik például sportolni akar, de megunja és elmegy képzőművészeti szakkörbe, akkor mehessen oda. Szabadságot kell adni a gyerekeknek a válogatásban. Most a legnagyobb baj a gyermekotthonokban – úgy ötöt-hatot ismerek ebben az országban, a többről tudok, de nem eleget –, hogy a gyerekek rendkívül ingerszegény környezetben nőnek fel. Egyik napjuk olyan, mint a másik, semmiféle változatosság nincs. Márpedig ha egy ember ingerszegény környezetben nő fel, akkor egyfelől veszít a

⁸ Ratkó József 1985. december 15-én szólalt fel a Hazafias Népfront VIII. kongresszusán. A felszólalást lásd *Ratkó József Összes Művei III. Próza*. Szerk. Babosi László. Kairosz Kiadó – Ratkó József Olvasótábori Egyesület, Budapest–Nagykálló, 2014, 333–337.

képességeiből, veszít a hajlamaiból, tehát beszűkül, és ráadásul ráér foglalkozni azzal a sérüléssel, amellyel a gyermekotthonba bekerült. Mit tesz a mai gyermekvédelem? Még mélyebb árkot ás annak a szegény kölyöknek, aki alig látszik ki a gödörből, de aztán már a feje búbja se látszik ki. Nincs is reménye arra, hogy saját magát kihúzza a saját hajánál fogva.

Ratkó József állami gondozott gyerekekkel focizik. Tiszadob, 1967 nyara

BUGYA ISTVÁN

„...értelmesen s szabadon”

Gondolatok a ratkói magatartásról

Világosbarna öltönyében látom,
gombolatlan zakója alól fehér inge messze világít
és világít galambfehér szép haja is,
szép barna arcán méltóság és nyugalom
és méltóságos minden gesztusa is;
járása, karjának, kezének, ujjainak mozdulása is
nem kevesebb, nem több, mint ami szükség;
uralt célszerűség az is, ahogyan megáll, nem izeg,
nem inog, nem billeg, nem mocorog –
mozdulatlansága mozdíthatatlanság:
testi, szellemi, lelki szilárdság –
horizontális és vertikális embermetszéspon: világtengely.
És látom, amint mosolyog, jellegzetesen, különlegesen:
szemében ratkóian nyílt kedvesség, rácsodálkozás;
szemében tartózkodó szomorúság,
egyszerre kérdez és vallat, mintha valami kéretlen válaszra várna...
És hallok hangját is – az a bensőséges zengésű egyre rekedteoseb,
mintha az *idő háta mögül* szólna az a néhai, el-elhalkul a suttogásig...
És látom, amint homlok-ráncolva figyel, mintha *örségben* állna;
zakója zsebéből gyűrött cigarettadobozt, Munkást motoz elő,
a cigarettaszálat meglapogatja, megpuhítja,
szája jobb sarkába illeszti, sercen a gyufa, markában óvja
szélcsendben is a lángot, fejét előrehajtva rágyújt,
az első füstöt, mintha nagy szomjúság, mélyen tüdőre szívja,
benntartja, s mint egy hosszú végső sóhajt, úgy ereszti szabadon...
És látom az időben megelevenedve, amint
Kisvárdából hazafelé jövet, nem érzékelvén a *hazatalálást*,
átballagja a hóesésbeli berkeszi éjjelt a szomszéd faluig a
Bessenyei Tibivel elmerült beszélgetésben...
És látom, amint ír, alig múlt diákkora,
a Gyermekvárossá lett tiszadobi Andrásy-kastély
könyvtárában a szürke márványkandalló előtt
nagyon nagy egyedülségben gépeli verseit...
Horgászunk, eleven sebet ejtve magán – nincs türelme,
nem vár segítséget – kitepi az állába akadt horgot... és
horgászunk, betelhetetlenül, gyermekteg örömmel süllőt fásaszt,

csúfondáros strófát dünnyög: *Ratkó a süllőkirály, / néki ez a cím kijár...*

Dög-lusta-süket a nyár, halat fogni semmi esély,
ül mereven előredölve a szakadt parton, koncentrál, mormol,
s négy szép pontyot akaszt...

és mormol megint, mint vén sámán gubbaszt a
Bedölt-fűzfa tövén, sűrű szemű esőt elállít, leinti a szelet,
előcsalja a napot... nyári vihar csap le ránk,
vadul villog-dörög fejünk fölött az ég,
bekushadunk egy tágasabb bokor kupolája alá,
borral kínálok, elhessent, locsognék jobb híján, de leint,
némán kuporgunk – félünk...

Gombát vadászunk, őzlábat, előrelóhol, diadalmas
nagy madárszárny-karjai lestoppolják,
körülölelik a legszebb varázskört; irigy kutya vagy Jóska –
bár csak mondhatnám újra!

Látom vastag bundájú kucsmában, vékony
talpú félcipőben gázol, gázolunk léktől lékig a
Malom-Tiszán, csukázunk, lábszárközépig ér a hó...

És látom erőteljes pillangóúszását, zakatol,
mint vén hajó, le-föl merül, lábai hatalmasakat rúgnak a vízbe...

És látom *nagy-emberek* között; fejfel magasabb mindnél,
ő a középpont, hozzáigazodik a jövés-menés,
a fontoskodás elhúzódik tőle; kiragyo tisztasága...

Olvasótábor: táblára rajzolja-írja a gondolkodás,
a megismerés iskoláját, s abból következőn
etikai rendszerét, a magatartás minőségének szabad választhatását,
cél és eszköz viszonyát, szándék és tett etikáját,
egyen és közösség viszonyának vizsgálatát,

a hatalom természetének meg- és kiismerését,
s mindezekből következően a minden időben köteles
emberi tartást és cselekvést – s nem a diákok figyelik szájátva,
hanem a meglett színész, a festő, a zenész, az író, a csillagász: a jeles társelőadók...

És kórházban fekszik már, félig kómában, nem tudunk róla;
ránk ordít Skorán Miki, a kállai gyógyyszerész:

ti marhák! rohanjatok, ha élve akarjátok még! rohanunk,
lihegünk, megrendülten állunk elé, fölnéz ránk,
aligha tudja, kik vagyunk, mégis, elhaló hangon szól
az ápolónak: nővérke, húsvét van, kínálja meg a vendégeimet...
és mosolyog – rendületlenül...

És kórházi ágy (jaj már a vég!), szabadulna,
tépi, rángatja magáról a köteléket, a kötést,
az infúziós gyógy-szereléket, Istent emleget...
és látom ravatalán, kihülten, nejlomba vonva...

és látom a temetődombról visszanezve a végtisztesség emberkígyóját,
eleje már fiával közös sírjuk széleinél toporog,
a vége talán ha a könyvtárnál jár valahol...

Mérlegelem, forgatom magamban Illyés Gyula szavait:

*a költő nem szókovács... a költő hatalmas
szellemi erőket mozgat...*

De vajon milyen erők mozgatták költői (és főként
köznap) mivoltában Ratkó Józsefet?

Hamvas Béla szerint: *az álmosak korában élünk,
öntudatlanság van, alvajárás: már csak a költő szakrális lény,
egyedüli, aki pontosan tudja, mi van belül és mi van kívül, ezért
tudja azt is, hogy a nyelvi megnyilatkozás egyetlen
eszköze a kivetítés* – ámulok (büszkélkedem és nem állok ebben egyedül –

mintha szemernyi érdemünk volna dolgait illetően),
ámulok, hogy rímel Hamvasra (is) a ratkói értelem:
minden verse analógia, szigorú rendszer, szakrális intuíció, misztikus metafora;
ismereteknek, anyagi és szellemi tapasztalatoknak,
sebeknek, örömöknek analízise, logikus összevonása, feldolgozása,
s ami több, üzenet: *gyülekező hűség* –
az értelemről következő racionális szabadság irányjele!

Értelem és szabadság: e kettőben és e kettő között
összegezhető minden időben az emberminőség – vélem –
s megbonthatatlanul, akár a ratkói *idő szentháromsága*...
Bámulatós és megrendítő, hogy micsoda pszichés mélységből,
micsoda kínok árán jutott el Ratkó József a gyermek-
kori nyomorúságok, majd az alávetettség és árvaság ellenére is az
emberi méltóságig, és éppen az értelem gyalogútján,
a szabadság szerelmes bűvöletében!

Ámulok, mennyire nem költőiségbeli közhely nála
a szabadság, hanem választott létminőség, önként
vállalt végletes döntés jó és rossz között írásban,
cselekedetben és mindennapi hűségben is.

Mi mozgatta, mi irányozta? Mi segítette,
hogy *védekezésül felemelt jobbkezét leereszthetve végre*
s megírva életét, *igazságot tegyen*, s csak azért,
hogy aki él, bátrabban éljen s ne felejtse soha a leckét:
az embertelenség mindig megítéltetik!

Kezdetben talán születése jussán a sértetlen ösztön, azután
a lélek kényessége, majd a szó, a nyelv felismert varázsereje,
mágiája, végül a gyógyító *megnyilatkozás, a kivetítés*,
amivel megszelídíthető lett az éhség, elűzhető a félelem,

megjelölhető és megszegényíthető minden ami rossz, ami romlott.
Ez a személyes út és tapasztalás lett később hitvallása
költészetének, szervezője mindennapi cselekedeteinek,
pillére világnézetének, gyökere nemzeti elkötelezettségének,
végül indulata: teljességes életének, elhívottságának alfája és ómegája –
nem lehet nem belelátni, behallani, az *Újszövetség*
Jézus-i logikáját és szentségét:

Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet; aki hisz bennem, ha meghal is él!
És vegyük csak mellé: Ratkó bár nem volt vallásgyakorló, azért
senki se vélje, hogy nem ismerte Istent!

Aligha van a teljes magyar irodalomban
megalapozottabb, indokoltabb szilárdabb, isten-tudat;
a felismert *Lenninemkezdet*t lábához mégsem törleszkedik,
hisz éppen általa lett hajlíthatatlan az a gerinc...

„...*Állok itt bottal – magam előtt is;*
vigyázok dudvára, muharra;
senkit sem koronázok.”

és teljességtudatának napi imája, a hibátlan hitvallás:

Hát majd átváltozom.

Ha virág kell, virágnak,

ha búza kell, búzának.

Ehet belőlem féreg, fagyókér,
keményhátú bogárka.

Szétozztatik a test,

nem vár trombitás csodára,
feltámadásra.

Egyetlen lelkű, életű

vagyok egyetlen halálú.

Koporsóm növénynek, kukacnak
lesz teli vályú.

Kell a földnek hű halott,

olyan, aki nem szökik meg,

olyan, akit el se visznek

tolvajok, angyalok.

Ratkó – mire beéri önmagát – halálpontosan tudja
Isten hatalmát: élet és halál elrendelt rendjeit, de tudja
teremtésének célját is: az emberlét őrző felelősségét:
az elkötelezettség gyönyörű szabadságot!

Az élet és halál közötti időben erkölcsi-,

mondhatni, istentudati kényszerrel kell itt cselekedni,

ítélni, rendet rakni, s azzal a biztonsággal, azzal a megkérdőjelezhetetlen joggal,
ahogyan Isten tenné, ha tehetné...

Ha Istenre mutatva lázad is, sohase vele pöröl!

hanem a vad dühig, az agyvérzésig felindulva, mindazzal,
ami éppenséggel az isteni Ige rendjeit pusztítja:
azt ami a jó, a szép és igaz ellen uszít és uszul!
A kenetes hazugságokkal mímelte elvek,
a vakbuzgalommal művelt hitek s az otromba izmusok ellenében
javára fordult az egyetemi szintű köteles politikai iskolázottság is:
a „felvilágosítás” megvilágosodás lett!
A materializmus síkjain szerzett ismeretei csak
közelebb vitték a transzcendenshez, a legmagasabb rendhez: a teremtő értelemig.
Ez a megingathatatlan tudati állapot az Ő alkotói ihletettsége!
Ki is rúgták a campusból egyetlen verse miatt.
Istenre nézve tudja tehát és fogadja el a maga küldetését:
Jöjj és láss, hogy láttass!

„*Figyelek és gondolkodom*” – mondja... és minden Ratkó-versből
ez zeng föl, ez lüktet és muzsikál belénk:
*Az ember nagy, nem az anyag, ezért vagyok különb a kőnél
lélekkel magasabb az anyagba gyúrt örök energiánál...
Az anyag indulata! csupán energia: / fény, mozgás és meleg. /
Az anyag nem szeret, / nem szaporodik, csak átlényegül. /
Él időtlenül, terméketlenül – / ráér, s ez adhat neki nyugalmat. /
Nekem a szerelem. // Szívembe nyomhatnám a kést, /
ha nem volna velem. // Mert nekem a szerelem merész, / halálig tartó összeesküvés, / gyö-
nyörű páros lázadás / a zsarnok elmúlás / ellen; örök harc, konspiráció...
Költő vagyok, hát tudom én, hogy hivatásom a remény...
Mi a dolgom? / újra teremteni a reményt...
ember vagyok s az értelem a világot elemeire bontja...
s ezt hallani kell, érteni, okos szavakkal félteni,
őrizni csendes szerelemmel,
hogy a süket csönd (a halál), indái meg ne fojtsák,
tüzeidet nehogy kioltás, minden dolgok szülője, ember!*

Tovább kutatva Ratkó szellemét, én Sánta Ferencről hallom a leghitelesebbet:
*Ratkó nem individuális lény, hanem univerzális személyiség, nem a pillanatnyiségben,
nem az érdekekben tartózkodik, hanem a folytonosságban, az öröklétben...
Benne az ethosz nem elv, hanem konkrét magatartás; humánium minden időben, minden
helyzetben konkrét cselekvéskényszer, amit nem lehet elodázni, ami élő nem lehet meg-
futni...
(s főként lélekszakadva nem, a kutyafáját!) A költészetnek – amellet, hogy szépséget ad és
gyönyörködtet – mindig az emberi jóság és igazság szolgálatát, a közösség fájdalmát, baját
elkiáltó szolgálatot (a közösség védelmében, a közösségnek a szolgálatában), kell végeznie,
és ennek a szolgálatában állt Ratkó József. Magatartásának ebben van a szépsége és a
nagysága, ami a magyar irodalomnak is hagyománya. Ebben nőtt olyan emberré, aki*

„...értelmesen s szabadon”

a legkisebb társához, a legkisebb emberhez is lehajolt, és nem volt előtte más cél csak a közösség szolgálata.

Apám című verséből:

*„...Napjaim: emberi szemek,
óvjatok, melegítsetek! –
néptelen lelkű ne legyek –
mindig veletek, értetek
szóljak, tegyek; miattatok
legyek én ember. Adjatok
annyi erőt, annyi hitet,
hogy értelmesen s szabadon
szolgálhassak mindenkinek!”*

Értelmesen és szabadon – sok év telt el halála óta, mire ráébredtem és róla szólva most már továbbadhatom, hogy ebből a két teremtsébeli centruból lobban ki mindaz, ami az emberlét értelme, feltétele és célja, hogy minden, ami meghatározza az embert, e kettőből következik. Mi volna hát Ratkó Jóska test-, szellem- és lélekanyaga? Önbecsülés. Leszűkítve, azt hiszem, ebben ez egyetlen fogalomkörben kristályosodott ki teljességes Ő-maga!

Rá emlékezve mit emelhetnék még ki itt és ma?
Csak torlódó felvillanásokra, töredékekre futja:
Három kilométer hosszú a tiszadobi Dög-Tisza.
Úgy 1958 nyara lehetett, nyaraltak, bandáztak a már huszonéves Hajdúhadház-gyermekvárosi srácok, az ikrek, a Bagoly fiúk vad fogadást ajánlottak Ratkónak: ha mersz, gyere, ússzuk át hosszába oda-vissza a vizet, hadd lássuk, ki nyer! Mehetünk – mondta Jóska, és indult, indultak az ikrek is, de aztán úgy 100 méter után visszafordultak, kikacagva a felheccelt rászédettét. És Ratkó úszott tovább és tovább most már egyedül. Kiabálhattak neki, hogy hagyd a fenébe, gyere vissza! konokul úszott tovább. És végigúszta azt a hat kilométert abban a vadvízben, bedőlt fák, itt-ott tizenméteres mélység, hínaras és magány!
Mit emeljünk még ki a rengetegsége ratkói dolgok sokaságai közül? A ratkói „szabad egyetemet”? Volt ilyen is.
Hallgatói közé tudom: Szabó Tibit, Mócsi Ferit, Sánta Áront, Magyar Jóskát. Ószabó Istvánt, Dusa Lajost, G. Nagy Iliánt, Hrisztozov Gencsót, kútásó Kovács Jánost és még sokakat... nem tudom, vállalnák-e ma is?

Segítsd a királyt! – zajlanak a próbák, s a próbákon benn ül a szerző,
nem a művét felvagyázni, hanem a megvalósítás pontosságát féltve!
nem a Ratkó-művet, az Istvánit óvja a henyeségtől, a színházi gegektől
és mindennemű közhelyektől; dühöng a botlások,
a szövegbeli pontatlanságok miatt, hát oda-odaripakszik,
de a színészek nem morognak vissza, legfeljebb a rendező, előbb csak
kérleli, aztán kiutasítja a sötét nézőtérről...

Mindig tiszta lapra dolgozott, írt,
ha megtorpant, elvetette a töredéket, földre, papírkosárba dobta.
Mindent előlről kezdett, ha megakadt;
tiszta lapjain gondolatait a szellemi, tudati és erkölcsi
tisztaság fényében tartva – kényesen ügyelt írott és mondott szavaira...
Tollat vesz elő, ha valahol hibás feliratot lát, odalép, dörmög és kijavítja...
Felejthetetlen a kép, már Hajdúhadház-gyermekvárosi legenda lett,
ahogyan „új-fiúként” megverekedett a Bagoly fivérekkel,
hátát a falnak vetve – egy szív négy ököl, tartották az ikrekről –
és Ő nem félt kettejük egytestűségével megverekedni, nem
hirdettek se győztest, se vesztest, nem is született ott semmi efféle,
csak a síríg való barátság született meg, a minden szívet megejtő
gyermekvárosi szellem: „*Kerülhetsz a hátam mögé*” –
talán innen ered az a balladás szépségű ratkói metafora!

Ital? Emberminősége amiatt meg nem csökkent,
meg nem csorbult sohase – legyen itt elégséges csak ennyi
az ostoba vádakkal szemben.
Nincs mit mentegetni, nincs mit magyarázni!

Az évek teltevel egyre pontosabb, halálpontosabb minden dolgában.
Megkeményedik, nyersebben ejti a szót, tömörebben, fukarabban;
keményebb a pillantása is, mosolya egyre ritkább, humora kiszikkad...
Lefelé ereszkedik... *unom a bajt, undorodom...*
Kisfia elvesztése egyre súlyosabban nehezült rá –
láttam sírni, hallottam zokogását...
holt vizek lettek szűkebb hazája:
Darab-Tisza, Malom-Tisza, Dög-Tisza...
Táj lett partjaikon, mint öreg fa csontjai,
ráhajlott ő is az időre...

A bennem legkedvesebben visszazengő szavait hadd idézzem még:
Két falut szerettem meg igazán: Tiszadobot és Nagyállót.
Tiszadob gyermek- és ifjúkorom faluja, itt vettem észre a bajaimon túli világot, itt szűnt
meg a jó nevelői munka eredményeként az otthonról, az árvaházból, nevelőszülőktől, a

kisgyermekkorból felgyülemlett szorongás – ámulva vettem észre, hogy a felnőttek nem azért élnek csak, hogy verjék a gyerekeket! Itt kötődtek az első, máig tartó barátságok, a természet, a Tisza szépsége itt nyugózott le annyira, hogy ha tehetem, szabadidőm nagy részét is itt töltöm.

Ez a falu „második születésem helye”. Olyan emberekkel, emberi helyzetekkel találkoztam itt, akik s amelyek máig tartóan meghatározták gondolkodásom közösségi irányját és etikáját. Gyermekeimet úgy hoztam ide, mintha nagyszüleikhez...

És írja: Megtanultam itt (Szabolcsban) még egy mesterségbeli dolgot is: azt, hogy a vers csak hologram, a szabadság és a szerelem hologramja, az emberség hologramja.

Szükség és igény itt is van a szép szóra, a művészetre, de nagyobb szükség van a lét, pontosabban az emberlét biztonságára, a konkrét emberségre...

Megfigyelés? jut eszembe ez a nagyon keserves valami, ez a békességet tudatosan az időtlenségig szennyező politikai találmány, ez az ördögi tákalmány.

Tudom, nem jó ezt itt ma szóba idézni, de ugyan melyikünk mondhatja, hogy ő aztán soha!

hogy na Őt biztos-nem-tudták-volna! Ugyan-ugyan barátaim! És azon túl, Ratkót besúgni?

Nem volt se hely, se helyzet, se körülmény, se idő, hogy lakatot tett volna tollára, szájára! És

gondoljunk csak Sánta Ferenc *Ötödik pecsétjére!*

Az ember esendő! Az is, akit megbélyegeznek, s az is, aki megbélyegez!

És még egyszer Sánta Ferencről – róla:

Ha most élne, akkor nyilván tudná, hogy hol állna, hol foglalna helyet.

Tudom, hogy azok között, akik az egész emberiség együttes boldogságát, az egymás segítségét, a szolgálatot választanák.

És vajon Kalász László hogyan is értette, ha már azt találta mondani, amikor Magyar Jóskaival meglátogattuk valaha: szeretnék a *Ratkó Jóska médiuma lenni!*

Bizonyára nem Ratkó költői mivoltát irigyelte volt el, hanem annál nagyobbat: emberlétbeli biztonságát,

a „szólás” biztonságát, emberminőségének finomságát.

Hadd sóhajtsam vele együtt szabadon, most, hogy már pótolhatatlanul hiányoznak:

Ratkó József a hetedik dimenzióban te már tudod azt is, miértünk mint jön el a halál, ha oda jutunk, ahol te vagy, ha hozzád jutunk, akkor minden jól van!

* * *

És végezetül: Ratkó Emlékév 2014 (lesz-e még ilyen, s mi megérjük-e?)

Középiskolás kis csapatok vetélkedőjén jegyeztem föl a kérdésekre adott néhány érdekes választ. Szomorkodhatunk is, mosolyoghatunk is...

Kérdés: Milyen munkakörben dolgozott?

Válasz: Gombaszedő. Sőt: tábori felügyelő; valamint: kártyajátékos.

Kérdés: Melyek megjelent kötetei?

Válasz: Félkenyér-hold. Sőt: Félkenyéren.

Kérdés: Milyen díjakat kapott?

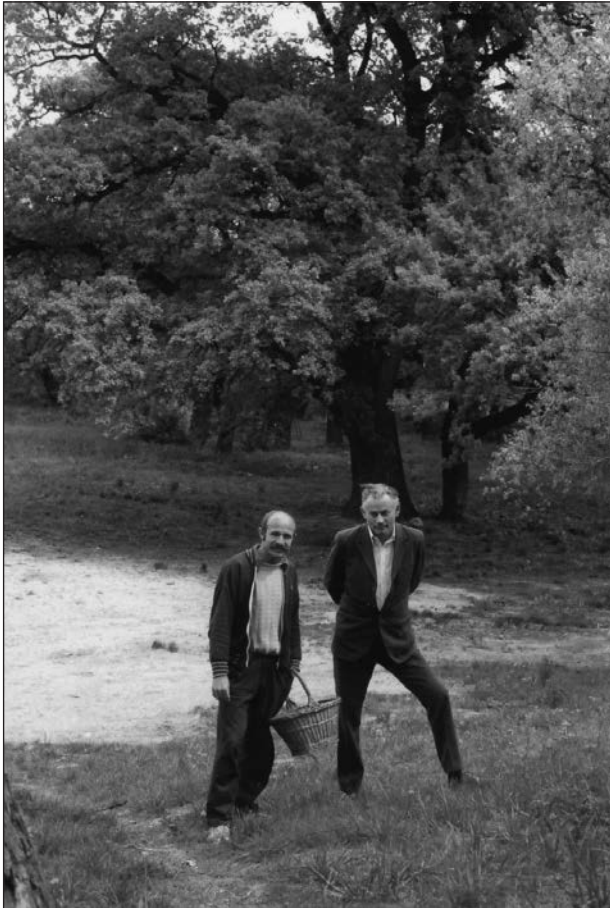
Válasz: Örök magyarság-díj. Sőt: díj a szociális kultúráért.

Kérdés: Mit sportolt?

Válasz: Gombaszedést.

Kérdés: Melyik nagy költőnk írt neki levelet?

Válasz: Petőfi Sándor.

Gombászás közben. Bugya István és Ratkó József a tiszadobi erdőben 1980 nyarán

ANTAL BALÁZS

A nyerstől az archaikusig és még tovább

A Ratkó-versek nyelvhasználatáról

A Ratkó-líra többszólamúságára – mind a kötetekre, mind az életmű egészére – vetve pillantást, különbözőképpen lehet rálátni. E többszólamúság előfeltételei között nyilván elsőrendűen odaértett a Bartóki-modell kánonjában kiemelkedő szerepet játszó idősebb pályatársakkal való párbeszéd igénye. Bár a modell alapvető sajátosságai a folklór irányában jelölik meg a nyelvválasztás lehetőségeit, ez Ratkónál csak módjával tartható és nem is a pálya egészében. A modell tanulmányozása során a legjelentősebb költői művekben láthatóan jelentkezik a nyelvváltás igénye, noha a nyelvkritikai attitűd nem jelenik meg, vagy nem játszik számottevő szerepet sem a modell kánonja, sem a Ratkó-líra alakulástörténetében. Bár azért kétségtelenül hasonló indítást lehet sejteni abban az útban, ahogyan a versek egyre intenzívebben fordulnak a nyelvtörténeti rétegek felé, megkerülve az archaizálás egyszerű felszíni manővereit, hogy olyan nyelvet találjanak, amely mentes attól az ideológiai tehertől, melyet a népies lírára a nyelvhasználati formáinak tradícióját kisajátító politika, vagy az '50-es évek agitatív propagandaköltészete rárakott. Ratkó nem tartozik azok közé, akik reflektálatlanul próbálták tovább folytatni az éppen ideológiájának etikájára rákérdező törés után az e körbe sorolható beszédmódokat, de azok közé sem, akik nyíltan felvetették volna a folytathatatlanság problémáját. Ehelyett pályakezdő kötetétől kezdve látható az az indulatiság, mely ugyan nyilvánvalóan a klasszikus magyar költészetből eredeztethető, de jellegzetesen Nagy László lírájában kapott jelentésformáló jelleget, épp a mondott probléma feldolgozhatatlanságából eredően, mely a folytathatatlan nyelvet ilyenformán az érzelmi telítettség radikális fokán kívánja feloldani. Ratkónál ez az út már nem jelenik meg, de nem is időszerű, hogy megjelenjen, egyszerűen ezen a ponton kapcsolódik be a diskurzusba – nagyon hasonló módon, mint ahogy azt például Szilágyi Domokos első kötetének olyan darabjaiban, mint a *Ius Primaе Noctis* is látni.

Előadásomban alapvetően ezt a többszólamúságot szeretném körüljárni egy viszonylag szűk keresztmetszetű térben. Első megjelent kötetében több olyan vers olvasható, melyek világához a későbbiekben is rendre vissza-visszatért. Még az is előfordul az újbóli feldolgozásnál, hogy költemények, ugyanazt a címet kapják; ezek láthatóan nem átíratok, még csak nem is újraírások, sokkal inkább továbbírásnak tekinthetők. A szerzői szándéktól teljesen függetlenül épül ki egy párbeszédlánc ezekből a szövegekből, melyek egymás melletti újraolvasása megmutathatja a nyelvhasználó attitűd változásait is.

Legelső könyve, a *Félelem nélkül* nyitó verse az *Apám*. Még két mű viseli ugyanezt a címet a pályáján – egy a *Törvénytelen halottaimban* jelent meg, egy pedig korábban,

1957 januárjára datálható, nem szerepelt a költő autográf köteteiben –, s az apa számos költemény címszereplője még, nem beszélve a tervezett első kötetről, összeállított kötetkéziratról, mely az *Apám tollával* címet viselte volna a megegyező című, 1954. augusztusi keltezésű vers után. S persze a címeken túltekintve is ott látjuk az apát számos további versben még. Az alanyias szemléletű élménylira elgondolása ebben az esetben a referencialitás, a vallomásosság, az eszképzizmus vagy a traumairás elképzeléseit hozza játékba a témát illetően. Klasszikus verstéma – a turgenyevi szemléletformáló generációváltás az '50–'60-as évek apa-verseiben épp úgy megvan, mint a lehetőség siratása, az apával elvesző lehetőségé, nem is annyira halálával, hanem az életével. József Attila apátlansága, anyasiratói, árvaság-panaszai – nyilván minden más költeményével együtt – alapélményei a *Hetek* és a *Kilencek* költőinek. Csak még egy adalék: a marxista kultúrpolitika által támogatott népies költészet reprezentáns darabja a korszakból Juhász Ferenc *Apám* című eposza, ami után Juhász, mindössze huszonhárom évesen, Kossuth-díjat kap.

Ratkó '50-es évekbeli apaversei kétségtelenül naivabb darabjai közé tartoznak. Emelkedettségük és pátoszuk még nagyon másféle hangulatot teremt, mint amilyen a későbbi kötetekbe felvett daraboké. A nyelv az '50-es évek elejének optimista hangvételét követi – bár az optimizmus naivitásán ekkorra már túlvan a bartóki-hullám fősodra. Ez azonban még a tulajdonképpen pályakezdés előtt álló költő hangja, aki keresi a nyelvet, keresi az érvényes szólás lehetőségét. Ezek a leghosszabbak az apaversek közül, s az 1957-es *Apám* című az egyetlen klasszikus formában való próbálkozás a témában. Mondanivalója meglehetősen távol áll a későbbiekétől – azt talán az *Apám tollával* előlegzi meg némiképp.

Az első kötet nyitóverse a ratkói indulatlíra talán legjelentősebb darabja, kezdete kor akár egy jeremiád. A lajstromozó, indexáló első szakasz felütése azonnal propozicionál, a következő sorok ennek az egyetlen félmondatnak sokszorozó erejű bővítményei. Az indulat spontaneitása vezeti a verset, amely tulajdonképpen ezzel legitimálja formai engedményeit is, hiszen majdnem minden ríme ragrím. Szövegszervező elvű válik a forma és formátlanság apóriája, azzal összhangban, hogy a szöveg maga is a formálódás logikája köré épül, de az első szakaszban éppen a formavesztés értelmében, vagyishogy az emberré válás a mintától való eltávolodás útján képzelhető csak el – merthogy a minta maga azt mutatja, hogyan veszi el az ember emberségét. Ennek rendelődik alá tempó és hangulat. Az első szakasz úgy áll négy mondatból 22 sorában, hogy egyttal a harag lendületét is intonálja: a kimondástól (*Apám elitta mindenét...*) a kimondhatatlanig jut el és ott a sor közepén megszakad (...*anyámba rúgott*). Ott ér véget, ahonnan nem lehet mondani tovább. A vers zaklatottá válik: kétszer is újrakezdődik, előbb (*Mindenét elitta...*) a felütést variálva, utóbb összegzően (*egész életét / elitta*), csak már meg nem nevezve az apát: az erőszak kimondhatatlanná teszi a megnevezést. Ezek után a személyiség lebontódását, formavesztését, elveszését írja meg (*egész életét / elitta: szívét és agyát, / tenyerét, emberi szavát*), s aztán a végső megsemmisülést, amely halál nélkül is végbemegy, hiszen a szöveg intenciói szerint nem feltétlenül tényleges haláláról van szó. A vers beszélője nyelvet keres a megalázáshoz, a megalázottság kimondásához (*amikor nyögtünk, nevetett, / röhögött, könnye is*

kijött / és csúfolt és úgy röhögött), amely nyelv egyszerre teremt teret a személyességnek, ugyanakkor eltávolodva, eltávolítva, kívülről exponálja az erőszakot. Nem az érzés, a sértés, a megalázás, azaz a belső, személyes történések kényszerítik megállásra a szövegmondást, hanem a tett, az exteriorizálva is belsőnek megmaradt anyával szembeni fizikai tettlegesség. A monológ fokozatosan egyre emelkedő feszültsége az első szakasz zárlatának megszakított, elharapott töredék-törmelékmondataiban jut el az eszkalációig. Retorikai-dramaturgiai eszközkészlete itt teljeseedik ki: a szintaktikai egységek áthajlásai kimozdítják az olvasást a gyors ritmusból, megakadályozva azt, hogy automatizálódjon: másképp kell olvasni, másféle aktivitást igényel.

A második szakasz indulati töltése ehhez a végponthoz képest visszafogottabb, és nem is célozza a hasonló felfokozást. Akkor enged ki a szakasz, amikor az előző retorikáját formáló erők szavai beíródnak: *vasgyúró indulat, eszelős szenvedély*. Ennek a szakasznak a dramaturgiája más logikát követ, még akkor is, ha ellenpontoszó jellege folytán az első tükörképeként olvasható – a tagadás állítássá válik benne. Az apa önrombolását, önfelszámolását megíró szakasz után itt a beszélő személyiségének kiformalódása áll a középpontban. A harag, a düh ebben már felhajtóerővé válik. Ami az első szakaszban a megalázottság lajstromozása volt, itt az a formálódó, önépítő személyiség alkotóelemeinek számbavétele lesz: itt a kulcsszó az önépítés. Behatárolás és elhatárolás kettőssége vezeti a szakasz kompozícióját, melybe az Ady-parafrázis hozza a fordulópontot (*de sem örököse, sem fia /nem akarok lenni soha!*): külön kerül a *hozott* és a *szerzett*.

Ezután szinte egy másik vers kezdődik, még hozzá mindjárt invokatívan felkiáltó megszólítással: *Napjaim: emberi szemek, / óvjatok, melegítetek!* A *hozott*, ami a kárhovatosság logikáján belül is olvasódhatna, a beszélő önépítésében fordítódik át ellentétes értelművé, így lesz belőle erő, az alkoholizmus önzéséből így lesz szolgálat, a megalázásból alázat. A vers zárlatát a népiességet övező szerep-elképzelések hangütése szervezi: a népszolgálat, az önfeláldozás az apa által kimozdított világegész helyreállításába vetett naiv hitként artikulálódik, reflektálatlan kapcsolatba lép a népies költői tradícióval, egyúttal bináris oppozíciók mentén leírhatónak gondolja a világot, amivel szintén a romantika egység-képzetét idézi meg: a haszontalan, az erőszakos átadja helyét a hasznosnak és a szelídnek. A közösség a beszélő originalitását és desztinációját is jelenti, utóbbit olyan hívószavakon keresztül, melyeket az apa sorskódjai elkerültek vagy megkerültek, a beszélő azonban a magáénak vindikál: erő, hit, értelem, szabadság. E sorsért haragvó és sorsra törekedő költemény utolsó soraiban pedig ugyanaz a közösség-élmény fogalmazódik meg, mint József Attila *Házam*-ciklusának első darabjában (*amelyből nyelvem, eszméletem származik és táplálkozni fog*), de itt nem egyszerűen a feloldódás mondható célnak, hanem az apától való elhatárolás. Ez a kötetnyitás – Ady-módra ciklusok elé szervezett előhang-vers – a kötetkompozíciót tekintve minden bizonnyal a zárlat (*hogy értelmesen s szabadon / szolgálhassak mindenkinek!*) naiv szerepkijelölésre, szerepvállaló lendületre exponált kifutása miatt kapta kiemelt helyét. De a téma fontossága is belátható, akár csak ebben az egyetlen kötetben is.

A vers párdarabjának tekinthető a *Húszéves apám éneke*. Itt az apa beszél, s az ő indulatai formázzák az írás szövetét. A két mű között lényegi különbség az alapérzület-indulat artikulálásának mikéntje. A düh ugyanis előbb válik tematikai tényezővé,

mint formai kóddá (2. sor: *nem tudom, türjek-e vagy öljek*). A szöveg bőven merít József Attila szegénység-tematikájából, a mama-versekből, vagy olyan darabokból, mint a mondott helyen a *Tiszta szívvel*, vagy máshol az *Eszmélet (vasból való szabadság)*. De a nyers, keresetlenül spontán nyelvtől ezzel egyszersmind el is távolodik, sokkal inkább ellenáll az intenzív érzelmi töltésnek, a megidézett József Attila-i indulatok lényegesen artikuláltabbak, inkább retorikai természetűek. Ezt a felkiáltójelezés is mutatja. A szerepvers egyszerűen egy másik kor emberének indulatait tükrözi. Ennek fókuszában a szabadság, a szabadulás vágya áll, a vágyott, ösztönösen keresett hely megtalálása a világban, és az állandó úzottság-tudat. Ez az elúzottság szituálja a beszélő keserűségét, de ez itt leginkább kontemplatív keserűség, kevésbé cselekvő. Míg az előző versben a beszélő az apa tetteit mutatta meg, ez a tehetetlenségét láttatja, s igazából ehhez a tehetetlenséghez keresi a megszólalást, a kimondás útját. A kimondhatatlanság oka az, hogy nincs megnevezhető ellenség, nincs megnevezhető hatalom: csak az idő, a szél, a tél, az éjszaka állnak a helyén. Az önmaga ellen forduló, legyőzhetetlen harag legteljesebb oka tárul föl ezzel.

Ezeknek mintegy szupplementumaként olvasódik a *Ha a szerszámot* kezdetű darab. Itt megint a fiú beszél. Az apa, akit a vers leképez, a két korábbi költemény kevercse: a *munka* áll a szöveg középpontjában és a *részegség*, mint egymástól szétválaszthatatlan szenvedélyek. Mert tulajdonképpen egy szenvedély két oldala lesz ez: egy fehér és egy fekete, egy napsütötte és egy sötét, a boldogulás lehetősége és a boldogtalanság oka. A korábbi két kötetbeli versnek azért olvasódik mintegy margóján ez a mű, mert igazából hiányzik a zárlat. Narráló, dramatikusan jellegű, töredékesebb darab. Az elharapott zárlat kontrasztossá teszi a képet egy másik értelemben is: a munkához a *tisztaság* és a *pontoság* kapcsolódik, a családdhoz az *erőszak* itt ebben a versben is. Nem csak a zárlat hoz szakadást, az utolsó két versszak egy-egy szöveghelyén a zárójelbeszúrások felfüggesztik a lineáris monológot. A zárójelben a szögek és a pofonok két fiú kínzásának eszközei. De a Jézus-utalás reflektálatlan, a pofozás pedig mintegy mellékesként olvasódik, az apa tisztaságát emeli ezek elé a beszélő, a munkaetikát, a kétkeziség tiszteletét: az ebbe a versbe épülő halmaz alakzat, a lajstromozás (*a véső, a lyukasztó, / vasfűrész, kalapács, reszelő*) most ezt is célozza.

Az 1975-ös kötet apaverse (a *Szememben jár-ke, mint a többiek...* kezdetű) ötvözi a korábbiak hangütését, mind a három első kötetbeli költemény témái és motívumai visszatérnek benne. Düh és irgalom szólamai szervezik egészé a verskompozíciót, az előbbi azonban ezúttal alig észrevehető. Érzékeny, engedékeny ez a szöveg, ahol az apa már érezhetően csak kép, emlék, reminiscencia. Semleges képtől indul a felütés, a munka áll ennek is a középpontjában, a szájban tartott szögek visszatérnek az előző versből, s a mindössze 12 soros mű utolsó három sora – utóértés után is legföljebb 4 sor – implikál fordulatot, és teremt a megelőző sorokkal ellentétes értelmű zárlatot. Itt azonban most is megjelenik a törés: a monológ egy ponton megszakad – azon a ponton, amikor tulajdonképpen elérkezik az előző szövegek kulcsához, az alkoholhoz, a kocsmához. Ott a kimondás véget ér.

A rendre bekövetkező szakadások, az újrakezdések, a parafrázálás, a ciklusteremtő szándék az egyik legfontosabb témának mutatja az apaverseket, szoros kapcsolatban

az anyaversekkel, melyek szintén önálló diskurzus-sorba rendezhetők, a kettőt összekötő azon szövegekkel, melyekben haláluk szerepel. Ennek kimondásába a költő többször is belekezd, de mindannyiszor csak egy-egy mondatig jut el.

Ezek után azonban mind témájában, mind nyelvi vetületében teljesen másféle szövegeket fogok még vizsgálni, hogy érinthessem más irányból is a többszólamúságot.

Éjszaka címmel négy vers is akad Ratkó életművében. A legelső a *Félelem nélkülben* (1966), a következő mindjárt a második kötetben, az 1968-as *Fegyvertelenülben*, majd a harmadikban, az 1970-es *Egy kenyérenben* is viseli e címet egy poéma. Az utolsó 1987-ből való, ez már életében nem kerülhetett kötetbe, s igazából inkább töredékesnek hat, bár megjelent folyóiratban.

Az első kötet egyik legérdekesebb és legizgalmasabb darabja az abban közölt opusz. Egészen másféle nyelv szólal meg itt, mint a könyv többi darabjában, már csak abból a szempontból is, hogy ez a poéma maga is többszólamúvá válik. A költemény terjedelmes, a '60-as évek Juhász Ferenc-i, Nagy László-i hosszúvers műfajához esik közel, maguk a sorok is hosszúak, formátlanok. Felütésében a reprezentatív versbeszédtől indul, ilyenformán a személyesség alakzataitól eltávolodik. A kollektív megszólalás azonban nem válik valóságos kardallá, a felütést követően a szöveg előbb teljesen elszemélytelenedik, atmoszférikus töltöttségű, az expresszionizmus vizionáriusságát idéző képiségű tájlíra bontakozik ki, amelybe aztán emberi tabló szövődik: az esetetek világa *az éj nagy odva mélyén*, mondhatni, hiszen e tabló ihletésében újra József Attilát lehet megsejteni. Szóhasználatában vissza-visszaköszön az *Altató* némely kulcsszava. Közöttük, a népi líra *alulzó Magyarországnak* esettjei között, őket figyelve válik ki a beszélő a közösségből. A vers első fordulata ott következik be, ahol a tárgyak perszonifikálódnak és helyet cserélnek használóikkal, az emberi test pedig tagjaira hullva tárggyá válik (*Részeg lakatos vetkezik, hátát a székre teszi, / ruhájával a lábát, derekát is leveti*). A vers gondolati szólamának középpontjába a személyiség éjszakai identitását, lényét, lényegét elvesztő helyzete kerül. Már-már Gottfried Bennt idézi a költemény közepe előtt kevéssel olvasható felkiáltás: Ó, itt tenyerek alszanak, testrészek, nem emberek, / lábak, gerincek, vállak, feltagolt szervezetek! – de itt nem valóságos expresszionizmusról van már szó, a groteszk látvány csak látvány marad. A beszélő az alvók egymásra halmozott tömegét fogja össze egyetlen nagy képbe, kifejejtve az őket elválasztó falakat, ugyanabba a vizionárius térbe helyezve mindjüket. A beszélő feloldódik a szemlélésben, melynek során a temporalitást minél térbelibbé, látvány-szerűbbé próbálja alakítani. A vers esszenciáját végül is a *napi halál* kifejezés adja meg, mely után újabb, az előzőnél jelentősebb fordulat következik.

A szöveg utolsó harmadában megváltozik a nyelvi tér. A kollektív beszélő visszatér, repetitív szólama két nagyobb dramaturgiai egységben összpontosul. Előbb a sorkezdések ismétlődnek (*holnap majd...*), majd a sorvégek. Ezek közül igazi tempóváltást, a vers dinamikájának jelentős változását az utóbbi hozza játékba, mert a szöveg teljes dikciója átalakul. A ráolvasások feszessége artikulálódik itt az ismétlődő zárlatokban: *most hagyj aludni!* Az addigi, többnyire kiegyensúlyozott tempójú, retorizált, deklaratív versbeszéd megtörik, a szintaktikai egységek felbomlanak, szétrobbannak, az ismétlődésre kifuttatott sorok tulajdonképpen kontextusukat kereső felütések és ex-

ponálatlan zárlatok feszültségét teremtik meg. Minden egyes sor közepén szemantikai rés tátong, melyeknek jelentésszervező motívumai kimaradnak a szövegből. A beszélő itt a folklór archaikus rétegei felé tájékozódik. Ezekkel a formai-nyelvi változásokkal a tematika szintjén a nyugtalanság jár együtt. A napi halálból napi halni-akarás lesz; az élet-halál dichotómia megfordul, itt a hajnal közeledte látszik veszélyesnek, amikor majd minden újra szerepet cserél. *A Jön az éjszaka* verskezdetről a *jön, jön a selyemtógás hajnal*-al induló befejezésig jutunk el, az utolsó félmondat így hangzik: *fölsüt a Nap*. A hajnal és a Nap felsütése közötti sorokban történik meg a visszarendeződés: az ember visszanyeri a testét, visszanyeri az életét, visszkapja az identitását. A különös izgalmas tempóváltások a vers végén lassú mondatokkal egyenlítődnék ki.

A második kötet *Éjszakája* ugyancsak hosszúvers. Formája rendezettebb, mint előzményéé, a szerkezet áttekinthetőbb, szellősebb: bár ez csalóknak bizonyulhat. A sorok ugyanis másféle zenét teremtenek: az előző vers hosszú sorainak gördülékenysége helyett itt a rövid sorok ritmustörésekkel, hiátusokkal, szokatlan rímeltetéssel működnek. Nem nehéz formai kísérletnek tekinteni a darabot: gyakori a sorokon belüli rímelés, a szakaszokon belüli váratlan többszörös összerímeltetés, vagy akár a szakaszok közötti átrímeltetés – mindenképpen változatos, izgalmas, nyugvópontra nem jutó dinamikát tudnak teremteni a nem stabil rímek és a változó sorhosszúság. Az *éjszaka* itt a magány terepe. Alapvetésében tájvers ez a poéma is, de inkább impresszionista jellegű, bár groteszk képek itt is olvashatók (*Eső csurog, / az isten nyála*), a második felére azonban inkább a gondolati líra alakzatához közelít, de voltaképpen akkor is megőrzi hangulatlírára utaló karakterjegyeit. A tárgyiaság kevésbé jellemző, bár az elején kétséges a jelenléte, később egyre jobban előtérbe kerül az én, s a vers második felét már az ő gondolati szólama dominálja. Ez a szólam a szerelem, a halál, az anyag és a szellem kérdéseivel foglalkozik, megint csak ugyanúgy jelölve ki az időkeretet, mint az előző mű; a nap felkeltéig tart a melankolikus hangulat hosszúversnyi kitartása.

A harmadik kötet *éjszaka*-verse formát vált: négy rövid strófa, tizenhat sor, keresztrímek. Az egyszerűsödő, tradicionálisabb forma tradicionálisabb témát is hoz: az *éjszaka* nehéz és félelmetes, ugyanakkor sejtelmes is, a halál, a félelem, a magány, de a szerelem ideje is. A sűrítés a költemény legfontosabb formai szervezőelve, aminek a révén nyitottá válik a vége: egyrészt a küldetésesség naiv hite, másrészt akár politikai áthallás is teret kap zárlatában: *Énekelek melegebb fényű, / romlatlan csillagokért*. Az 1987-es vers már mindössze négy sor, mintha ezt a legutóbbi írást írná tovább, ezt tömörítené még tovább: az *éjszaka* az ijesztő magány, mely Isten világán kívülre rekeszti az embert.

Ratkó ugyanazokhoz a témákhoz visszatérve ugyanazokkal a motívumokkal több alkalommal dolgozik – nyelvet azonban nem használ kétszer, abban mindig egy lépéssel továbbmegy. A választott példák persze nem tudják teljességében megmutatni azt az utat, amely végül is látható kötetről kötetre: ahogyan az indulat nyers nyelvtől a '80-as évekre eljut a kimunkált, folklórhatásokat mutató, nyelvtörténeti érdeklődésű világig, amelyet a *Segítsd a királyt!* betetőz. Persze már egy másik műnemben.

JÁNOSI ZOLTÁN
„Antigoné cipellői”

Szophoklész és 1956 – Ratkó József drámaírói műveiben

(Részletek egy hosszabb tanulmányból)

Ratkó József és Nagy Gáspár szellemének

Bevezető szavak

Ratkó József 1956 ügyeinek ébren tartásáért, emlékezetéért, követeléseiért tett alkotói fellépései a költeményeiben, nyilatkozataiban, felszólalásaiban elmondott üzenetek mellett – az élete utolsó fél évtizedében írott – drámai munkáiban is nagyon erősen nyomon követhetők. A Szent István királyról alkotott, de az állampárti uralommal szemben már a magyar rendszerváltás perspektíváit kereső *Segítsd a királyt!* (1984), az *Antigoné*-fordítás (1986) és ennek nyomán – a magyar valóság impulzív poklából – rekonstruált „antik” dráma, a *Kreón* (1986–87) adják ennek a számos meghatározó vonásában 1956 gondolati centrumából kiinduló drámaírói munkásságnak a társadalomértelmező és program-kisugárzó legfontosabb értékeit.

A drámák egyik forrása az alkotó verseiben már régóta készülődő – s a lírai műnem kereteit fokozatosan szétfeszítő –, a nemzeti lét alapkérdéseire átfogó művekben választ kereső poétikai szándék volt, a másik a '80-as évek Magyarországnak gazdaságban, hitben, morálban mind kétségbe ejtőbb állapota. Ratkó történelmi válaszkeresése e három dráma poétikai világában – egybekapcsolva a kortárs magyar irodalomszemléletben gyakran érthetetlenül (ám az esztétikumra rátelepedő politikai megfontolásból tudatosan) kettéválasztott „nemzeti” és „emberi” rétegeket – egyszerre mozdul meg a magyar és az európai kultúra kezdetei felé, vagyis a magyar állami lét alapjai: a Szent István-i kor és az európai ember nagy bölcsője: az ókori Görögország irányába. Az első Ratkó-dráma, a *Segítsd a királyt!* az államot alapozó magyar történelmi hagyományhoz nyúl a rendszer leváltását sürgető, s az ez utáni magyar világot újraalkotó példázatért. Az 1956-os forradalom és szabadságharc 30. évfordulójára megalkotott *Antigoné*-fordítás és az ennek ágaként született saját dráma, a *Kreón* pedig az európai ember hajnala felől végzi el a XX. századvég magyar tragédiájának értelmezését. A két „görög darabban” az ókori sorsok, nézetek, archetipikus emberi helyzetek a közelmúlt és az adott jelen magyar történelmének (állapotainak, jellemeinek, meghatározó szituációinak) egyetemes atmoszférával sugárzó, lényegfelmutató tükreivé válnak.

S ha az István-drámában az a „természetes”, mert százados tapasztalatokból leszűrt s az író jelenében is keserűen megtapasztalt történelmi tény, hogy a nemzeti jövő igen gyakran az önmaga ellen forduló magyarsággal szemben kényszerül viaskodni – egyál-

talán – a léteért (vagyis a nemzeti megmaradásért), az *Antigoné*-magyarításban – amit Kocziszky Éva nyersfordítása és filológiai jegyzetanyaga Ratkó értelmezése számára nagy alapossággal készített elő – még merészebb, még távolabbi párhuzamok élesednek ki. A nyelv és a szituációk Ratkó dialógusaiban rögzített sugallatai révén például az, hogy a temetetlenül heverő, s holtában a vadállatok sorsára jutott Polüneikész Nagy Imre és a többi mártír árnyékát viseli, hogy Antigoné – ahogyan Nagy Gáspár metaforikusan jellemezte a drámai hős így kialakított történelmi alapkontúráit – „56-os nagyságú” „ormótlan cipellőt” visel, Kreón arcából pedig (mind a fordításban, mind a *Kreón* című saját drámában) a halálos ítéletekben részes, megtorlás-kori (de később is „hosszú hatalmú”) közvetett, ám mégis valós hóhérok, vagyis közismert magyar politikusok tekintete (elsősorban Kádár Jánosé) villog körbe a pódiumról.

Az Antigoné és a magyar történelem

Az időszámításunk előtt 442-ben a thébai mondakörből fogant s fennmaradt szophoklészi drámatrilóga hatos jambikus sorokban attikai (dialógusok) s dór (kardalok) nyelvjárásokban írt első darabja és Ratkónak a művet XX. századi, magyar nyelvre ültető munkája között (1986) 2428 esztendő, csaknem két és félezer év az időbeli távolság. A két alkotó születésének éve között 2432–33 esztendőnyi idő feszül, Szophoklész Kr. e. 497-ben vagy 496-ban, Ratkó József 1936-ban született. Haláluk időpontjai között már „csak” 2393–94 év a távolság, az Kr. e. 405-ben vagy 406-ban elhunyt, igen magas kort megért Szophoklésznek köszönhetően. (Ratkó a rendszerváltozás évében, 1989-ben távozott a földi létből.) Irodalmi, kulturális kihatásai a világirodalom horizontján nem összemérhetők: a valószínűleg 130 drámai művet magának tudó Szophoklész még a fennmaradt hét-nyolc művével is alapvető hatást gyakorolt az egyetemes kultúrára, életművéhez mások között Seneca, Julius Caesar, Melanchton, Voltaire, Lessing, Herder, Schiller, Hölderlin kapcsolódtak erősen. A jórészt a szabolcs-szatmári Nagykállóban pályáját kiteljesítő – e kisvárosba szorult, illetve szorított – Ratkó művei elsősorban a magyarországi „népi” és társadalmelemző irodalomhoz, a „bartóki” modellhez kötődő és az etikus tartalmakat a művek elidegeníthetetlen elemének tartó alkotókban és olvasókban hagytak erős nyomot. Mind a kádári politika kultúráirányítása, mind az ezt követő posztmodern hegemoniában fogant irodalomfelfogás idegenkedve és alábecsülve szemlélte életművét. Ami viszont a két alkotót két és fél ezer év, kultúrák, történelmi események egymáson átzúgó távolából is – főképp az *Antigoné* révén – összekötötte: a hatalom és az ember (az emberi természet) viszonyának értelmezése az adott történelmi időben. A szophoklészi alapmű így szolgáltatathatott egyszerre modellt és kihívást (irodalomtörténelmi háttérben Bornemisza Péter *Electra*-magyarításával: *Tragoedia magyar nyelvenn, az Sophocles Electraiból*, 1558, Bécs) Ratkó számára a saját alapprobléma: 1956 öröksége és az adott magyar világ művészi értelmezéséhez.

Először az *Antigoné*-átültetésre vetve pillantást, a hatalmi erőszak ideológiája, a tömegekre (és az uralkodó csoport ellen lázadókra) egyaránt érvényes és alkalmazott Ká-

dár-kori koncepciója a hatalmi morál alapvonásaival együtt – az Antigonéra tekintő Kreón szavai révén – így csap ki (Nagy Imre tragédiáját és a Kádár-vezérelt teljesebb kort egyaránt jellemezve) Ratkó-fordításából:

Köpj rá, taszítsd el a balsorsút...
(...)
A thébaiak közül egyesegyedül
ő szegte meg törvényemet. Én nem fogok
a város előtt hazudozni – megölöm.
(...)
Ha lázadónak nevelném enyéimet,
el kéne túrnöm mástól is a lázadást.

A megfélemlítésen alapuló társadalomirányítás egyenes arányban növeli meg a szolgálalkúság, a lakosságot mind szélesebb körben elvtelen vazallussá tevő programok hirdetését és megvalósítását. Az egyszerre a görög időkre és az 56 utáni, illetve a saját korra villanó mondatok tömörségükben is élesen világítják meg az időben közelebbre eső pólus „uralkodóinak”, urainak és vágyott, sőt több összetevőjében meg is valósított világuknak a lényegét:

Hallgatni mindig arra kell, ki élen áll,
Igaztalan s igaz ügyben egyaránt.
Az ilyen embert becsülöm, megbízható,
Mert pontosan szolgál és jól uralkodik
(...)
Az anarchia mindenütt csak bajt szerez

A teljes Kádár-kori hatalmat (s az előtte volt Rákosi-időket is) egységesítő Kreón-személyiséggel szemben Antigoné és Teiresziász Ratkó-átültette szavai jól hallhatóan Kádárt, a kádári hatalmat és annak teljes adminisztrációját jellemzik. Teiresziász alábbi (rövidesen idézendő) szavai a legnyilvánvalóbban rímelnék témájukban és gondolattartalmukban Nagy Lászlónak az 1956-os forradalom leverése utáni közvetlen élményét intenzíven magában hordozó, a főváros feldúlását és tragédiáját lefestő *A város címere* című versének (*Himnusz minden időben* kötet, 1965) szakaszaira, különösen azokra a részeire, amelyek a lerombolt, megfélemlített, mind küzdelmében, mind a megtorlás elszenvetésében magára hagyott városnak a drámáját: a „fekete katona” képében ráereszkedő terror történelmi idejét érzékeltetik.

Mert a méhek a húsrá dongnak
s döglegyek dörmögve a szőlőt eszik:
eljön a fekete katona.
(...)

Eljön a fekete katona,
 óriás fekete-bársony denevér,
 duhogó lágy kupolák a szárnyai,
 szőrgatyás lábain óriás
 görkorcsolyáit előrerúgva
 leszáll a városba, megvakulunk,
 megvakul a naptár, a történelem,
 (...)

végzetes vízszintesekkel
 elkészül a város címere újra,
 cirkalma lesz a füst és fohász,
 mert eljön a fekete katona,
 eljön a fekete katona!

Teiresziász Kreónra kiáltó ítélkező látomásában – Ratkó fordítása révén – és a Nagy László-vers metaforáival szinkronban mindez a fájdalom így kél életre (a szétlőtt, hallottakkal teli fővárosról készített fotók emlékeit is felidézve), s átemelve a szenvedés és kifosztás képeit az adott jelenre is:

Megfertőzted a várost, szent oltáraink
 tüze a hullacafatoktól bűzölög,
 mert keselyűk és éh-kutyák zabája lett
 miattad Oidipusz szerencsétlen fia.
 Kéréseinket nem látják az istenek,
 A combok zsíros füstje nem tetszik nekik,
 madár is hallgat, örvendezve nem kiált,
 legyilkolt ember véréit itta föl, azért.

S a főváros 1956 utáni helyzete irodalmi megjelenítéseinek sorában az idézett Nagy László-vers és e Ratkó-átültetés mellé kell helyezni Márai Sándornak a – noha Budapesttől meglehetősen távol, New York-ban 1956-ban írt – *Mennyből az angyal* című költeményét is, amely szintén egyik (s a történelemben a Nagy Lászlóéénál is korábbi) – irodalomtörténeti előzményét adja a Ratkótól megformált Teiresziász-intelemnek.

Mennyből az angyal – menj sietve
 Az üszkös, fagyos Budapestre.
 Oda, ahol az orosz tankok
 Között hallgatnak a harangok.
 Ahol nem csillog a karácsony.
 Nincsen aranydió a fákon,
 Nincs más, csak fagy, didergés, éhség.

(...)

És sokan vetnek most keresztet.
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.

Ebben az 1956 utáni világban a Szophoklészről Antigonéba tömörített etikus embernek a Ratkótól nyelvi és a társadalmi szerepeket érintően utalásos értelemben is újraformált sorshelyzete nem csupán a megtorlásokkal dühöngő szűkebb történelmi éveket, hanem az egész pártállam-korszaknak és a szabad morálnak a kontrasztív viszonyát is magában hordja. Antigoné – a zsarnoknak címzett – szavain át mindezek a szereplők, a feláldozottak – és mögöttük magyar százazrek – arca mutatkozik meg a történelem sötét és véres színeit leromboló tisztaságban:

...Amit mondasz, semmi sem
tetszik nekem, és nem is tetszhetik soha,
ahogy neked sem esik jól az én szavam.
Mivel nyerhetnék magamnak szebb hírnevet,
ha nem azzal, hogy bátyám sírba fektetem?
Ezek itt mind helyesnek mondanák, ha nem
lakatolná le nyelvük a félelem.
Csakhogy a zsarnok mindent, mindent megtehet,
s kénye-kedvére szavalhat, amit akar.

Az igazságra törekvésnek és a valóság hiteles kifejezésének ez a vágya – Ratkó fordítói nyelvéből felszikkra – az 1956 utáni Budapest ábrázolásához hasonlóan, szintén fontos analógiákat jelöl meg a forradalom elítélésére alapozó magyarországi diktatúra leleplezőinek, a tiszta nyelvűeknek, a hatalomhoz képest gyökeresen „másképpen” beszélőknek az életművéből. Nagy László (*Zsoltár, egyetlen, Balassi Bálint lázbeszéde, Szólitlak, hattyú*), Petri György (*Széljegyzet egy vitához, Andrzej és Wanda, A személyi követő éji dala*), Utassy József (*A Nagy Szavak körútján, Zúg március, Magyarország!*), Oláh János (*Gramafon, Bohóc, Proletár induló, Lázadók, Nemzedékem*) és mások művei közül most ismét egy Nagy Gáspár-alkotásnak, *A Fiú naplójából* sorainak kiemelésével is pontosan nyilatkozik meg a diktatúrát és természetét a hivatalosan „előírtaknál” nemhogy eltérően, de pontosan fordítottan látó és megnevező közös gondolat és szó rokonsága az *Antigoné*-fordítás legbelsőbb erőivel.

...nem tudom még hogyan viselem tartósan a szégyent
 hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket
 és másképp vert a szívem másért pirultam el
 másért szorult ökölbe a kezem és másképp láttam
 ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva súlyos emlékek
 alatt recsegni-ropogni-hajladozni büszkén –

Az antropológiai alaphelyzet mintegy két és fél ezer évvel korábban ugyanezt az érzéskomplexumot váltotta ki – Ratkótól ekként tolmácsolva – (s az előző idézet tanúságán át) *Antigonéban* is:

Nézzétek, Théba lakosai mind,
 a királylányt, ki egyedül maradt,
 hogy milyen alja emberektől szenvedek,
 mert a szentséget szentnek tudom holtomig!

Théba és Budapest – a *Kreón* díszleteiben

Az *Antigonéban* csupán a fordítói szabadság keretei között kifejezhető saját történelmi időt, a totális korkritika tartalmait a szerző a közvetlenül a fordítás után született *Kreónban* immár teljesebb mértékben a körbefogó eleven rendszerre fókuszálva, kiélesítve és fölnagyítva, szabadon jelölheti meg. Nem köti immár a Szophoklész-alapszöveg, sem annak a Kocziszky Évától kezébe adott nyersfordítása és értelmezése; a thébai mondakör paraméterei közé minden gát nélkül helyezheti el (mintegy „áltörténeti” vagy „ál-klasszikus” drámát alkotva meg) saját korának díszleteit és szereplőit. Az 1956 utáni Budapest, a terror évei és a megfélemlítések markában vergődő világ elemi erővel jelöli meg a Théba falai közé helyezett magyar főváros, sőt teljes Magyarország sorsszituációját. (Ezt az alaphelyzetet rögzítette a műfordítás védőárnyékai mögött, alig négy és fél évvel a szovjet beözönlés és Budapest szétlövése után, 1961-ben Nagy László is, a versbeli porondon az állati erőtlől kiszorított torreadort Spanyolország allegóriájaként megjelenítő Federico García Lorca *Siratóének Ignazio Sánchezhez Mejías torreador halálára* című 1935-ös nagy alkotásának – kivételes poétikai erővel magyarra ültetett – képsoraiban.) Teiresziász az önálló drámában immár így beszél a kreóni hatalomról, még nyíltabban a magyar ötvenes-hatvanas éveket festve rá az ókori történet és helyzet alapvászánára:

Jól hallom-e, fiam, amit te látsz? Az ég
 ismét setét felettünk, mintha keselyűk
 szárnya zúgását hallanám és éh-kutyák
 zihálását, sűrű a lég. Tapintani
 lehet a félelmet...

A hatalomnak – az alattvalónak látni és tudni akart – népet megfélemlítő akarata és ennek gyakorlata: a *megfélemlítés* mint az ideológia elemi része, sőt annak elidegeníthetetlen entitása nyilatkozik meg Eteoklész (a meghódolt alávetett) és Kreón (a zsarnok) párbeszéde révén.

ETEOKLÉSZ

Mert félni hasznos.
Nem félni: fél bűn. Félni: hódolat
isteneink és a király előtt,
mert aki retteg, nem követelők, s
szolgál, s a törvényt némán tiszteli.

KREÓN

Úgy van, okosan szóltál, Eteoklész.
Kapóra jön a vének rettegése;
Théba javát szolgálja, hogyha mi
megegyezünk a bűnöst és a vélhető
bünt illetően.

Kreón utolsó szavai már a megfélemlítés véres és abszurd tényeinek a hatalomtól elemi programként elhatározott gyakorlatába, sőt koncentrátumába: a koncepciós perek világába vezetnek át. Ezek kiszámíthatatlan, a valódi tettektől és a törvénytől is teljes mértékben elszakadt, sorozatos végzése révén a *félelem* mint a külső hatalmat alapozó emberi érzelm, azaz mint az állandósított rettegés közérzete, hosszabb távon és szélesebb emberi körökben volt fenntartható. S művelése Rákosi időszakától (a Rajk-per, az egyházi vezetőket tönkretévő, a kulákoknak minősítettek elítélő és kivégzők kezére vagy Recskre juttató perek) áthúzódott Kádár működésének az első szakaszára is. (Például Tóth Ilona, Mansfeld Péter, számos katonatiszt és forradalmár koncepciós perére.) A vérbírák hangja, az előre megírt, kínzások hatására aláíratott jegyzőkönyvek, a hamis tanúzások történeti tényei ott röpködnek a Ratkó-dráma Őrparancsnokának nyilatkozatában, aki a rendszerrel és a terrorral együttműködő vazallus figurája mellett a megfélemlített, jellemében elgyengített ember vonásait is magába oldja.

Én Thébát őrzöm és őriztetem.
De ha urunk vagy ti mondjátok – esküszöm,
hogy ez a férfi kart emelt, dárdát emelt,
és meg akarta ölni öccsét és Kreónt,
és minket is, s földúlta volna Thébát.
Ha akarjátok, persze, elhagyom
vallomásomnak bármely passzusát.

Ha gondoljátok, nem láttunk itt semmit is.
Kérdezz közülünk bárkit, mind ezt mondja el.

A megfélemlítettség és a szolgálai együttműködés kiterjedtségét mutatják (a Karvezető kérésére) az örök egyikének – a parancsnokáéval tökéletesen egybehangzó – szavai is:

Ha urunk vagy ti mondjátok – megesküszöm,
hogy ez a férfi kart emelt, dárdát emelt,
és meg akarta ölni öccsét és Kreónt
és minket is, s füldúlta volna városunk.
Egyébiránt nem láttunk itt semmit is.

Nagy András Lászlónak azt a Ratkót idéző emlékét, amely szerint az író Kádár János jellemét, lelkét, arcát és történelmi szerepét akarta eredendően vizsgálni az *Antigoné* „elé” írt egyfelvonásosban, nem csupán e megnyilatkozása, hanem a mű több részlete is meggyőzően támasztja alá. Az egykori pártfőtitkásra vonatkozó és a Karvezető szájába adott minősítése már-már leplezetlenül Kádárt mutatja be: azt a politikai hatalomra került embert, aki a folyamatok kegyetlenségétől önmagát látszólag távol tartó, azokat mégis kitervelő és végrehajtható vezetőként tesz meg mindent külső és belső „megbízói” számára – hatalmának megtartása érdekében.

Barátaim,
e férfi itt a legravaszabb thébai,
a legbűnösebb bűnösnél is bűnösebb;
nem karjával vagy fegyverével vétkezik,
másokat vesz rá a bűnre, hogy ne őt
érje vád, ha gaszágára fény derül.

Antigoné pedig – aki átlát a teljes rendszeren, hiszen itt, Ratkó tollán keresztül már nem csupán Szophoklész, hanem 1956 és utána egy teljes korszak áldozatainak nevében is beszél – még elítéltetése előtt megforgatja, a feje tetejére állítja, Ratkó eljárásával, a lineáris történelmi időt. A zsarnok földi szerepét és arcát már egy, e torz rendszeren túljutott időből – és egyszerre transzcendens és erkölcsi magaslatokról – szemrevételezi. Úgy beszél, még saját legmélyebb krízise kialakulásának fázisában, mintha a maga áldozatát és '56 hőseit tekintené elevennek, és Kreónt, a Kádár-alteregőt és megtorló apparátusát: a bírakat, hóhérokat s hatalma fenntartóit pedig – halottaknak. Szavaiban ott előlegeződik már a hatalmától saját pártja révén megfosztott öreg Kádár ijedt téblábolása a maradék pártállami történelemben és saját életében, valamint zavaros magyarázkodása (illetve ennek prognózisa) is a Nagy Imrét és társait hóhérékre juttató tetteiről, szerencsétlen végnapjaiban.

Ti jól tudjátok: élő is lehet halott;
s rosszabb halott az élő, mint az igazi,
mert emez békén nyugszik, míg amaz
mászkál, cselekszik, rontoz lélektelen.
Emez a lenti lelkek között lépeget
örökkéig, ám amaz csak szégyenét
vonszolja szintúgy örökké, míg végre nem
sárgul a sírhoz, földhöz nem feketedik.

A drámák utóélete – és az 56-os cipők

„Sajnálhatjuk, hogy az *Oidipusz gyermekei* című előadás nem jött létre. Sem a költő életében, sem azóta nem akadt színház, amely vállalta volna a bemutatót. Így Ratkó teljesítménye születése óta »könyvdráma« maradt” – mondhatók el csaknem teljes érvényességgel ma is Karádi Zsolt mondatai. S e mondatok mindannak ellenére helytállóak maradtak, hogy Ratkó szándéka e drámáival a ’80-as évek közepén már nemcsak a rendszer egyértelmű figyelmeztetésére, hanem leváltására is irányult, vagyis mindkét mű (a *Segítsd a királyt!* darabbal együtt) a magyarországi rendszerváltás szellemi előkészítésének igen fontos irodalmi tetteként értékelhető. Ratkó nemcsak a hatalomról akarta e munkákkal lerántani a leplet, hanem teljes nyitottsággal a nemzeti progresszióra nézve, a nemzeti tudatra a hatalom részéről évtizedeken át rábocsátott ködöket is feloszlatni akarta, mert attól tartott – joggal –, hogy a nép jövőendő cselekvéseire is bénítóan hathat – ahogy ekként hat napjainkban is – ennek az öt körbeszorító világnak: a kádári rendszernek az 1956-ot értelmező torz öröksége. Ahogyan – a *Kreón* összefüggésében, de teljes drámaírói célrendszerére is rámutatva – Nagy András Lászlóhoz címzett soraiban írta: „Kreón... a morálisan műveletlenekhez tartozott – szerintem. És mert mi nem rendelkezünk, nem rendelkezhetünk (többek közt az amatőr uralkodók elszaporodása okán) akkora szabadsággal, morállal, amekkorával az ókori görögök, attól tartok, hogy a mai magyar néző, mert tudatára, természetes erkölcsére ránehezedett a társadalom, a társadalmi tudat és erkölcs, ránehezedett, és elnyomja azt, attól tartok, hogy kétségbe vonja Antigoné magasabb rendű erkölcsét Kreónnal szemben. Hát ezért vetemedtem arra, hogy Szophoklész modorában (?) megírjam Polüneikész száműzetésének tragédiáját mintegy az *Antigoné* előzményeként – erősítendő Antigoné igazát...”

Ám nemcsak az *Oidipusz gyermekei* néven egybefogott, ám pódium nélkül hagyott *Antigoné* és *Kreón*, hanem a különálló, az egyedi, a szakma részéről is igencsak figyelemre méltónak tartott *Antigoné*-átültetés (kötelező középiskolai olvasmány volta és a műfordításait is taglaló tananyagok ellenére) is alig-alig került színpadra. Babosi László 2019-ben megjelent, a Ratkó-pályát részletesen feldolgozó könyvében így összegzi az író „görög” drámái színpadra állításának méltatlan utóéletét: „Az *Antigonét* előbb Nyíregyházán, majd a *Kreónnal* együtt *Oidipusz gyermekei* címmel Debrecenben, a Csokonai Színházban szeretne volna Ratkó bemutatni az 1986/87-es évadban, Nagy András László

ló rendezésében. A drámakompozíciót – a színház vezetésének ígérete ellenére – nem mutat(hat)ták be. Ratkó úgy tudta, hogy erőteljes politikai áthallásai miatt nem vették, vehették másorra. »Persze, majd 56-os cipőt hord Antigoné a színpadon!« – bosszankodott a költő. Ratkó életében nyomtatásban csak az *Antigoné* első sztaszimonjának részlete jelent meg, 1986-ban és 1987-ben viszont a teljes mű rádiójátékként hangzott el Nagy András László rendezésében a *Hangsúlyban*. Kétszer állították színpadra: 1988 nyarán a nagykökényesi olvasótáboros diákok rövidített formában vitték színre, s ezt még Kárpátalján, Nyeveckén is előadták. 1993. május 12-én pedig a Móricz Zsigmond Színház színészei Csikos Sándor rendezésében mutatták be a Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium dísztermében, majd a megye néhány településén.”

Nagy Gáspár: *Az Antigonét fordító Ratkó József* című versének gondolatai ezért – csaknem harmincöt évvel a drámának a forradalom harmincadik évfordulójára elvégzett üzenetértékű lefordítását követően – ma is elevenek, érvényesek. Soraiban keserű példázatként ráadásul a rendszerváltozás utáni magyar értelmiség egy részének 1956-hoz fűződő viszonya is éles vonásokkal szemlélhető:

Az Antigonét fordító Ratkó József

A költő 1986-ban, ki tudja, mért,
 újra magyarította Szophoklész tragédiáját,
 az Antigonét. S ki tudja, mért, színház nem akadt
 széles e hazában, amelyik bemutatására vállalkozott volna.
 A fordító – állítják egybehangzóan a szakemberek – kitűnő munkát
 végzett. De Kreón utódai mindegyre Antigoné ormóttan cipellőjét
 kárhoztatták, mely legalább 56-os nagyságú lehetett
 az első és utolsó próbán. Vagy csak az utódok képzeletében?
 De erőt ijedeztek, ki tudja, mért, a költő meg döbbenten állt
 a hitványság előtt. Aztán dühében és elkeseredésében maga írt
 drámát Kreónról, hogy megfejtse a zsarnok lelkének szörnyű titkait.
 De nem tudta meggyőzni a kései utódokat kreónságukról
 és kreténségükről sem! Vagy nagyon is sikerült volna?
 Így halt meg 1989. szeptember 13-án, békétlenséggel
 és keserőséggel szívében a reménykedés zsenije.
 Ugyanabban a fátumos életkorban, mint az általa
 többször is elsiratott Kormos István és Nagy László.
 Alig múlt egy hónappal 53 éves! Ennek is már 7 esztendeje!
 Polüneikészt azóta többször el- és újratemették.
 Pompával és cinikusan. A régi/új kreónok teszik
 a dolgukat: naponta bemutatják a kameleoni trükköt.
 De Ratkó Antigonéja még mindig váraozik...

(1996. szeptember)

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

Ratkó József – A műfordító

1. Ratkó és Viszockij

Ratkó József (1936–1989) a múlt század '60-as, '70-es éveiben a magyar irodalom fiatal lírikusainak reményteljes alakja Nyíregyháza mellett, Nagykállóban élt. Vállalva a vidéki létet nevelőként, tanárként, majd könyvtárigazgatóként dolgozott. Költészetét az egész ország ismerte, s elismert népi indíttatású alkotója volt az irodalomnak. Vlagyimir Viszockijt, a tragikus sorsú orosz költő-énekest kortársaként lelki-szellemi testvérének tekinthette volna. Mindketten a kor lázadó, makacs önfejűséggel szabadságot követelő dalnokai voltak. Ezt a szabadságot önmaguk számára mindennel dacolva, önpusztító módon, életüket idejekorán elégetve is meg akarták szerezni.

Vlagyimir Viszockij (1938–1980) a Szovjetunió '60-as éveiben az ellenállás élő legendája. Nyakában gitárral járta a kocsmákat, és rekedt hangján úgy énekelt fájdalomokról, kiszolgáltatott magányról, bátor kiállásról, férfi és nő kapcsolatáról, szenvedélyekről, ahogy addig még senki. A hatalom igyekezett kordában tartani, de nem lehetett. A Taganka Színházban Hamlet-alkítása maga volt az élő tiltakozás. Felesége, a híres francia színésznő, Marina Vlady kapcsán Európa figyelme is ráirányult. Küzdelmes szerelmük tíz évig 1970-től 1980-ig tartott. Magyarországon is láthatták Viszockijt híres Hamlet alakításában. Az orosz bárdot a színpadon érte a halál 1980-ban.¹

Ratkó József személyes léte, költői arculata számos síkon hasonlóságot mutat Vlagyimir Viszockij életművével. Ahogy Görömbei András irodalomtörténész kiemeli, Ratkóba lelencsorsa, sok hányattatása egy életre beleégette a szegények, a nyomorultak, a kiszolgáltatottak iránti részvétet és felelősséget. 1987-ben fogott Viszockij kilenc dalszövegének fordításához.

Míg a fordítási felkérés alkalmoszerű volt, a versválogatások már nagyon is beleillettek Ratkó ekkorra végzetesen rejtőzködő költői világába, egyéni tragédiáktól sem mentes életérzésébe. Jól körvonalazhatók a közös motívumok. Ratkónak a halála előtti évben az azonosság érzete mellett bizonyíthatóan erőt adott, kapaszkodót jelentett Viszockij mégis-etikája, kemény, félelmet nem ismerő kiállása. A kilenc versfordítás nyomtatásban először a *Magyar Ifjúság* hetilapban jelent meg 1988-ban.

Két, szinte párhuzamos, tragikusan önpusztító sors az övék, amely önégető fáklyaként az élet korán kihunytt lángjával mutat vissza a helyre és a korra, amelyben éltek. Mind az orosz Viszockij, mind a magyar Ratkó József példázatát a sors sújtotta esendő ember igazolhatja vissza ma is a legautentikusabban.

A fordítások fókuszát adó befogadói *élményt* a ratkói életmű egészét átszövő, s a szövegkohéziót megteremtő közös alaptéma, a szabadság keresését, s annak fejlődését a nyelvi egységek, a metaforikus szerkezetek alakzatai felől közelítjük meg. Ratkó

¹ Vö. Viszockij emlékkönyv. Szerk. Viczai Péter. Budapest–Győr, 2000. OKSZ

Viszockij-fordításai ilyen értelemben szerves egységet képezve folytatják ezt a sort, mintegy befejezve az ereje fogytán torzóban maradt magyar költői pályát.

Ratkó műfordításait nyelvi testet öltött, verstémákként vizsgálva megállapítható, hogy Viszockij versei két, a szabadsághoz szorosan kapcsolódó fogalomkör kapcsán ragadták meg a magyar költőtárs figyelmét: az egyik az *elmúlás, a sors és a felelősség* kérdése. A tetteinkkel való végső elszámoláskor elveinknek megfelelően a halál ellenében is a szabadság választása. A másik fő téma a *férfi-nő kapcsolat* mint a belső szabadság, ha pillanatokra is, de az ember által megélhető misztériuma, az önfeladás fölött győzedelmeskedő szerelem, az Erosz halálon átsegítő jelenléte. A kettő közül mindenképp az első témakör a domináns. Ennek költői metaforikus leképeződése szerves egységet mutat mind a saját versek tematikájában, mind a fordítások tükrében.

A Szovjetunióban 1987-ben posztumusz Állami-díjjal tüntették ki a tragikusan fiatalon elvesztett orosz színész-énekest, költőt, dalnokot. Ekkor magyar közönség tisztelgéseként Debrecenben a *Csend hangjai* címmel Horányi László színész Viszockij-estet állított össze, s a versek lefordítására a Debrecenhez is kötődő költőbarátot, Ratkó Józsefet kérte fel. Még ha a felkérés véletlen is, a versek témaválasztása nagyon is tudatos, mert látni fogjuk, Viszockij gondolati és képvilága szervesen beleillik Ratkó ekkorra kiérlelődött életszemléletébe. Jól körvonalazható, hogy a magyar költő miért pontosan ezeket a verseket választotta ki fordításra.

Ratkó dacos, konok, közös kelet-európai sors-barázdálta arca azonos Viszockijével, az orosz énekes bárdéval, akit a '70-es években jobban ismertek az orosz kocsmák látogatói, mint a hivatalosságok. Aki mámoros, rekedt hangjával a cigarettafüstös csehókban, akár Hamlet alakításával a *Tagankán* maga volt a kor életérzését kifejező, élő tiltakozás az uralkodó silány erkölcsiség, a korrupció ellen.

Dalai nem véletlenül kerültek az 1980-as évek végén Ratkó József látóterébe, aki a halála előtti évben fordította Viszockijt. Ezek a fordítások a Miskolcon a Felsőmagyarország Kiadónál 2000-ben kiadott *Ratkó József összes művei* I. kötetében nyomtatásban is megjelentek *Elhagytam Oroszhont, Amikor a dal... , Dal a sorsról, Elegem van... , Levél a kiállításról (1–2), Marinának, Nyinka, Lírai dal* címmel.²

Az énekekben s a versekben megvallott szabadságvágy segített mindkettejük esetében elviselhetővé tenni az érzékeny lélek számára elviselhetlent: a korba nem illően öntörvényű szabadságra „kárhoztatott” ember hatalomtól való béklyóba verettségét. Ezt nem enyhítette a hatalom árnyékában „vigasztalásként” odavetett talmi dicsőség aranyláncának fénye sem.

A dalszövegek tematikus rendszerezésében a *szabadságvágy, a hazaszeretet* az első. Az *Elhagytam Oroszhont* címűben Viszockij az őt ért disszidálási vádat cáfolja. A Champs-Élysées árnyékában is megmarad hazafinak, vallja. Ne is reménykedjenek abban ellenségei, hogy ő a francia feleségéhez külföldre menekül, megmarad orosz-nak, aki mindig visszatér a szülőföldjére. Az *Amikor a dal...* kezdetű a hazafiság gondolatának folytatása. Ha a halál kaszája vár is már rá, ő szabadságra vágyó ebként lerágja magáról a nyakörvét, s kiront a viharba akár összetört bordákkal is, nem adja

² Ratkó József összes művei I. Szerk. Babosi László. Miskolc, 2000. Felsőmagyarországi Kiadó, 338–349. [RATKÓ, 2000.]

könnyen meg magát senkinek. *A dal a sorsról* a „kutya”-metaforát folytatva arról vall, hogy a sors mint el nem maradó száználmas, beteg állat mindenhova követi. Nem tud tőle megszabadulni, hiába eszel ki menekülési módokat. Elpusztítaná, de nincs tőle menekvése. Szintén a menekülés, a rejtőzködés dala az *Elegem van...* Tengeralattjáróban lenne jó elbújni a mélyben, hogy a hatalom radarja be ne mérje az üldözött helyét, s megőrizze magát a jövőnek. Se a vodka, se az alkalmi szerelem nem ad vigasztalást, a mélytengeri bűvár élete talán megoldaná egy időre a kiszolgáltatottságot. A másik nagy tematikus csokor a *férfi-nő* küzdelmes életének megjelenítése. A *Levél a kiállításról (1–2)* páros vers, amely a vidéki orosz ember nyomorúságáról szól. Először a feleség, aztán a férj levele beszél a kolhozvilág életéről, a napi betevőért való küzdeletről, a szegénységről, a sötétségről, s ennek kontrasztjaként Moszkva csillogó, hazug kirakatvilágáról. A *Nyinka* egy utcán felszedett közönséges, csúnya prostituálttal folytatott alkalmi kapcsolatot énekel meg, aki az alkoholnál legalább örömtelibb pillanatokat ad a nehéz órákban. A *Marinának* és a *Lírai dal* ennek ellenpólusaként a tiszta szerelem földöntúli, mégis bódítóan természetközeli szépségét hirdeti. Kedvesét egy kristálypalotába vinné, de ha nem lehet, egy kunyhó is a mennyországot jelenti, ha vele van.

Viszockij és Marina Vlady francia színésznő

2. A szabadságvágyó *Én* narratívái

A XX. század '70-es éveiben Közép-Kelet-Európa nemzeti kultúráinak költészetében megjelenik egy új költőtípus. Az e csoportba sorolható lírikusok a közös társadalom- és kultúrpolitikai presszióval szemben, ha közvetetten is, de tiltakozó attitűddel léptek fel, a „létező szocializmus” öngigazoló mechanizmusaival szemben a *homo ethicus* egyetemes és szubjektív szabadságvágyának a megfogalmazói voltak.³ Költészetükben metafizikus mélységekig keresik a választ az élet értelmére, s önmaguk életét a verseikben megfogalmazott életfilozófiához nem-hibátlan példaként mutatják fel: A szabadságnak számukra nincs alternatívája. A szabadság negatív jelenvalósága éppen a hiánnyal követeli a költői *én* világában a *szabadságvágy* mellett a *szabadságteremtés* szándékának egyre feszítőbb megvallását. A természet apró jeleit e gondolatkör képzettársításain keresztül szemlélik a költők, s ahogy tudatosodik bennük a szabadságtól való megfosztottság társadalmi életélménye, úgy rétegződik rá a természetre a tiltakozó, szembenálló ember mentális képe, majd teljesen elfedi azt a *homo ethicus* halállal szemben is vállalt belső szabadságának bátor hirdetése.

³ Vö. KONDOR JENŐ: A félelem és a remény költészete. Ratkó József. Nagykovács, 1993. Városi Könyvtár.

Ratkó számára a halála előtti évben Viszockij versei kapaszkodók voltak, mintegy személyes tragédiák útján megszenvedett, mégis-etikával vállalt életfilozófiáját fogalmazták meg újult, elementáris erővel. Az önmaga jövőjéről lemondó Ratkó így vall önfeladásról, belenyugvásról:

50 év

Mennyi ami még hátra van?
Nem gondolom tovább magam.

(1987)

A versek 1988. januárjában a *Magyar Ifjúság* című hetilapban jelentek meg⁴ az irodalmi rovatban az Állami-díj apropóján. Ezt követően az életművet gondos kézzel rendező Babosi László szerkesztésében Miskolcon, a Felsőmagyarország Kiadónál 2000-ben *Ratkó József összes művei I.* kötetének versei között, immár gyűjteményes formában kaptak helyet.⁵

3. A humanizált természet szabadság-metaforája

A fordításokban is visszaköszönő metafora-motívumok közül egy gyakori képet, a hol bátor, hol sunyító, hol lelkesen futkározó *kutya* képét járjuk körül.

A „*Canis*”(„*kutya*”)-metafora az egyetemes és az európai kultúrák szimbólumrendszerében hagyományosan a *szabadság* fogalomkörének jellegzetes megszemélyesítője. Hol a szabadság hiányát jelképezi (Petőfinél *A farkasok dalával* szembeállítható *A kutyák dala*), hol ellenkezőleg, a szabad természet részeként jeleníti meg a függetlenséget. Választásunk ennek a metaforának szemantikai és pragmatikai funkcionális összevető elemzésére különös ok miatt esett. A fent említett korszak két jól ismert, hasonló alkatú magyar és orosz költője – a „*kutya*”-metaforát kitüntetett gyakorisággal használta. Ratkó József és Vlagyimir Viszockij életművének érintkezési pontjait annak okán kerestük, hogy feltételeztük, Viszockij több ezerre tehető dalából Ratkó, ha nem is előre megtervezett módon, de mindenképp a halála előtti évek konfliktusokkal terhelt lelkiállapotától, s költői jelrendszerétől, nyelvhasználatától vezérelve választotta ki éppen a kötetében fordításként szereplőket.

A *kutya*-metaforákat mint immutációs szemantikai alakzatokat vizsgáljuk, de kitérünk grammatikai motiváltságukra is. A szemantikai alakzatok közös sajátosságán túl, vagyis hogy a szavak elsődleges szótári jelentése és a szövegösszefüggésből kibomló jelentés között feszültség jön létre, azt is szemügyre vesszük, hogy milyen jelentésbeli és hangulati változásokon megy át versről versre a kép. Fontosnak tartjuk a pragmatikai *én*, az önmegvalló első személy viszonyát a „*kutya*”-metaforával érzékletessé tett tárgyi-fogalmi világhoz. (A versidézetekben a kurzív kiemelés tőlem: Cs. J. E.)

⁴ Magyar Ifjúság, 1988. jan. 22. 4. sz. 25–25.

⁵ RАTKÓ, 2000. 338–349.

A *Félelem nélkül* (1966) kötet *Nyári napló* címmel keretezett három négysorosából az első:

A PILLANAT

Kék volt az ég és mozdulatlan;
Kis szél ugrándozott a porban,
Futott, ugrált előttem, s én
minduntalan belébotoltam.

A *kutya* képe az ég mozdulatlanságával ellentétet képezve intenzív mozgást kifejező igei, s egy melléknévi metaforával jelenik meg. Az ellentét a mozdulatlanság – mozgás oppozíció túl az ég – föld fönt és lent térvizonyban is megvalósul. A földön a port kavaró szél kiskutyaként ugrándozik: *Kis szél ugrándozott a porban, / Futott, ugrált előttem.* A melléknévi metafora a kiskutya méretét a szélre viszi át, így tárgyiasítja a megfoghatatlant. A pragmatikai *én* kiegyensúlyozott lelkiállapotát a természet szó szerint is felhőtlen, konfliktusmentes pillanatképe sugallja.

A következő négysoros az:

ESŐ UTÁN

Megáll, fúj, rázogatja
magát egy lelkes kis bokor,
hogy szinte prüsszöl! – száll a víz
bundaszagú ágairól.

Az újabb *kutya*-portré a címmel oki-következményes viszonyban van, s megint csak igei metaforákra épül. A „lelkes kis bokor” olyan, mint egy prüsszölő, bundájából a vizet kirázó kiskutya. A „*bundaszagú ág*” melléknévi teljes metaforája a bokor poros, esőverte lombjának szagát kapcsolja az ázott kiskutya szagához. Az előző, s az ezt követő rövid versekhez hasonlóan a szemlélő mentális képe nyugodt, a természet szabadságát a költő magáénak is érzi.

A *forgószél* című miniatűr az előző csonka metaforák után a címmel együtt teljes metaforát ad, ahol az elvont hasonlított a forgószél, s a hasonló a *mint*-tel kapcsolt állapothatározói kutyakölyök. Megszemélyesítő igei metaforái: „*Farkába kapott és nyüszít / és pörög, pörög / maga körül veszettül*” a mozgás intenzitásának fokozását a hátravetett beszélt nyelvi stílusértékű határozóval teszik teljessé:

FORGÓSZÉL

Farkába kapott és nyüszít
és pörög, pörög
maga körül veszettül, mint egy
játékos *kutyakölyök!*

A „kutyakölyök” normatív szóhasználat helyett a „kutyakölök” közvetlen hangulati hatású, beszélt nyelvi stílusértékét egy detrakciós hangalakzat, *szinkopé* biztosítja.

3.1. A „*kutya*”-metafora és a magányos ember

Ratkó következő kötete a *Fegyvertelenül* (1968). Ebben utoljára jelenik meg a gondtalan, játékos kutya képe a bokor emberközeli megszemélyesítéseként. Az igei metaforák a játszó kölyökkutyát elevenítik meg a szélrázta bokor hasonlójaként. Az ág a kutya farka, a szél pedig a szájba vehető játék, amit a kutya elejt, majd utána kap:

BOKOR

*Csóválja ágát a bokor,
meglapul, reszket boldogan.
Szeretne játszani velem,
mert én is gazdátlan vagyok.
Szájába fogja a szelet,
elejti, utána kap.
Rám néz okos kökényszemével,
megszagol, kezemre nyalint.*

De most nincs kedvem játszani.
Homlokom megkövesedett;
Szemem mint régi szobroké,
nézi az időt, s könnyezik.

Fontos mozzanat e versben az említett szemantikai váltás a kutya ábrázolásában. Az eddigi megszemélyesített természet gondtalan szabadságélményére ettől kezdve mindig rávetíti árnyékát a pragmatikai *én*, a szemlélődő költő lelki szorongása: „Szeretne játszani velem, / mert én is *gazdátlan* vagyok”. Itt a komplex képet két szemantikai váltás is biztosítja: A „Rám néz okos *kökényszemével*” sorban az igei metaforát tartalmazó mondat instrumentális toldalékú főneve melléknevesült főnévi teljes metafora (a kutya szemét hasonlítja a bokor terméséhez). A bokor mellett egy villanásra a költő is hasonlatossá válik a kutyához: mindketten *gazdátlanok*. A vers utolsó négy sora e komor, a költői pálya végére teljesen eluralkodó életérzés kifejezésére egy másik metafora-rendszert indít el. Ez a Ratkó költészetében sokak által elemzett, s önmaga önéletrajzi vallomásában is értelmezett *kő*-metafora.⁶

A *Fegyvertelenül* kötet (1968) címadó darabja elszakad a természeti jelenségek vagy a tájba illő flóra megszemélyesítő ábrázolásától. A *kutya* képét az ellenséges tár-

⁶ Vö. MÁRKUS BÉLA: A múlt nem mutatvány. In: RATKÓ JÓZSEF: Új évszak kellene. Összegyűjtött versek. Miskolc, 1994. Felsőmagyarország Kiadó, 295–303.; GÖRÖMBEI ANDRÁS: Indulatos jegyzetek Ratkó József születésnapján. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1996. 3. sz. 386–390.; JÁNOSI ZOLTÁN: A drámába szőtt idő. A népballada funkciói Ratkó József verseiben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1999. 4. sz. 477–490.

gyi-technikai valóságra, a zord fegyverekre vetíti a költő. Figyeljük meg a második és két utolsó versszakot a „*kutya*”-metaforákkal:

(...)

Az ember *veszett, harapós*
Gépeket nevel gyilkolásra.
A halál földünkre tapos,
akárha páncélos bogárra.

(...)

magányos, *kóbor fegyverek*
imbolyognak új célt keresve,
s *vonítanak, mint az ebek,*
halott teremőikre lesve.

Ma azt gondolom, kellene
Fegyver nekünk is, szelídeknek.
Fegyvereket ölnénk vele,
Hisz akik nem ölnek, megöletnek.

A *jó* pusztulásának apokaliptikus víziója egymásba szövődő metaforák, hasonlatok rendszerével válik képiles és érzelmileg is szemléletesé. Ennek a kifejtésnek is fontos eleme a „*kutya*”-metafora. Az ember mintha kutyát nevelne, s tanítana meg ölni, úgy teremti meg a technika bonyolult csodáit, amelyek öntörvényűen működésbe lépve saját „gazdáikat” pusztítják el. A *gépek* jelzői – *veszett, harapós* – kutyákat idéző melléknévi csonka metaforák. A „*magányos, kóbor fegyverek / imbolyognak új célt keresve / s vonítanak, mint az ebek, / halott teremőikre lesve*” versszak képiles az elvadult, kiéhezett állathoz közelítik megszemélyesítéssel, belső hasonlattal az öntörvényűen az emberre támadó tárgyakat. De a magányos ember, a *gazdátlan* ember ugyanúgy válhat pusztító fegyverré mások kezében, embertársai ellenében, mint a technika tárgyi eszköze. Vagyis a szabadság ára a belső és külső „fegyverzet” megszerzése, amellyel *mi, szelídek* megvédhetjük magunkat a gonosz fegyverekkel szemben. A zárósorokban az „aki fegyvert ragad, fegyver által vész el”-prófécia nyílt tagadása a pragmatikai *én*, a szelídeket képviselő költő teljes kétségbeesését vetíti elének. Az ember saját nevelte harci ebeit, a fegyvereket fegyverrel képes csak megfékezni: „*Fegyvereket ölnénk vele, / Hisz akik nem ölnek, megöletnek*”. Hogy milyen ez a szelídeket képviselő, *hiteles* ember, ez a későbbi versek, s a fordítások egyetlen központi témája.

A *Gyermekholmi* ciklusban (1980) még egyszer visszatér a „*kutya*”-metaforáján keresztül a természetábrázolás Ratkó lírájában. A kopár dombon magányosan álló nyárfa a kóbor, sovány kutya képében nyer megszemélyesítést. A kép duplázódik, mert úgy érezhetjük, a szél, ami a domb lábainál *lapul*, maga is kutya. Emlékezzünk a szél korábbi kutya-ábrázolására (kis szél, forgószél). A melléknévi metaforák (*kóbor domb, sovány hátulján*) mellett igei metaforák (*lapul, szagolgatja, farkát csóválja*), s végül főnévi metafora teszi sokoldalúan szemléletesé a képet (a kutya *farkaként leng* a nyárfa):

DOMB

Kóbor domb – bordája kiáll.
Lapul a szél lábainál,
szagolgatja, farkát csóválja:
 sovány hátulján leng a nyárfa.

Ez a metaforalánc azonban már egy más költői szemlélet mentális tartalmát vetíti rá a kép ábrázolására: a belső egyensúlyából kizökkent, világlátásában gyökeresen megváltozott pragmatikai *én* nézőpontja kap hangulati kifejezést. Mivel a szemlélő pozíciója negatív, minősítő rendszere lelkiállapota eszerint vetül rá a kép minden mozzanatára, érzelmileg komoran színezi a metaforikus szerkezetek szinonima-készletét, hiszen a költő maga is sorstársa a *kóbor domb*-nak.

3.2. A „*kutya*”-metafora és a hiteles ember

Ratkó utolsó kötete, *A kö alól* (1987), a félelem érzékletes kifejezőjeként egyetlen jelzővel hozza csupán vissza a *kutya* képét:

ELEVEN ÖLEDRŐL

Bíznak a kések. Január van.
 Nyakunkról álmodik a hóhér.
 Meleg nyakadról álmodom,
 álmodom eleven öledről,
 s mosolygok rendületlenül.

Megóvni csuklót, csigolyát,
 egyetlen esély: a mosoly;
 egyetlen esély: bátor arcunk.
 Mert szem ha *szűköl*, száj ha ráng,
 megdicsőül akkor a kés.

Az elemzésük középpontjába állított „*kutya*”-metafora itt egyetlen szétírt szerkezetben bukkan fel igei metaforát képezve: „szem ha *szűköl*”. A szem *pars pro toto*, az egész ember helyett áll, *színekdoché*. A szem a lélek tükre, amelyben a félelem leginkább visszatükröződik. A kutya félelmében *szűkölő* hangot ad. A látás és a hallás érzékterületeinek képi összekapcsolásával szinesztézia, amely fokozza az emberi félelem érzéki benyomását. A vers többi képi jelentését most nincs lehetőség elemezni, de fontos jelezni a szabadságra vágyó ember belső tartásának mozzanatain túl a szerelem mint védelmező erő egyetlen végső menedékét Ratkó számára: tragikus egyéni sorsa, tűzévesen elveszített kisfia fölötti vigasztalhatatlan bánata, s esendő önmagával vívott harca a megmaradáshoz nélkülözhetetlen erőt a szerelemből véli meríteni. Fontos e szemantikai mozzanat lényegi része

utolsó verseiben. Ez is összekapcsolja azokat a Viszockij-fordítások Ratkó számára élet-erőt adó üzenetével: nem a halálra, hanem az életre kell készülni. Harcunkat a szabadság megélése és nem a mártírium vágya kell, hogy vezérelje.

4. A szabadság „kutya”-metaforája egy Viszockij-fordításban

A fordításelemzés metaforizációs folyamatára egyetlen dalszöveg, a *Dal a sorsról...* bemutatásával teszünk kísérletet. (A Viszockij-szöveg megértéséhez szögletes zárójelben megadjuk az orosz vers mellett annak szó szerinti magyar nyersfordítását).

Владимир Высоцкий Песня о Судьбе

Куда ни втисну душу я, куда себя
ни дену,
За мною пес – Судьба моя,
беспомощна больна, –
Я гнал ее камнями, но жмется
пес к колену –
Глядит, глаза навывкате, и с языка –
слюна.

Морока мне с нею –
Я оком грустнею,
Я ликом тускнею
И чревом урчу,
Нутром коченею,
А горлом немею, –
И жить не умею,
И петь не хочу!

Должно быть, старею, – Пойти к
палачу...
Пусть вздернет на рею,
А я заплачу.

Я зарекался столько раз, что на
Судьбу я плюну,
Но жаль ее, голодную, – ласкается,
дрожит, –
Я стал тогда из жалости
подкармливать Фортуны –
Она, когда насытится, всегда
подолгу спит.

[Vlagyimir Viszockij: Dal a Sorsról... (Szó szerinti fordításban)

Bárhová is rejtem lelkem, bárhová is for-
dulok,
Mögöttem egy kutya – Sorsom, eleset-
ten, betegem, – Kövekkel hajigáltam, de
a térdemhez lapul,
Néz, a szeme majd kiesik, s nyála folyik
szakadatlanul.

Csak zúrjeim vannak vele –
Szemem könnytül árad,
Orcám elszürkül,
A gyomrom is remeg.
A belsőm elzsibbad,
A hangom elakad,
Élni sem tudok,
Énekelni sem akarok!

Azt hiszem, öregszem, –
Megyek a nyúzóhoz...
Húzza fel a rúdra,
Én megfizetem.

Megfogadtam annyiszor, hogy köpök a
Sorsra,
De sajnálom éhes fajtáját – hízeleg, ba-
rátkozik, –
Ekkor szánalomból etetni kezdtem For-
tunát –
Ő meg, ahogy jóllakik, mindegyre csak
alszik.

Тогда я гуляю,
 Петляю, вихляю,
 Я ваньку валяю
 И небо копчу.
 Но пса охраняю,
 Сам вою, сам лаю –
 О чем пожелаю,
 Когда захочу.

Нет, не постарею –
 Пойду к палачу, –
 Пусть вздернет скорее,
 А я приплачу.

Бывают дни, я голову в такое
 пекло всуну,
 Что и Судьба попятится, испуганна,
 бледна, –
 Я как-то влил стакан вина для
 храбрости в Фортуну –
 С тех пор ни для без стакана, еще
 ворчит она:

Закуски – ни корки!
 Мол, я бы в Нью-Йорке
 Ходила бы в норке,
 Носила б парчу!..
 Я ноги – в опорки,
 Судьбу – на закорки, –
 И в гору и с горки
 Пьянчугу влачу.

Когда постарею,
 Пойду к палачу, –
 Пусть вздернет на рею,
 А я заплачу.

Однажды пере-перелил Судьбе я
 ненароком –
 Пошла, родимая, вразнос и
 изменила лик, –
 Хамила, безобразила и обернулась
 роком, –
 И сзади, прыгнув на меня, схватила
 за кадык.

Ilyenkor sétálok,
 Tengek-lengek,
 Lopom a napot
 És istentelenkedek.
 De őrzöm a kutyát,
 Magam vonítok, ugatok –
 Amiről csak akarok,
 Amikor csak akarok.

Nem, nem öregszem, –
 Megyek a nyúzóhoz...
 Húzza fel, de menten,
 Én kifizetem.

Vannak napok, mikor a fejemet olyan
 pokolba dugom,
 Hogy a Sors is hátrálni kezd ijedten, el-
 sápadva, –
 Egyszer bátorításként egy pohár bort ön-
 töttem Fortunába –
 Azóta, ha nincs pohár bor, így morog
 rám folyton:

Egy falat – nem falat!
 New York városában
 Nyércbundában járnék,
 Brokátot viselnék!..
 Én meg – bocskort a lábra,
 Sorsot – botom kampójára
 Hegyre fel, völgybe le
 Cipelem a részegest.

Mikor megöregszem, –
 Megyek a nyúzóhoz...
 Húzza fel a rúdra,
 Én megfizetem.

Egyszer véletlenül túlitattam a Sorsot –
 Tántorogva ment el, eltorzult a rusnya, –
 Szentelen volt, kötekedett, s Végzetként
 tért vissza –
 Hátulról rám ugrott, s az ádámcsutkámát
 elkapta.

Мне тяжело под нею,
Гляди – я сиңею,
Уже сатанею,
Кричу на бегу:
«Не надо за шею!
Не надо за шею!
Не надо за шею, –
Я петь не смогу!»

Судьбу, коль сумею,
Снесу к палачу –
Пусть вздернет на рею,
А я заплачу!

(1976)

Szenvedek alatta,
Nézd – kékre váltam,
Sátánná változva
Futtomban ordítom:
„Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne, –
Meghal a dalom!”

A Sorsot, ha bírom még,
Nyúzóhoz viszem –
Húzza fel a rúdra,
Jól megfizetem!]

(1976)

Figyelmet érdemel, hogyan folytatódik a ratkói „*kutyá*”-metaforára felfűzött szabadságmotívum Viszockij dalának fordításában:

Vlagyimir Viszockij: Dal a sorsról
(Ratkó József fordítása, 1988. január)

Bárhová is tér a lélek,
bárhová leszek magam,
végzetem mögöttem lépked
betegem, szánalmasan.

Megdobáltam őt kövekkel,
de a térdemhez lapul,
s néz könnyörgő, nagy szemekkel,
nyelve-lógva, nyálasan.

Sok a gondom véle,
szemem vált sötétre,
orcám feketére,
gyomrom kifordul,

mellem meghidegszik,
torkom is betegszik,
már élnem se tetszik,
hangom kicsorbul.

Meglehet, öregszem.
Hóhért keressek?
Kösse föl, de menten –
s aztán fizessek?!

Megfogadtam annyiszor,
köpök rá, odahagyom,
de sajnálom őt nagyon,
hízelkedve bókol.

Kezdtem akkor szánalomból
etetgetni Fortunát.
Mikor megtömi magát,
heverészik, horkol.

Ilyenkor sétálok,
csavargok, kószálok,
összevissza járok,
lopom a napot,

de őrzöm az alvót,
csaholok, acsargok,
helyette vicsorgok,
mikor akarok.

Nem, én nem öregszem,
hóhérhoz megyek,
kösse föl de menten,
és én fizetek!

Néhanapján a fejemet
a hőség majd szétveti,
ilyenkor hátrál a sorsom,
holtra válva jajgat.
Egy pohár bort adtam neki
azért, hogy bátrabb legyen.
Pohár nélkül nem bírja ki
azóta – s abajgat:

felkopik az állam!...
New York városában
járhatnék bundában,
dukálna brokát...
Lábam a bakancsba,
sorsom a nyakamba,
s vonzoló magammal
hegyen-völgyön át.

Mikor megöregszem,
hóhérhoz megyek.
Kösse föl, de menten,
aztán fizetek!

Egyszer aztán véletlenül
többet adtam innia.
Jött, a rusnya, torz pofával,
megrohant a sorsom.

Becsmérelt és átkozott és
megperdült nagyhirtelen,
hátról ugrott nekem,
markolászta torkom.

Most alatta nyögve,
kékülök hörögve,
rémülten nyökögve,
sikoltok vadul:

Ne szorítsd a torkom!
ne szorítsd a torkom!
ne szorítsd a torkom!
megfullad a dal!

Sorsomat, bizonynal
hóhérhoz viszem.
Kösse föl azonnal,
jól megfizetem!

Ahogy Viszockij tette – kocsmákban, klubokban is énekelhető módon – beszélt nyelvi, a szlengbe áthajló, nyelvi poénokra építő magyar nyelvű visszaadása Ratkó alkatahoz is közelálló volt. Ennek a stílusnak tökéletességre vitt példája a *Dal a sorsról*...

A refrénekekkel és hosszú – rövid versszakokkal tagolt versben a lírai én harcát saját sorsával úgy ábrázolja a költő, mintha a sors egy kóbor kutya lenne, amelytől nem tud, de nem is akar szabadulni. Ezek a képek átvitt értelemben is jelentésszerű célszövegeket tesznek.⁷

Kettejük történetének egy-egy sorsdöntő szituációját az orosz szöveg úgy meséli el, hogy a kóbor kutya kétszeresen a sors metaforája: maga is a Sors névre hallgat. Erre utal az orosz szövegben a nagybetűs kezdés. A szituációk között a visszatérő refrén is egyértelmű célszöveget, utalást tartalmaz, amelyből kiderül, hogy a kutyát a gazdája,

⁷ Vö. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A konnotáció kategóriája a stílusértelmezésben In: Hol tart ma a stiliztika? Szerk. Szathmári István. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, 108–128.

megsokallva a dolgot, minduntalan a sintérhez, a *nyúzóhoz* akarja vinni. A refrén magyar szövegéből az oroszral ellentétben nem derül ki rögtön, hogy itt nem annyira embert felakasztó *hóhérról*, hanem az állatokat kiírt *sintérről* van szó. A refrén orosz kulcsszavát – mint mi is a szó szerinti fordításban – *nyúzó*nak adja meg a szótár. A szituációk elemzése előtt vessük össze Ratkó apró módosításokkal négyszer ismétlődő refrénfordítását a szó szerinti orosz szövegjelentéssel:

Meglehet, öregszem.
Hóhért keressek?
 Kösse föl, de menten –
 s aztán fizessek?!

Viszockijnál:

[Azt hiszem, öregszem, –
 Megyek a *nyúzóhoz*...
 Húzza fel a rúdra,
 Én megfizetem.]

A „*kutya*”-metafora szemantikája kapcsán fontos szerepe van az orosz versszakok szerkezeti tagoltságának, szövegeképbeli elhelyezkedésének, a sorok számának, s a hosszúságot megadó szótagszámnak. Viszockij versének műfajilag megkülönböztető jegye, hogy *énekvers, dalszöveg*, nem pedig szemmel való befogadásra szánt könyvvers. Az epikus történetmondásnak és a dallamíveknek megfelelően a verssorok hosszával is szolgálja a szemantikai tagolást. Egy négysoros 15 – 14 – 15 – 14 szótagú szakaszt egy nyolcsoros 6 – 6 – 6 – 5 – 6 – 6 – 6 – 5 szótagszámú versszak, végül a fenti négysoros 6 – 5 – 6 – 5 szótagszámú refrén zárja. Ezek a szekvenciák négyszer ismétlődnek. Az eredeti szövegrendezésben a refrén mindig beljebb kezdődik, a nyolcsoros szövegrész „szövegtükre” után található. Ez a tagolás nem marad meg Ratkó fordításában. Nála a hosszú soros szekvenciakezdő versszakból – a magyar verstani hagyományokhoz illeszkedően – két négysoros lesz 8 – 7 – 8 – 7 szótagszámmal. A nyolcsoros változatlan marad, s a négysoros refrén szintén balra zár, nem tolódik beljebb a szövegben. Az orosz versszakok tagolása, ahogy a szögletes zárójelben a szó szerinti magyar fordítás is mutatja, a dallamkövetés mellett azt a funkciót tölti be, hogy a „*kutya*”-metafora szituatív szemantikai síkját elkülönítse a pragmatikai *én* párhuzamosan futó szerepének megrajzolásától, s végül a konklúziótól a tréfába öntött helyzetmegoldás refrénbeli csattanójától.

Ratkó fordításában több általános vonása van a „*kutya*”-metafora megjelenítésének, amely Viszockij technikájától eltérő. Az egyik ilyen a metafora megfejtésének „kikotyogása”. Ez a fordítóknál azért fordulhat elő, mert az idegen nyelvi szövegértés sikerélménye elfedi az eredeti szöveg születésének, a képek fokozatos kibontakozásának, felépülésének alkotói alázattal történő követését. Az első szituációban Ratkó máris elárulja, hogy a kutya képében a lírai *én* „*végzetéről*” van szó, ugyanakkor sokáig lebegtetni a *kutya* és a *sors* érintkezési pontjait. Nála csak a második versszak végi igei metaforákból derül ki, hogy egy kutyáról beszél. Ratkó fordításában:

Bárhová is tér a lélek,
 bárhová leszek magam,
 végzetem mögöttem lépked
 betegen szánalmasan.

Megdobáltam őt kövekkel,
 de a térdemhez lapul,
 s néz könnyörgő, nagy szemekkel,
 nyelve-lógva, nyálasan.

Viszockij dalszövege már az elején világossá teszi a „*kutya*”-metafora tartalmát a beszélő, magában is metaforikus névadással: a kutya neve Sors. (Itt még nem a Végzet, ahogy Ratkó megelőlegezi a későbbi szerep- és névváltozást). Meg kell jegyeznünk az orosz nyelv grammatikai *nem*-kategóriája önmagában is ráutaló anafora, mely metaforikus szerepet tölthet be. A szemantikai tartalom lebegtetését ezért sem teszi lehetővé az orosz a magyar nyelvhez hasonlóan. Viszockij dalszövegének szó szerinti fordítása:

[Bárhová is rejtem lelkem, bárhová is fordulok,
 Mögöttem egy kutya – Sorsom, elesetten, betegen, –
 Kövekkel hajigáltam, de a térdemhez lapul,
 Néz, a szeme majd kiesik, s nyála folyik szakadatlanul.]

A második szekvenciában a kutya a költői *én* sorsának módosulásaként a Jószerencse képét ölti fel. A kutyára vonatkozó szituáció Ratkó tagolásában az ötödik, hatodik versszakba kerül. Az áthallás a *kutya* és a *sors*, majd az új névadás szerint a jóra fordult sors, a *szerencse* (Fortuna) között a jóllakottságban elhallgató *lelkiismeret* jelentéstartalmával egészül ki. (Vessük össze az előző vers *arany és ezüst nyakörveinek* hasonló metaforikus tartalmát):

Megfogadtam annyiszor,
 köpök rá, odahagyom,
 de sajnálom őt nagyon,
 hízelkedve bókol.

Kezdttem akkor szánalomból
 etetgetni Fortunát.
 Mikor megtömi magát,
 heverészik, horkol.

Viszockijnál a Sors mint kutyánév, s a névmási, melléknévi anaforák folyamatossá teszik a konkrét tartalmi visszacsatolást:

[Megfogadtam annyiszor, hogy köpök a Sorsra,
De sajnálom éhes fajtáját – hízeleg, barátkozik, –
Ekkor szánalomból etetni kezdtem Fortunát –
Ő meg, ahogy jóllakik, mindegyre csak alszik.]

A harmadik szekvencia „*kutya*”-metaforájának szemantikai tartalma a pragmatikai *én alkoholhoz* való viszonyát, a pokollal szemben az alkoholból merített bátorságát érzékelteti. Ratkó fordítása egyértelmű utalást tesz erre:

Néhanapján a fejemet
a hőség majd szétveti,
ilyenkor hátrál a sorsom,
holtra válva jajgat.

Egy pohár bort adtam neki
azért, hogy bátrabb legyen.
Pohár nélkül nem bírja ki
azóta – s abajgat:

Ratkó itt az a *hőség* első szótári jelentésénél megállt, holott a szöveg ok-okozati összefüggése mellett a szószerkezet vonzatszintje is a második, az általunk szó szerinti fordításban megadott *pokol* jelentést követelné meg. Ratkó szövegében „*a fejemet a hőség majd szétveti*” képből közvetlenül az alkohol hatását érezzük tartalmi hasonlítottnak. Viszockijnál másról van szó:

[Vannak napok, mikor a fejemet olyan pokolba dugom,
Hogy a Sors is hátrálni kezd ijedten, elsápadva, –
Egyszer bátorításként egy pohár bort öntöttem Fortunába –
Azóta, ha nincs pohár bor, így morog rám folyton:]

A „*kutya*”-metafora folytatása a következő nyolcsoros első fele. A sors részegen azt hajtogatja, amit a költő is tud: Ha Nyugatra születik, nem orosz földre, övé lehetne a világhír, s vele együtt a gazdagság, a jólét. Tehát inni kell, ha *erre* a pokolra nem akar gondolni, vagyis itatnia kell a sorsot:

felkopik az állam!...
New York városában
járhatnék bundában,
dukálna brokát...
Lábam a bakancsba,
sorsom a nyakamba,
s vonzsolom magammal
hegyen-völgyön át.

Viszockij szövege szó szerint „*részezesnek*” nevezi a sorsot:

[Egy falat – nem falat!
New York városában
Nyércbundában járnék,
Brokátot viselnék!..
Én meg – bocskort a lábra,
Sorsot – botom kampójára
Hegyre fel, völgybe le
Cipelem a részezest.]

Az utolsó, negyedik szekvenciában a „*kutya*”-metafora jelentése a Végzet. A metaforikus sík ugyanazt a szemantikai tartalmat hordozza, mint amelyet Ratkó *Fegyvertelenül* verse az öntörvényű fegyverekről, s a pusztító emberről üzen: az ember saját pusztulásának eszközét önmaga hozza létre. A „*fegyvert*” *harci ebként* maga neveli fel – írta Ratkó. Viszockijnál az alkohol az, ami itt a pusztulás fegyvere. Ezt a jelentést az ellenséges fegyver fogalmának kiterjesztésével Ratkó verse is tartalmazza. A szlengből vett jelzők, ha nem is ugyanott, a magyarban is pontosan kompenzálják egy-egy orosz rétegnyelvi szó eredeti stílustulajdonítását:

Egyszer aztán véletlenül
többet adtam innia.
Jött, a rusnya, torz pófával,
megrohant a sorsom.

Becsmérelt és átkozott és
megperdült nagyhirtelen,
hátról ugrott nekem,
markolászta torkom.

Ratkóval szemben Viszockijnál csak itt jelenik meg a Végzet mint a sors legrosszabb fajtája. Ratkó a fordítás végleges szövegében ennek ismeretében „vitte előre” már az első szekvencia kezdősoraiba a Sors helyett a Végzet megnevezést, s így elveszítette a fokozás, gradációs lehetőségét, amelyet a Viszockij-vers „*kutya*”-metaforáinak tartalmi változásai az oroszban magukban rejtettek:

[Egyszer véletlenül túlitattam a Sorsot –
Tántorogva ment el, eltorzult a rusnya, –
Szemtelen volt, kötekedett, s Végzetként tért vissza –
Hátról rám ugrott, s az ádámcsutkámat elkapta.]

Az utolsó refrént megelőző nyolcsorosban Viszockij Ratkóhoz hasonlóan megérzi, hogy a halállal, a pusztulással szemben önmagunk belső fegyverét magunknak kell

megteremtenünk, amikor – Ratkó szavaival – „*nyakunkról álmodik a hóhér*”. Az a körülmény, hogy mindkettejük életében ez a felismerés későn jött el, – a test gyöngesége a lélek akaratának már nem engedelmeskedett – az egyéni tragédián túl a magyar és az orosz költészet nagy vesztesége. Ratkó így fejezi be a „*kutya*”-metaforát:

Most alatta nyögve,
kékülök hörögve,
rémülten nyökögve,
sikoltok vadul:
Ne szorítsd a torkom!
ne szorítsd a torkom!
ne szorítsd a torkom!
megfullad a dal!

Viszockij eredeti szövegében a három ismétlődő ellipsis még jobban visszaadja a kétségbeesett kiáltás indulatát:

[Szenvedek alatta,
Nézd – kékre váltam,
Sátánná változva
Futtomban ordítom:
„Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne, –
Meghal a dalom!”]

5. Összegzés

5.1. Metaforizáció a fordításban

Elemzésünkben arra tettünk kísérletet, hogy egyetlen rendszerben vizsgáljuk meg Ratkó József költészetének egy immutációs retorikai alakzatát, a „*kutya*”-metaforát saját versei és egy műfordítása keretei között. A fordítások életműbeli szerepét nézve látjuk, hogy a fordítás horizontális síkon elképzelhető jelen idejű funkciói közül kettő mindenképp teljesül: Az egyik a *művészi alkotás* funkciója. Ratkó a versfordítást költői cselekvésnek, művészi tettnek tekintette, hiszen Viszockij versei saját eszmerendszerével azonos tartalmi síkok kibontására adtak alkalmat. A másik műfordításokra jellemző funkció, amelyet a két itt tárgyalt versfordítás betöltött: a *hiánypótló, kiegészítő szerep*. Ratkó saját lírájában a „*kutya*”-metafora különböző szemantikai mezőit szervesen kiegészítik a Viszockij-fordításokban fellelt újabb jelentéstartalmak, amelyek mindvégig egyetlen Ratkó-i alaptémát tesznek sokoldalúan szemléletessé: a *szabadság*, a szabadságért folytatott harc, a bátorság, a meg-nem-alkuvás témáját. Minden e téma

körben általunk is tárgyalt vers annak megvallása, hogy a belső függetlenség kivívása a *homo ethicus* egyetlen vállalható, hiteles magatartása a bordákat is törő, szabadság felé menekülés. A „hiteles ember”-nek – írja Török Gábor esztéta – nincs más választása.⁸

A *metafora* szemantikai tartalmának dinamizmusára nézvést bizonyító erővel példázták a versek, hogy a metafora mint nyelvi jel, a kifejezés és a tartalom kapcsolatának viszonylagos állandóságán alapul, jelentésátvitelt jelent. Arra utal, hogy a költői kép a jelentést az egyik tárgyról a másikra viszi át, így lesz a nyelvi jel megkülönböztető jele a dinamizmus, egy szemantikai folyamat, az új megnevezés folyamatának mozgása.⁹ A grammatikai motiváltság, a grammatikai struktúra megadása nélkül a metafora nem interpretálható. Ez a fordításokra különösen érvényes. A metaforában szemantikai azonosítás van: a metaforikus újrajelölés, jellé válás során egy jel kifejezés- és tartalmi síkjával (relációrendszerével) együtt egy új relációrendszer első tagjává, vagyis kifejezéssíkjává válik, a közös kifejezéssík alatt két különböző tartalmat egyesít.¹⁰ A metafora szemantikai tendenciái koronként, egyénenként változók. Ratkó és Viszockij azonos korban éltek. A „kutya”-metafora hasonlója, s alapvetően a hasonlítottja mindkettejükénél ugyanaz. A jelentés minden eleven, új nyelvi megvalósulása szükségképpen *konkrét*, mivel új oldalról közelíti meg a tárgyat a *szabadság témáját*. A metafora mindig kétszeresen kifejező: a jelentésátvitel gondolatokat ébreszt, de ezen túl a *gondolatmenet* mint kifejező mozgás, mint szemantikai gesztus önmagában is jelentős.¹¹ A kérdéskör vizsgálata, a „kutya”-metaforára épülő stilisztikai alakzatok körbejárása számunkra mégis akkor kapja meg igazi funkcióját, ha a nyelvben testet öltött költői szándék, életélmény befogadói horizontját általa némiképp sikerült tágítania.

A *szóképek* behálózzák a verbális, nyelvi világunkat. A nyelvi kép szabálytalansága, különlegessége miatt a meglepetés erejével hat, ugyanakkor az emberi önkifejezés, a fogalmi keret kitöltésének természetes része, hiszen leginkább képekben gondolkodunk. „A legtöbb szó jelentése egy-egy kis üstökös, amely fogalmi magja különféle asszociációk, képzetek olykor csak ködszerű, elmosódott »csóvját« húzza maga után”.¹² Az asszociáció révén keletkezett konnotáció egy adott ponton keletkezik, de aztán szétterjed a szöveg egészére, azt áthangolva a befogadót másfajta olvasásmódra készíti. Elemzésünk szempontjából az a fontos, hogy a »csóva« összetételéből kiszűrjük a „kutya”-metafora fordulataiból azt, ami a magyar befogadó számára a fogalmi kereten belül jelértékű, része a társadalom- és kultúraszemiotikai háttérnek. A nyelvi képek befogadása, szellemi feldolgozása az azonosság és különbözőség felismerésének váltakozó, pulzáló dinamizmusában történik. E folyamat körforgásszerűen ismétlődik, amíg a kép jelentését, szemantikai tartalmát és érzelmi, jelentésbeli távolabbi

⁸ Vö. TÖRÖK ENDRE: *Ki a szabad?* Budapest, 2000. Kairosz Kiadó, 102–133.

⁹ Vö. FÓNAGY IVÁN: *A költői nyelvről*. Budapest, 1999. Corvina, 129. [Fónagy, 1999.]

¹⁰ GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *Egy új retorika- és stíluselmélet vázlata*. In: *Hol tart ma a stilisztika?* Szerk. Szathmári István. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó ill. GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*. Budapest, 2001. Nemzeti Tankönyvkiadó, 25.

¹¹ Vö. FÓNAGY, 1999. 151–165.

¹² PÉTER MIHÁLY: *A nyelvi érzelmekifejezés eszközei és módjai*. Budapest, 1991. Tankönyvkiadó, 52.

asszociációit birtokba nem vesszük. Kemény Gábor nyelvész a nyelvi kép szemantikájáról és stilisztikájáról szólva hat lépését különíti el:¹³

1. a szemantikai, jelentésbeli különbözőség, összeférhetetlenség (izotópiatörés) észlelése;
2. az össze nem illő, inkompatibilis elemek kölcsönhatásba lépnek egymással;
3. a közös jegyek kiemelődnek;
4. szemantikai kiegyenlítődésként lép fel: új kongruencia alakul ki;
5. ez újra fel is bomlik, amikor a nem azonosság érzete felülkerekedik;
6. az elkülönülő elemek újból kölcsönhatásba lépnek egymással, amíg a fogalmi keret jelentésekkel fel nem töltődik.

A fordításokban ezek a szóképi elemek a versekkel együtt hol elveszítik az üstökösi „csóvajuk” egy részét, hol kiteljesednek, belesimulnak a fordító költői pályájába, amikor az „azonosság” érzete felülkerekedik. Ezt látjuk Ratkó József Viszockij-fordításában is.

5.2. Az esztétikai jel jelentésrétegeinek értelmezése

A nyelv szimbólumok halmaza, az irodalmi mű erre épülő másodlagos jelrendszer. E kettős struktúra, s a mögöttük levő jelentésképzés a fordításokon keresztül jut el a befogadóhoz. A jelentéstudajdonítások felfejtése során érdemes egy pillantást vetnünk azokra az összetevőkre, amelyek hatottak egy mű szövegértelmezésének, „hermeneutikai ívének” megteremtése közben. A fordítás célnyelvi reprezentációjának elemzésében elsődlegesen a világ nyelvi képét vizsgáljuk. Ennek során az eredeti szöveget, valamint a temporális dimenzióban az eredeti szöveggel diszkurzív viszonyban levő fordítói-befogadói szintet elemezzük, s végül a fordító által feltételezett olvasói horizontot vetjük össze a fordítással mint eredménnyel. Bizonyos stíluselemek előtérbe helyezése vagy háttérben hagyása a szubjektív szövegértelmezés, a korstílus és az olvasói elvárás következménye. Felvetődik a kérdés, elválasztható-e a fordításban a fordítói szubjektív világlátás a célnyelvi szociokulturális beágyazottságtól, a sémáktól, keretekről, forgatókönyvektől, amelyek a világ megismerésében és nyelvi leképeződésében a saját kultúránk keretei között mindannyiunk tudatában ott élnek.

E kérdések középpontjában a jelentésképzés kognitív összetevői állnak. Az észlelés, a figyelemirányítás, a kategóriákba sorolás, a perspektívaváltás, az előtér-háttér elrendezés, a sémákon alapuló megértés tartozik ide. Ez vezeti befogadói magatartásunkat a világról alkotott mentális képünk kialakulásához, a fogalomalkotáshoz, a konceptualizációhoz, amely a nyelven keresztül kap reprezentációt. A valóság világa, ahogyan egy-egy ember számára létezik, csak az érzékelés, a tárgyakkal, dolgokkal való viszonyában értelmezhető, s ezt a kivetített valóságot, amit mi magunk töltünk meg

¹³ KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 54–55.

jelentéssel, rögzíti a nyelv a fordításban is.¹⁴ A fordítás során nemcsak két nyelvi rendszer, hanem két egyéni, kultúrafüggő világlátás, sőt két művészi mintakészlet, láttatási mód kapcsolódik össze diszkurzív keretben.

Az értelmezés – a fordító és az eredeti mű szövegének viszonyára is érvényesen – a francia filozófus, a kognitív hermeneutika képviselője, Paul Ricoeur (1913–2005) szerint az „időszerűvé tett”, környezetre és hallgatóságra lelt szöveg, amely visszaszerzi feltartott és felfüggesztett referenciális mozgását a világ és az alanyok felé. Ricoeur hangsúlyozza, hogy az olvasás olyan aktusban tetőződik be, amely úgy aránylik a szöveghez, mint a beszéd a nyelvhez. „A szövegnek csak értelme volt, azaz belső viszonyai, struktúrája; most jelentése van, azaz megvalósulása az olvasó alany saját beszédében. Értelme révén a szövegnek csak szemiológiai dimenziója volt, s most jelentése révén szemantikai kiterjedéssel rendelkezik.”¹⁵

A fordítás befogadáesztétikai, hermeneutikai reflexió, hiszen maga a hermeneutika is egyfajta interpretáció, a rejtett jelentések, gondolatok világossá tétele. A fordításban a „hermeneutikai ívnek” kell lerövidülnie a lehetségesig minimalizálva az a távolságot, amely az eredeti mű kulturális-egzisztenciális szituációja és a célnyelvi interpretáció szituációja között fellelhető. Végül pedig a fordítás olvasói befogadása maga is az interpretáció interpretációja, azaz további másodlagos interpretációs cselekvés.¹⁶

A fordítás során két nyelv és két kódrendszer áll szemben egymással. A kód fogalmát Lotman úgy határozza meg, hogy az egy pillanatnyi megegyezés alapján bevezetett struktúra, a nyelv viszont a kód, plusz annak története. Egy „*emlékezet nélküli rendszer*” azonos kódjai biztosítanak a magas fokú azonosságot, ám az ideális megértés modellje még az ember önmagával folytatott dialógusában is használhatatlan. A normális emberi érintkezésben, a nyelv normális működésében benne foglaltatik a feladó és a befogadó eredendő különbözősége. A megértéshez a két nyelvi tér bizonyos részeknek azonossága, átfedése szükséges, míg a közléshez a különbségek maximalizálása. A fordítás során az eredeti szöveg és a fordító közötti dialógus annál értékesebb, minél több a nem közös részek közti információcsere. Minél nehezebben és minél kevésbé adekvát módon fordítható le az egyik nem közös rész a másik nyelvre, információ és társadalmi szempontból annál értékesebbé válik e paradox érintkezés ténye. Bár a lefordítandó hatások, effektusok információi végtelenek, azt mondhatjuk, hogy az értékes információt éppen a lefordíthatatlan lefordítása hordozza.¹⁷

A fordítás a leghetetlenebb lehetőség – ez az oximoron jellemzi a műfordítás Lotman által is körbejárt nyelvi és befogadás-esztétikai problematikáját.¹⁸ Egyik oldalról jól tudjuk – a régi latin „*hajózni szükséges*” mondást parafrázálva –, „*fordítani pedig*

¹⁴ Vö. KÖVECSESE ZOLTÁN – BENCZES RÉKA: Kognitív nyelvészet. Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó, 13–23.; Nyelv, poétika, kogníció. Szerk. Domonkosi Ágnes – Simon Gábor. Eger, 2018. Líceum Kiadó

¹⁵ RICOEUR, PAUL: Mi a szöveg? (ford. Jeney Éva) In: RICOEUR, PAUL: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Budapest, 1999. Osiris, 27. [http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/bevhuman-komm/20041/ricoeurpmlnars.htm\(2020-11-10\)](http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/bevhuman-komm/20041/ricoeurpmlnars.htm(2020-11-10))

¹⁶ Vö. SZIGETHI ANDRÁS: A szellem anyajegyei – Lermontovtól Ulickájáig. Родинки духи – от Лермонтова до Улицкой. Budapest, 2017. Protea Kulturális Egyesület, 150–152.

¹⁷ Vö. LOTMAN, JURJ. M.: Kultúra és robbanás. Budapest, 2001. Pannonica Kiadó, 11–12.

¹⁸ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet. Budapest, 2003. Akadémiai Kiadó, 12.

szükséges” („*transfere necesse est*”). Máté Evangéliumából vett szóképpel a fordítás „*fővenyre épített ház*”, amelyet a temporalitás, a korízlás, az egyéni és közösségi világlátás miatt időről időre újra kell fordítani, hogy aktualitása a befogadó előtt kibontakozzon. A nyelvi jelentés ugyanis viszonyfogalom, lényege a nyelvi kifejezés és a világ objektumai közötti kapcsolatban rejlik.¹⁹ A fordítás nyelveken közvetített kulturális kommunikáció. A nyelvi kommunikáció nem egyszerűen valamely tartalomnak a közlése, hanem egyúttal mindig valamilyen interakció, társas tevékenység, egymáshoz való folyamatos viszonyulás, amely egy mentális térben zajlik. Az emberi kommunikáció alapvető tényezője a közös figyelemirányítás. Két ember közül az egyik képes a másik figyelmét egy harmadik dologra irányítani. A fordítás során ebben a figyelemirányításban a szerző és az olvasó között a fordító mediátor szerepet tölt be. A nyelv egyaránt tartalmaz egyetemes és kultúraspecifikus összetevőket. Egy nyelv szemantikai rendszere a nyelvet beszélő közösség kulturális felhalmozásának (kumulációjának) is az eredménye. Két nyelv közötti kommunikáció esetén, amilyen a fordítás is, a nyelvi rendszereken túl a kultúrák találkozása is mozgásba hozza a nyelv variabilitását. Olyan irodalmi szövegeket kell létrehoznia a műfordítónak, amelyek a célnyelvi kánonba, szabályrendszerbe illeszkednek be, függetlenül attól, hogy a forrásnyelvi szövegtől sok szempontból eltérnek.²⁰ A fordítás a szociokulturális háttérre támaszkodva teljesíti célnyelvi feladatát, amikor az átkódolás során a befogadó olvasó nyelvhasználatát, nyelvi és kulturális potenciálját is irányadónak tekinti.²¹

5.3. Olvasási módok és a fordítás

A műfordítás a világirodalom létezőmódja. Az olvasóhoz a világirodalom remekei leginkább magyar nyelven kerülnek. A nemzeti irodalom *anyanyelven* olvasást tételez fel. Ettől merőben eltér az *idegen nyelven* olvasás, amely a másik kultúra ismeretétől függően a csökkentett értékű értelmezések sokféle fokozatát eredményezi, hiszen nem élünk abban a kulturális közegben, amely az információk, asszociációk végtelenjét biztosítja az adott nyelv kultúrába beleszületett használóinak. A *fordításban* olvasás a harmadik módja a szépirodalom befogadásának, amely bár az idegen kultúrára jellemző látásmóddal gazdagítja a világképünket, mégis belesimul az általunk irodalomnak értelmezett, anyanyelvünkön hozzánk eljutó esztétikai egészbe.

Végezetül vessünk egy pillantást a *szabadság* fogalmi keretének Ratkó saját költészetében és a vizsgált Viszockij-fordításban a „*kutya*”-metaforán keresztül leképezett költői megvalósulására egy diagram segítségével. A tárgyalt metafora 1966-ban jelenik meg Ratkó költészetében mint a szabad természet része. A szabadságtól megfosztottság áll szemben a természetben élő állat eredendő szabad természetével. A kutya mint *kis szél, kis bokor, mint forgószelel, vagy gazdátlan, vadon nőtt cserje* áll szemben metaforaként az ember világában a *kóbor fegyver, a kóbor domb, a szűkülő félelem* képével.

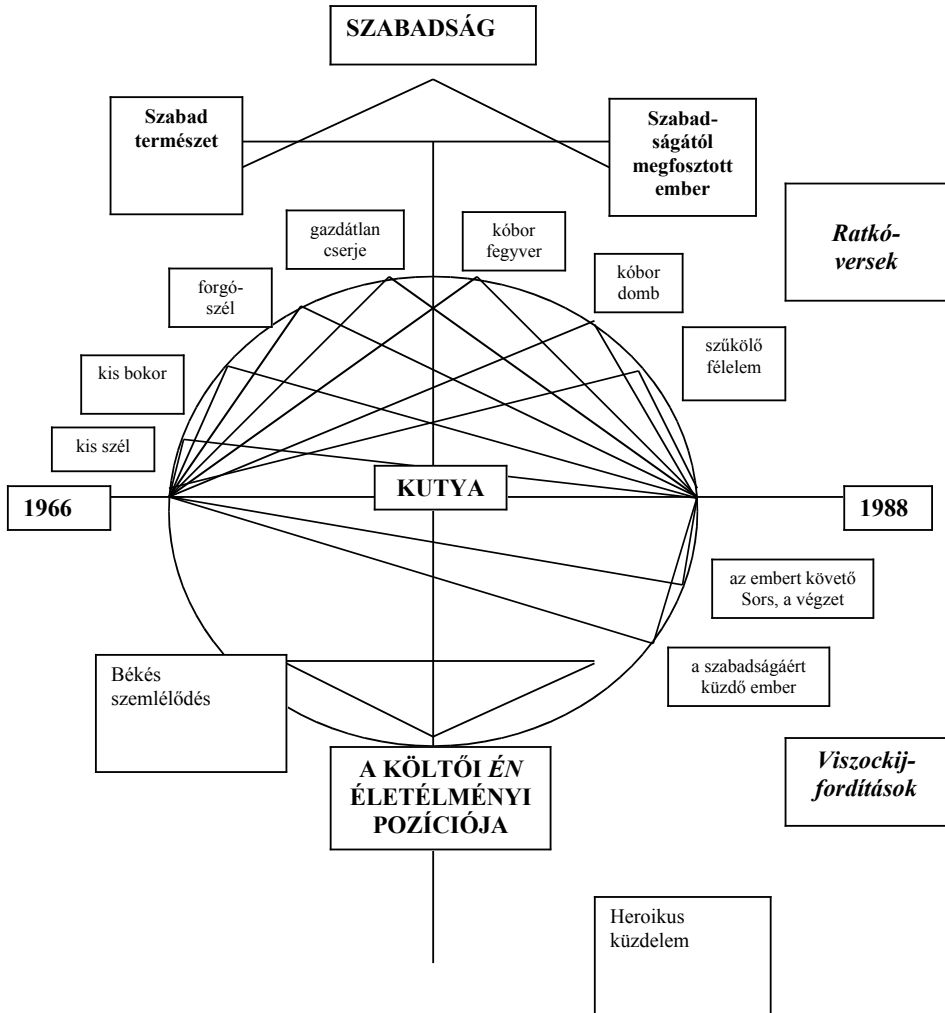
¹⁹ KIEFER FERENC: Jelentéelmélet. Budapest, 1999. Corvina Kiadó, 16.

²⁰ Vö. LÓRINCZ JULIANNÁ: Kultúrák párbeszéde. Eger, 2007. Líceum Kiadó, 43.

²¹ Vö. SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA: Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe. Miskolc, 2003. ME BTK, 226.

Viszockij fordításában a *kutya* az embert követő *Sors*, a *Végzet*, amelytől nem tud megszabadulni. De a szövegértelmezés végső kicsengése a szabadságáért küzdő ember győzelmét hirdeti. A költői *ÉN* pozíciója a passzív szemlélődéstől 1988-ra eljut a küzdelem vállalásáig, az aktív társadalmi jelenlétig:

IRODALOM

- Nyelv, poétika, kogníció. Szerk. Domonkosi Ágnes – Simon Gábor. Eger, 2018. Líceum Kiadó.
- FÓNAGY IVÁN: A költői nyelvről. Budapest, 1999. Corvina.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ: Egy új retorika- és stíluselmélet vázlatja. In: Hol tart ma a stilisztika? Szerk. Szathmári István. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ: A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése. Budapest, 2001. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS: Indulatos jegyzetek Ratkó József születésnapján. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1996. 3. sz. 386–390.
- JÁNOSI ZOLTÁN: A drámába szőtt idő. A népballada funkciói Ratkó József verseiben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1999. 4. sz. 477–490.
- KIEFER FERENC: Jelentéselmélet. Budapest, 1999. Corvina Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó.
- KONDOR JENŐ: A félelem és a remény költészete. Ratkó József. Nagykálló, 1993. Városi Könyvtár.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA: Kognitív nyelvészet. Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó.
- LOTMAN, JURIJ. M.: Kultúra és robbanás. Budapest, 2001. Pannonica Kiadó.
- LÓRINCZ JULIANNA: Kultúrák párbeszéde. Eger, 2007. Líceum Kiadó.
- RICOEUR, PAUL: Mi a szöveg? (ford. Jeney Éva) In: RICOEUR, PAUL: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Budapest, 1999. Osiris, 9–33.
- <http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/bevhuman-komm/20041/ricoeurpmolnarc.htm>(2020-11-10)
- MÁRKUS BÉLA: A múlt nem mutatvány. In: RATKÓ JÓZSEF: Új évszak kellene. Össze-
gyűjtött versek. Miskolc, 1994. Felsőmagyarország Kiadó, 295–303.
- PÉTER MIHÁLY: A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai. Budapest, 1991. Tan-
könyvkiadó.
- Ratkó József összes művei I. Szerk. Babosi László. Miskolc, 2000. Felsőmagyarországi
Kiadó.
- SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA: Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe. Miskolc, 2003. ME
BTK.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet. Buda-
pest, 2003. Akadémiai Kiadó.
- SZIGETHI ANDRÁS: A szellem anyajegyei – Lermontovtól Ulickájáig. Родинки духи
– от Лермонтова до Улицкой. Budapest, 2017. Protea Kulturális Egyesület.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A konnotáció kategóriája a stílusértelmezésben. In: Hol tart
ma a stilisztika? Szerk. Szathmári István. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- TÖRÖK ENDRE: Ki a szabad? Budapest, 2000. Kairosz Kiadó.
- Viszockij emlékkönyv. Szerk. Viczai Péter. Budapest–Győr, 2000. OKSZ.

KARÁDI ZSOLT

Verstani kérdések Ratkó József első két kötetében

Ratkó József harmincegy éve halott. Legjobb versei azonban halhatatlanok. Újraolvasva az életművet nemcsak a kötetről kötetre formálódó és elmélyülő lírai világ tágassága rajzolódk ki előttünk; nemcsak az az arc bontakozik ki, amelyre ráncokat a személyes sors megannyi traumája vésett; nemcsak az „énekes, minden es cselédnek” elszegődő alkotó szegényeket gyámolító, kifogyhatatlan energiája, s nemcsak a periférián élők felemelésének küldetéstudata, az „innen van legmesszebb az ég” keserű-tényszerű helyzetjelentése, a szerelem, az emberibb létezés iránti felfokozott vágyódás; nemcsak a nemzeti sorskérdések, a történelmi kataklizmák versbe emelésének gesztusa, a „mindenért felelős vagyok” ars poeticája, a „képviseleti beszédmód” magasrendű esztétikumának változása mutatkozik meg, hanem a kristálytisza költői nyelv, az archaikust és a modernet egységbe hozó alkotásmód, a „bartóki szintézis” megteremtésének igénye, illetve mindezek mellett a formafegyelem, a tiszta versépítés, a formák változatos használata tűnik szemünkbe.

Ha 2020-ban Ratkó Józsefről beszélünk, helyzetünk egyszerre könnyű és egyszerre nehéz, ugyanis Jánosi Zoltán 2016-os,¹ illetve Babosi László 2019-es² monográfiái után a költőről újat mondani meglehetősen kétséges. E két könyv – más-más premisszákból kiindulva ugyan – a Ratkó-oeuvre teljességre törekvő analízisét nyújtja. Ha mégis új szempontokat keresünk, célszerű az életművet vagy legalábbis annak egy darabját olyan aspektusból megvizsgálni, amelyre az eddigi szakirodalom kevésbé tért ki. Nevezetesen Ratkó költészetének verstani-rímtechnikai megközelítésével a szakma – néhány általános kijelentés rögzítésén túl – voltaképpen máig adós maradt. Amikor dolgozatunkban a pályakezdés első két kötetére összpontosítunk, akkor ama megállapítások nyomába eredünk, amelyeket a költő első kritikusi s későbbi monográfusai egyaránt hangoztattak.

* * *

Az 1966 áprilisában megjelent első kötet, a szintézis jellegű gyűjtemény, a József Attila-, Radnóti-, Ady-, Juhász Ferenc-hatásokat is asszimiláló, a szorongásokat, félelmeket, a magánélet drámai alakulását, ugyanakkor a későbbi nagy témákat, a születést, a halált, a szerelmet, az Isten-élményt, már ekkor is megpendítő *Félelem nélkül* költeményeivel kapcsolatban Farkas László így fogalmazott: „Formában nem híve a

¹ JÁNOSI ZOLTÁN: Ratkó József. Budapest, 2016. Magyar Művészeti Akadémia. [JÁNOSI, 2016]

² BABOSI LÁSZLÓ: Költő a diktatúrában. Ratkó József pályaképe. Budapest, 2019. Magyar Napló Kiadó. [BABOSI, 2019]

rombolásnak, a kötet karakterét a hagyományos metrumban lépő, zárt strófaszerkesztésű versek adják, a fontosabb, komolyan vett, elemibb vallomást elmondó verseket szabályos, feszes, ünnepi formában zárja; van úgy, hogy a csapongó gondolatot csak a jambusok és a csiszolt rímek abroncsa fogja össze. De találunk a kötetben laza fűzésű, szertelen beszédű verseket is, fesztelenül és természetesen bánik a kötetlen formával is [...] alkata és anyaga szerint választja meg a formát. Nem kell ezzel egyszersmind konzervatív, öreges szemléletűnek lennie, a párosrímű sorok nemcsak Arany János-i kort, eszményeket és közérzetet fejezhetnek ki.³

Az *Alföld* hasábjain 1966 augusztusában Takács Péter kiemelte: Ratkó „... küzd a formáért, megfogalmazásért, a zárt, fegyvelmezett sorokért. A reális képek és a tömörség is kényszerítik erre.”⁴ Sáray Erzsébet a *Kritikában* megjegyezte: a kötetbeli „ballada forma Villont juttatja eszünkbe.”⁵ Kiss Ferenc recenziójában a könyv néhány rímkényszerét említette.⁶

Az 1968 kora őszén napvilágot látott, 4100 példányban kiadott *Fegyvertelenül* határozott tematikai-szemléleti gazdagodást mutatott. Takács Péter úgy fogalmazott, hogy Ratkó „második kötetében magára talált, kialakította sajátos, egyéni arculatát. Önmagával szemben felállított igényessége, határozott egyénisége, a világ és a társadalom dolgai iránt kezdettől fogva bizonyított érzékenysége a biztosíték rá, hogy a megkezdett útnak folytatása lesz, és rövidesen tanúi lehetünk majd a költő világgképét hiánytalanul kiteljesítő nagy filozófiai-gondolati költemények születésének.”⁷

Kabdebó Lóránt szerint a *Fegyvertelenül*-ben a „hit és kétség keresztjére feszített Én magatartáskeresései” szólnak meg.⁸ A kötet újdonságai szerinte a *moralitásversek*.⁹ E könyv gazdagabb recepciójában a formai kérdésekről több megállapítás született. A *Félelem nélkül* „nem az elért állapot, a megtalált harmónia könyve, hanem a megkövült fájdalomé és félelemé” – írta Kardos József, hozzátéve, hogy a *Fegyvertelenül* „a küldetésvállalás, az élet vállalásának könete.”¹⁰

A pályakezds két könyvét a recenzensek gyakran hasonlították össze, kiemelve a *Fegyvertelenül* világának gazdagodását. Takács Péter 1970-es portrévázlatában a két gyűjtemény kapcsán úgy látta: „Az első kötet nyersen áradó lírai anyaga lassúbb hőmpolygésűvé szelídült, [...] Egyetemesebbé vált mondanivalója, komolyabb költői tartása, gazdagodott a kimondott szó fedezete, nőtt a költő emberi-művészi felelőssége, és itt villant meg először a tudatos filozófiai szintézisre való törekvés igénye is [...] Egy tudatosan tervező költő közbeeső kötetéről volt szó, a mindent megmutatni akaró első könyv nagyot ölelése és a bartóki szintézis megeremtésének tudatos igénye kötött. [...] a kötet célja a halállal megbirkózni.”¹¹

³ FARKAS LÁSZLÓ: Ratkó József: Félelem nélkül. Új Írás, 1966. 9. sz. 123.

⁴ TAKÁCS PÉTER: Ratkó József: Félelem nélkül. Alföld, 1966. 8. sz. 85.

⁵ SÁRAY ERZSÉBET: Ratkó József: Félelem nélkül. Kritika, 1966. 7. sz. 60.

⁶ KISS FERENC: Ratkó József: Félelem nélkül. Szabolcs-szatmári Szemle, 1966. 1. sz. 136.

⁷ TAKÁCS PÉTER: Ratkó József: Fegyvertelenül. Alföld, 1969. 2. sz. 77.

⁸ KABDEBÓ LÓRÁNT: Ratkó József: Fegyvertelenül. Kortárs, 1969. 8. sz. 1334.

⁹ Uo.

¹⁰ KARDOS JÓZSEF: A szegénység mítoszai. Ratkó József: Fegyvertelenül. Egy kenyéren. Új Írás, 1971. 5. sz. 120.

¹¹ TAKÁCS PÉTER: Ratkó József. Portrévázlat. Szabolcs-szatmári Szemle, 1970. 3. sz. 91.

Jánosi Zoltán monográfiájában – az *Új évszak kellene. Összegyűjtött versek* című, Márkus Béla által szerkesztett 1995-ös kiadású kötet tanulságait is felhasználva bizonyította – egyetértve Ágh Istvánnal –, hogy az ifjú Ratkó a József Attila-, Ilyés Gyula-, Nagy László-hatásokon túlmenően Ady, Kassák, Sinka István, Erdélyi József, Juhász Ferenc, Váci Mihály motívációit is magáénak tudhatta. Sőt, Jánosi Weöres Sándor játékosságának, Devecseri Gábor formakultúrájának, Villon sajátos hangütésének, illetve olykor Nemes Nagy Ágnes, Lator László és Pilinszky János világképéhez, költői formáihoz is közel álló sorokról írt.¹² Jánosi Zoltán összegyűjtötte a Janus Pannoniusra és Martialisra visszaillesztett epigrammákat éppúgy, mint a Petőfi Sándorra, Ady Endrére, Illyés Gyulára, József Attilára, Arany Jánosra, a népköltészetből a dalra, a korai balladára s a dúdolókra és ráolvasásokra emlékeztető műveket. Ezek mellett érintette a ratkói hosszú vagy félhosszú kompozíciók József Attila-i s Ady-féle ihletését éppúgy, mint az epigrammatikus tömörségű művek Pilinszky-örökségét is.¹³

Babosi László 2019-ben a *Fegyvertelenülről* szólva egyetértően idézte Görömbei Andrást, aki szerint Ratkó ekkori művészi „törekvése szembenőn az, hogy nagyobb koncentrátsággal csökkentse a versek epikumát, megőrizze az egyéni élmények kemény frissességét, de a képi látásmóddal a közvetlen hitvalláson túli jelentéstartalmakkal gazdagítsa költészetét.”¹⁴ Babosi észlelte Ratkó József két fontos inspiráló felismerését: azt, hogy a korábbiakhoz képest jobban be kell vonnia versei világába a népköltészetet, illetve azt, hogy foglalkoznia kell a halál problémájával. A monográfus kimutatta, hogy a *Fegyvertelenül*ben már felsejlik a bartóki szintézis alkalmazásának kísérlete, miközben versuniverzumában felbukkannak a mágikus számok, továbbá bizonyos népmesék elemeinek alkalmazásai. Láttatta, hogy a kötet nagy részében szerepel a gyász, a halál, a pusztulás.¹⁵ (Később hozzáfűzte, hogy Ratkó műveinek nagy részében jelen van a halál: kortársai közül legfeljebb Juhász Ferenc munkásságában tapasztalható ilyen intenzitással a pusztulás jelenléte.)¹⁶

A formai kérdések kapcsán Jánosi Zoltán szemlézi a versprózai kísérletezést, a villoni ballada átültetést, a szabadverseket, a disztichonokat, a szonettet, a hosszú vagy félhosszú verseket, s az „aforisztikusan rövid költeményeket” és „a haiku atmoszféráját idéző verseket is.”¹⁷

Babosi László a *Fegyvertelenül* világából a dalformájú műveket emeli ki, rámutatva: „nem véletlen, hogy közülük többet meg is zenésítettek.”¹⁸

¹² JÁNOSI, 2016, 106–109.

¹³ Uo. 115–122.

¹⁴ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Mélyből jött költészet. Ratkó József portréjához. Napjaink, 1983. 10. sz. 27. idézi: BABOSI, 2019, 126.

¹⁵ BABOSI, 2019, 127.

¹⁶ Uo. 140.

¹⁷ JÁNOSI, 2016, 117.

¹⁸ BABOSI, 2019, 129. A formai-tartalmi analízis szép példája a *Hallgat a kút is* elemzése: MÁRKUS BÉLA: A múlt nem mutatóvány. Ratkó József összegyűjtött versei. In: RATKÓ JÓZSEF: Új évszak kellene. Összegyűjtött versek. Budapest, 1995. Felsőmagyarország Kiadó, 296–297.

* * *

Nos, ha mindezen vélekedések figyelembe vételével közeledünk a *Félelem nélkül* s a *Fegyvertelenül* világához, azonnal szembeötlik, hogy az ifjú Ratkó József mind a klasszikus időmértékes, mind az ütemhangsúlyos, mind a szimultán verselés területén nagy magabiztossággal mozog. Az is igaz azonban, hogy e formagazdagság mellett a jelentős, József Attila-i polifonikus alkotásokhoz hasonló, hosszú művekben lendületesen él a szabadvers adta lehetőségekkel. A vizsgálat azzal a felismeréssel zárulhat, hogy a sokféle kísérletezés mellett a jelzett kötetek lapjain a szimultán versek primátusa érzékelhető. A *Félelem nélkül* egy disztichont (*Egy felesre*), egy petrarcai szonettet (*Novemberi szonett*), egy villoni balladát idéző költeményt (*Nagynéném, a miniszterasszony*), tizenegy szimultán, elsősorban jambusi szimultán verset kínál, illetve tíz hangsúlyosan ütemezhető költemény mellett akad 7/6-os osztású jambusi időmértékes mű és egy verspróza (*Az ujj*), valamint egy polifonikus mű is (*Csőnd*). A könyv tartalmaz hét szabadverset, hét egyéni formájú alkotást és négy kétsoros epigrammát. (Ratkó az *Ami kimondható* és a *Lassú vers* kidolgozásakor központosítás nélküli megoldást választott.)

Külön elemzésre lenne méltó az 84 soros *Éjszaka*, amely – Ratkótól szokatlan módon – hosszú sorokból áll. 12 sora 14 szótagos, 46 sora 15, 24 sora 16, 2 sora pedig 17 szótagot számlál. A sorok többségének lüktetése az „eszmei” 3/3/ 3// 3/ 4 eloszlást követi:

Álmában vinnyog egy szakajtó, ringatja szinte magát

3 / 3 / 3 // 3/ 4

forranó életet önt az éj szigorú formáiba

3 / 3 / 3 // 3 / 4

Most éj van, árokmély éjszaka – munka, most hagyj aludni!

3 / 3 / 3 // 3 / 4

csók csipog, szerelem csibéje – biccen az olcsó kalap

3 / 3 / 3 // 3 / 4

Gyakoriak a 15 szótagos, változatos tagolású sorok:

Jön az éjszaka, hogy bajunk, lázunk is csitítaná.

2 / 3 / 3 // 3 / 4

Mocgató szelek bújnak a pihegő lombok alá.

3 / 2/ 3 // 3 / 4

Hallom, a füstínyű éjben ujjaim ujjonganak:

3 / 3 / 2 // 3 / 4

tegnap se indultak lopni, holnap se induljanak.

3 / 3 / 2 // 3 / 4

A zömmel 15-16 szótagos sorok között akad olyan 17 szótagos, amely 15 szótagossal alkot sorpárt:

Ujjad közt hervadt cigaretta, kék füstje alvadó szírom,

3 / 2 / 4 // 3 / 3 / 2

oktalan rémület zenél feszített izmaidon.

3 / 3 / 2 // 3 / 4

Nem ritkák a 14 szótagos sorok sem:

Hasal, szuszog a dívány, fekszik egy ringyó hanyatt,

2 / 3 / 2 // 3 / 2 / 2

bolyhos csecsemő mozdul lepilledt álma alatt.

2 / 3 / 2 // 3 / 4

Ez a sor nemcsak ütemhangsúlyosan, hanem időmértékesen is ütemezhető:

- / u u - / - - // u - / - - / u u -

A *Nyári napló* játékos megoldásai közül kitűnik a Weöres Sándorra emlékeztető *Csigabiga*:

Nyúl fut az úton át

cikcakkban.

Villám botlik,

felpattan.

Csigabiga tapogat az

út mentén,

Szarvacskáin

csillagfény.

A *Szégyentelenül* 24. sorának 3/3/2-es ütemhangsúlyos tagolása mögött jól érzékelhető a két choriambus:¹⁹

csillaga morzsányi ebéd

- u u - / - u u -

19 A ritmikai és a szintaktikai tagolódásról lásd HORVÁTH KORNÉLIA: A versértelmezés ritmikai aspektusáról. In: H. K.: A versről. Budapest, Kijárat Kiadó, 2006. 23–25. [HORVÁTH, 2006]. A *Szégyentelenül*ben ez a sor kizökönt a korábbi, általában 3/2/3 osztást követő ritmusból, ezért is jelent esztétikai többletet ez a megoldás. Vö. HORVÁTH, 2006, 27.

A vers 28. sorának 4/4-es ütemezése, így a „felező nyolcas” metszete és a choriambus hosszú íze egybeesik, teljes szimultán érzetet keltve:

gondjai közt hallgatagon
           4   /   4
 - u u - / - u u -

A gyűjteményben észlelhető az ifjú költő azon törekvése, hogy megmutassa: nemcsak gondolkodásában, versbeszéde alakításában örököse a magyar líra hagyományának, hanem a sokféle forma magasrendű alkalmazásában méltó példaképéhez, József Attilához is.

A *Fegyvertelenül* nem hoz gyökeresen új megoldásokat, ám tovább gazdagítja az eddigi törekvéseket, a fiatal alkotó tehetségének újabb lehetőségeit felvillantva. A kötet ismét tartalmaz egy disztichont (*Történelem*) és egy Villon-szerű verset (*Ballada a városi lakásról*); mellettük publikálva hat időmértékes lüktetésű költeményt. A zömmel jambikus lejtésű²⁰ művek között szót érdemel az *Ősz*:

Csordul a rózsafa vére.
 Tócsában áll a szírom.
 Nem gondol a védekezésre,
 tövise csorba szurony.

Jön az ősz – üzenet nélkül
 támad fegyvertelen,
 gyöngé növényre. A rémült
 világhoz könyörtelen.

Bolydul a tengeri tábla.
 Berezelt kiskatonák
 – gránáttal övükben – állva
 várják az ősz rohamát.

A többnyire daktilikus sorok (*Csordul a rózsafa vére; Jön az ősz – üzenet nélkül; gyöngé növényre. A rémült*) és a harmadik strófa kezdő sora ritmikájával (*Bolydul a tengeri tábla*) Nagy László *Tengeritörők* című versének lüktetését idézi:

Izzik a sárga
 tengeri-tábla
 tűzpiros hajnali fényben,
 jön a szél, jár-ke,
 ijesztő zajt ver
 a rendek rengetegében.

²⁰ Vö. SZUROMI LAJOS: A jambusi szimultán verselés sorváltozataiból. In: Sz. L.: A szimultán vers. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 109-176.

A kötetben dominálnak a hangsúlyosan ütemezhető darabok: huszonöt efféle mű mellett a *Tavaszi* a szimultaneitás szép példája. Az első versszak gazdagon hozza az efféle formálás lehetőségeit:

Feszengnek a suhanc akácok,
helyüket örömet odahagynak.
Kis, nedves újszülött levélkék
félve a fényt tapogatták.

Ránézésre a nyitó strófát 4/2/3, 3/3/4, 3/3/3, 4/4 szótagszámú sorok alkotják. Ám a második sor időmértékesen is lüktet:

u u - / u u - / u u - / -

Azaz a sort három anapestus és egy csonka ütem alkotja. A negyedik sor is tagolható időmérték szerint:

- u u / - u u / - -

Eme daktiluszok a híres Weöres-verset, *A Tündért* evokálják:

Bóbita, bóbita táncol,
Körben az angyalok ülnek,
Béka-hadak fuvoláznak,
Sáska-hadak hegedülnek.

A költemény többi része nem ennyire bonyolult: általában háromütemű 8/9 szótagos sorok építik fel őket. A hangsúlyos versek között megemlítendő a négy soros strófaból építkező *Bokor*. A mű azonban ellentmond az olvasói elvárásoknak, ugyanis a nyolc szótagos, két-, illetve háromütemű sorok *rímtelenül* követik egymást:

Csóválja ágát a bokor,
meglapul, reszket boldogan.
Szeretne játszani velem,
mert én is gazdátlan vagyok.

A könyv ritmikailag legizgalmasabb darabja a *Tavaszelő*. A három egységből álló, tizenkét soros, soronként 11 szótagos, rímtelen mű a honi költészetben igen ritka strófatípust képvisel. Ezt a formát Horváth János „sapphicusnak” nevezte,²¹ a Sze-

²¹ „Közel rokona a felező tízesnek az 5/6 osztású (aszimmetrikus) tizenegyes, melyet *sapphikusnak* is mondanak.” HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951. 47. Horváth később hozzáteszi: „Jobbára csak régebbi verselőink élte vele.” Uo. 48.

pes-Szerdahelyi-féle *Verstan* „pszeudo-szapphói versszaknak” mondja;²² benne ütemhangsúlyos sorokhoz csatlakozik az adóniszi kólón:

Tócsa lobog, mint földre esett kendő.
Kapkod utána, hajlik érte a Nap,
kényes ujjaival tapogatja, míg
fölszedi végre.

A nyitó sor csak kilenc szótagos, a többi gyakran 5/6-os osztású, bár a 10. és a 11. szótagszáma 12, lüktetése pedig időmértékes:

Nyálkás sás töviben kuksol a béka most
- - / - u u / // - u u / - u / -

Ez nagy aszklepiadeszi sor, a 11. pedig

- u u / - u / - // - u u / - u / -

(Ha a sor elején choriambust tételezünk fel,

- uu - / u - // - uu - / u -

akkor harmadik lábunk is choriambusnak kell lennie.)

Ratkó József is használja az 5//3 osztású, szimultán ambroziánus nyolcast. Szepes Erika gyűjteményében Nagy László, Weöres Sándor, Baranyi Ferenc, Ferencz Győző, Kalász László, Gergely Ágnes, Csanádi Imre, Képes Géza, Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos efféle törekvései között idézi Ratkó *Szerelem* című versét.²³ A forma azonban Ratkónál megjelenik a *Félelem nélkülben* az *Apám*, a *Fegyvertelenül* lapjain pedig a *Foga közt*, a *Betlehem* és a *Bokor* című versek esetében is. (Ez utóbbi két műnek nem minden sora ambroziánus...)

A további strófajellegzetességek felvázolásától ebben az előadásban eltekintek, s befejezésül csak két sajátosságot említek: az egyik az enjambement-használat, a másik a rímtechnika.

A hagyományos strófaszervezetekhez gyakran vonzódo Ratkó József verseiben meglepő számban találunk soráthajlást.

²² SZEPES ÉRIKA – SZERDAHELYI ISTVÁN: *Verstan*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981. 334. A könyv a forma ismertetésekor példaként Csanádi Imre *Mária és Erzsébet, M. S. mester selmecbányai olitárának szárnyképe* című költeményét említi. Uo.

²³ SZEPES ÉRIKA: A mai magyar vers: Költészetünk formakincsének leíró és funkcionális elemzése az elmúlt fél évszázad verseinek tükrében II. Budapest, 1996. INTERA Rt – Tevan Kiadó, 19-46.

Fónagy Iván alapvető munkája, *A költői nyelv hangtanából*²⁴ óta tudjuk: a nagy műgonddal dolgozó költők esetében az enjambement használata körültekintő módon történik. Fónagy számtalan példával igazolta, hogy egy adott lírai szövegben akkor lesz zömmel soráthajlás, ha a sor vagy mozgalmas igéket tartalmaz, vagy tartalma mozgást jelent, vagy alá-fölé történő pozicionálás jelentkezik, esetleg a textust névutók, igekötők tarkítják.²⁵

Nos, Ratkó mintha Fónagy példáit szaporítaná, számos esetben alkalmazza az enjambement-t. És mindig a jelzett mozgások és irányok figyelembe vételével. A *Félelem nélkül*ben a jellegzetes, lendületet vagy helymegjelölést sugalmazó áthajlások (*Játék komolyan, Naplórészlet, Mint Isten, Szégyentelenül, Ének aratáskor, Csönd, Falu, Ősz*) mellett feltűnő a több soron keresztül átívelő mondat:

Míg ők sírt ásnak az Időnek,
engem másféle gondja biztat
tejszagú csecsemők ínyére
átmenteni mosolyainkat
(*Míg én fát vágtam*)

S míg ezt a verset hadarom,
tucatnyi édes haverom
él ilyen egerke-bajon
gondjai közt hallgatom.
(*Szégyentelenül*)

Tarajos látomásaim közt
gyöngyözve olvad homlokomról
a félelem. Hitet teszek,
így vallok reszkető koromról:
(*Félelem nélkül*)

villámok ízelt lábait
nagy, óriás kéz rántsa ki
és gyúrje össze, dobja el
mosatlan fellegeivel
a világ másik végibe! –
(*Bűbájos verset mormolok:*)

Olyan mű is akad, amelyben a versszakokon keresztül átívelő enjambement sajátos hangulatot, a mozdulatlanság és a mozgás érzetét kelti (*Novemberi szonett*). A *Nagynéném* a *miniszterasszony* valamennyi strófája végén a címbe emelt refrént megelőzően áthajlás áll.

²⁴ FÓNAGY IVÁN: *A költői nyelv hangtanából*. Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó.

²⁵ Lásd: FÓNAGY IVÁN: *A költői nyelv hangtanából*. Budapest, 1989². Akadémiai Kiadó, 158–174. [FÓNAGY, 1989]

A *Fegyvertelenül* darabjai ugyancsak számos esetben használják a rímlehetőségeket is megszaportító megoldásokat (*Keserű, Úgy hallgatok, az Éjszaka, Kis ars poetica, Betlehem, Pillanat, Szerelem, Külpolitika, Báb*, stb.)

A *Tél* második strófájában az enjambement a mozgás érzékeltetésére szolgál:

Csillagot lép a cinke,
típeg sűrű havon.
A szél halotti inge
lobog a ravatalon.

Az *Anyámat elrágta* harmadik-negyedik sorában az áthajlást a lefelé mozdulást mutató igekötős ige, míg a hetedik-nyolcadik sorban a jézusi áldozat fájdalma-keserve indukálja:

Anyámat elrágta a rák,
apámat megölte a méreg.
Ütött számból halál ellen
csordul ki meleg ének.

Testükbe vért énekelek,
hatalmat a feltámadáshoz. –
Ne legyen hűtlen a szülő
keresztre feszülő fiához.

A *Félek, hogy* József Attilára emlékeztető első strófájában az elhanyaglás és a megtartás kettősségének ereje feszíti szét a sorokat:

Félek, hogy összeroppanok,
váratlan földbe roskadok
Ha elhanyaglok, tartsatok
vasgyúró, fanyűvő karok.

Az *Arckép* első és harmadik strófájában az enjambement komplex módon támogatja a vers sugallatait:

Rangja: paraszt. A forradalmat
tenyeréből etette mindig.
Mellére szorított kalappal
tiszteli, féli a hatalmat.

.....
Asszonya kenyeret ölel
magához, hétfelé szeli.
Ha néhanapján ünnepel,
kitüntetésként szívét viseli.

A rímhasználat Ratkó esetében nem követi a Dsida Jenő-i elképzelést. Azaz: versbeszédét nem a tiszta rímek uralják, sőt a zeneiséget inkább a zömmel erős asszonáncok és gyakran ragrímek²⁶ összecsendülése adja. Megoldásai inkább érdekesek, mint simulékonyak. Mélységük általában két szótag, elhelyezés tekintetében a keresztrím és a félrím az uralkodó, ritkán találunk páros, vagy ölelkező rímet.²⁷

Kivételt képez a *Keserű* című ötsoros, amely (mint Jánosi Zoltán is utal rá) Ady továbbírása. A vers a *Krónikás ének 1918-ból* monoton ülnek/ülnek bokorrímeit eleveníti fel:

Éveim megépülnek,
örömmel nem szépülnek;
tornyukra varjak ülnek,
szárnyuk fekete lángot
vet, ha repülnek.

A *Félelem nélkül* lapjain az induló Ratkónál a tiszta rímek (még a sír is / néha sír is [*Isten mellett*], hamis / magam is [*Játék – komolyan 2*], okmány / tokmány [*Munka*], üveg / szemüveg [*Játék – komolyan 3*], út az / kút az [*Őrség*], a kék / a pék [*Éjszaka*] mellett szép számmal találhatók asszonáncok (ég is picit / liliputi [*Gulliver éneke*], fil-lértelenül / szelidül [*Játék – komolyan 2*], emberek / szervezetek [*Éjszaka*] és ragrímek is (vagyok / malacok [*Játék – komolyan*], hazádat / fákat; akácot / virágot [*Az első űrhabójával*], habokba / csillagokba; szégyenszemre / helyemre [*Mint Isten*], hídra / ujjaidra [*Munka*], vigyáztam / ráhibáztam [*Nagynéném, a miniszterasszony*], szóltam / láttam; szóltam / voltam [*Őrség*], guggolok / tudok // hagyjatok / adjatok [*Szégyentelenül*], tűznek /betűznek [*Míg én fát vágtam*], teszi / leveti // kezek / vöröslenek [*Éjszaka*], bennem / tenyeremben [*Ének aratáskor*], másról / világból [*Csend*], nővel / Idővel, felmutatván / arcán; megjelölje / megölje [*Krisztus-keresztelő*], fekszel / növekszel [*Lányom*], beszszelt / reszelt [*Ha a szerszámot*], bókolt / csókolt [*Pincér*] stb.

A *Fegyvertelenül* rímvilága nem mutat lényeges elmozdulást a korábbiakhoz képest. Kevesebb ugyan a tiszta rím és megszapornak az asszonáncok (kiabál / halál [*Külpolitika*], méreg / ének [*Anyámat elrágta*], szegények / ének [*Harmadik*], szilvafa / kapa; beteg / repedt [*Aszály*], jászolban / gyászolna [*Betlehem*], fényügyek / üveg [*Este*], illetve a különböző megoldásokat kamatoztató ragrímek (feltámadáshoz / fiához [*Anyámat elrágta*], nincs meg / kincset, hálok / látok [*Keserű torkú ének*], tolnak / szorulnak, harapja / haragja, erőnél / földnél [*Éjszaka*], odahagynák / tapogatnák

²⁶ A rímvizsgálat alapművei: LÁSZLÓ ZSIGMOND: A rím varázsa. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó. [LÁSZLÓ, 1972]. Vö. FÓNAGY, 1989, 221–232., továbbá: KARDOS LÁSZLÓ: A rím elméletéhez. In: K. L.: Közel és távol. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1966. Magvető Kiadó. 344–364. A „túl jó” és a „pongyola” rímekkel kapcsolatban lásd LÁSZLÓ ZSIGMOND: Lazulás és zeneiség. In: L. Zs.: Költészet és zeneiség. Prozódiai tanulmányok. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó, 1985. 169–184.

²⁷ Összetett esztétikai élményt nyújt a *Naplórészlet* záró négy sora, amelyben az egyes szám első személyű ige jelentése és a rímhelyezés erősíti egymást: Fejünk fölött foltosan, kéken
hunyorog a halálra szánt ég.
Nem tudok védekezni másképp –
megölelem a feleségem.

[*Tavaszz*], fegyvertelen / könyörtelen [Ősz], fénnyel-futtatott / csillagot [*Betlehem*], sikálsz / nem állsz, karod / homlokod [*Szerelem*], élek / érek, bánatomra / fogja [*Fölfogja hulló*], rázza / nyárfa /alázza [*Tanulmány*], ragyogtat / csillagoknak [*Hajnal*], értelemmel / egyszer [*Emberi halál*], gyerekekkel / ügyekkel, zsebébe / fejébe [*Ballada a városi lakásról*] stb.

Ratkó József első két kötete rímtechnikájának vázlatos áttekintése számos, a rímelméletben fontos kérdés további kutatására sarkall. Egy majdani alapos analízis feltárhatja azokat a sajátosságokat, amelyeket e rövid áttekintés nem érintett. Érdemes lenne László Zsigmond említett munkáinak²⁸ tanulságait is alapul véve szisztematikusan csoportosítani, illetve az esztétikai jelentésképzés szempontjából megvizsgálni azokat a költeményeket, amelyek megtartják a „hagyományos” verstani elveket, illetve azokat, amelyekben a gondolat lendülete nyersebb megoldásokat indukál.²⁹

* * *

A verstani példákat vég nélkül sorolhatnám. Mindezek a citátumok csak aláhúzzák azt, hogy Ratkó József első két könyve – noha jelentős költő az 1970-es *Egy kenyéren* után lett – ma is meggyőző erővel bizonyítja: a pályakezdő szerző nemcsak a moralitásversek kialakításában, a gondolati-indulati anyag művé rendezésében jeleskedett már ekkor, hanem a költői nyelv és formavilág alakításának teljes fegyverzetével rendelkezett. Nemcsak szavai tartalmára volt kényes, hanem tudatos alkotóként, poeta doctusként a formálás szépségére, a tökéletes alkotásra törekedett. Igényessége ma is példa mindazok számára, akik verset írnak.

²⁸ Vö. a 25. lábjegyzettel.

²⁹ Vö. „A rím, a hangkapcsolat-ismétlődések vagy a versbeli mondatok jóval evidensebb módon szólítanak fel értelmezésre, mint a vers ritmikai habitusa és tendenciái. Ennek okát abban látjuk, hogy a versritmus nem önmagában a szóra orientált, hanem a szót a ritmikai egységgel helyettesíti. Meglátásunk szerint a ritmusnak az adott, konkrét versszövegre vonatkozatható értelmezését azok a szöveghelyek teszik lehetővé, ahol a ritmus önnön kontinuitását megszakítva eltér az addig követett szisztematikus vagy kvázi-szabályos mértéktől (...) A ritmus másik funkciója éppen az önmagától való eltérés, s minél »szabályosabb« – a klasszikus metrika felől nézve minél inkább mértékelvű – a költemény ritmusa, annál nagyobb jelentőségre és jelentőségre tesznek szert a legkisebb eltérések is.” HORVÁTH KORNÉLIA: A versértelmezés ritmikai aspektusáról. In: Vers – ritmus – szubjektum. Szerk. HORVÁTH KORNÉLIA, SZITÁR KATALIN. Budapest, 2006. Kijarat Kiadó. 27. (Újra közölve: HORVÁTH, 2006, 27.)

MINYA KÁROLY

A nyersség és az emelkedettség katartikus szimbiózisa

Ratkó József: *Segítsd a királyt!*

Ratkó József *Segítsd a királyt!* című drámája szókimondó és nyers, ugyanakkor őszinte és líraian érzékeny. A nyelvezetét tekintve valóban veretes, sajátos kettőséget hordoz magában. Ebből az ellentétből építi alkotását, katedrálisát a költő Ratkó. A nyersség és az emelkedettség katartikus szimbiózisával szembesülhet az olvasó, illetve a néző a színházban. A háromfelvonásos történelmi drámát 1985-ben mutatta be először a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház. *Bár az egyik kritika úgy fogalmaz, hogy a darab nyelvezete nehézkes, tele van latin citálásokkal és ómagyar szövegrészletekkel, elolvasva a művet Kósa Ferenc filmrendező gondolataival érthetünk egyet: „Költői nyelvezete pentaton hangulatú pontosságával, lélekmélyi és valóságfeletti felhangjaival József Attila világához rokonul, gondolatisága, dramaturgiai szerkezete Székely János történetfilozófiai poémáival rokon.”* A műre alapvetően a már említett kettőség jellemző: a költői magasságokat váltja a kemény, szókimondó hang. Az óbéli Öreg megszólalásai, Csete lírai, csodálatos költői szavai és István metaforái és archaizmusai a mű nyelvezetének meghatározó elemei. Többek között a tanulmány ezeket kívánja bemutatni.

Ratkó József drámájában a költői nyelvet vitte tovább, művében megjelenik a költőiség. A *Segítsd a királyt!* már-már drámai költeménynek nevezhető, mivel témája a magyarság szempontjából kiemelkedő és sorsfordító (a pogány hitet elhagyó és az ősi szokásokat elfelejtő, a keresztény hitre áttérő nép élete), így sors-, sőt magyarságdramának is tekinthetjük. Ezt erősíti meg Jánosi Zoltán: „A drámák egyik forrása a költő verseiben már régóta készülődő – s a lírai műnem kereteit fokozatosan szétfeszítő –, a nemzeti lét alapkérdéseire választ kereső szándék, a másik pedig a nyolcvanas évek Magyarországnak gazdaságban, hitben, morálban mind kétségbeesőbb állapota. Ratkónak a közeledő történelmi változások előérzetéből fakadó drámái erős szépirodalmi kiáltásként szóltak a jövőhöz.”¹ Babosi László pedig így fogalmaz: „A dráma Ratkó költészetének összefoglalása is egyben. Korábbi jellegzetes gondolatai, szavai, szókapcsolatai, hasonlatai, metaforái új szintézist alkotva bukkannak fel a műben.”²

A mű nyelvileg sokszínű, olyan, mint egy sokhúrú lant. A háromezer soros jambusokba fogott alkotás nyelvi ereje a *Bánk bánéhoz* mérhető. Megtalálhatók benne a „[...] finnugor ősmítosz, előmagyar ősvallás, archaikus népi hiedelmek, regölés, bájlás, közmondások, szólások, archaikus szavak; az *Ómagyar Mária-siralom*, a *Halotti beszéd* korának nyelvi elemei, majd Károli Gáspár, Alvinczi Péter, Szenci Molnár Albert, Pázmány Péter stílusától ihletett töredékek és fordulatok ölelkeznek egybe a

¹ JÁNOSI ZOLTÁN: Ratkó József: *Segítsd a királyt!* <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/segitsd-a-kiralyt>

² BABOSI LÁSZLÓ: *Költő a diktatúrában. Ratkó József pályaképe*. Budapest, 2019. Magyar Napló, Fokusz Egyesület, 165.

dikcióban, s idézik meg – Vörösmarty-, Petőfi-, Ady-, Illyés-, József Attila-sorokat is beszöve – a magyar évszázadokat.”³

A dráma rövid tartalma: István magyar király fia, a trón várományosa, Imre herceg tragikus hirtelenséggel meghalt, egy vadkan felöklelte vadászat közben. Az ország és az uralkodói ház gyászba borult. A temetésre összesereglettek mind a magyar, mind pedig a Német-római Császárság urai. Sokakban felmerült a kérdés: ha Imre herceg halott, ki lesz a kiskirály? A magyar urak azt szeretnék, hogy közülük kerüljön valaki a trónra, és felsorakoznak Vászoly mögé. A Császárság képviselői pedig Orseolo Pétert támogatják. Gizella királyné parancsot ad ki Vászoly megvakíttatására, amit végre is hajt Sebő, akit viszont Vászoly emberei bérelnek fel, hogy ölje meg a királyt. A gyilkossági kísérlet meghiúsul. Azokat a magyar urakat kivégzik, akik részt vettek Sebő megbízásában.

Az öregedő István király sorsában a haza és a magánélet fonódik össze: az egyéni tragédián túl a nemzete jövője iránti felelősség és az aggodalom is sújtja. Ugyanakkor az események két korszak határán játszódnak. A múlt a kalandozások kora, de fennmaradásunk érdekében, nagy áldozatok árán be kell tagozódnunk a keresztény Európába. Imre halála azonban bizonytalanná teszi a jövőt. A több szépirodalmi műben is tetten érhető történelmi dilemma, a legkiemelkedőbb konfliktus, hogy merre menjünk, hova tovább? Pogányság vagy kereszténység? Hogyan lehet megőrizni a múltat, cselekedni a jelenben, és a megmaradás esélyét mérlegre téve indulni a jövőnek?

Az óbéli Öreg így figyelmezteti Istvánt, általa pedig a költő minket: „egyszerre műveld a három időt, múltat, jelent, jövőt egyszerre láss.” Ratkó tehát az 1031 utáni ezer évet sűríti össze drámájában. Sok egyéni érdeket ütköztető, torzsalkodásban, hatalmi harcban, ideológiai vitákban élöződő helyzetekben kell döntenie Istvánnak az ország, a haza érdekében. Ilyen kielezett helyzetekre számos analógiát találunk történelmünk fordulóin, amikor sorskérdésekben kellett döntenie, hiszen nemzeti fennmaradásunk volt a tét.

Feltétlen megemlítenő a tragédia létrejöttének személyes motivációja. „*A Segítsd a királyt!*” megírását személyes sorscsapás is motiválta. A költő 1981-ben elveszítette Attila nevű kisfiát, emberi fájdalom az 1970-es évek közepétől készülődő István-dráma főhősének Imre herceget sirató szenvedéséhez közelítette. Ez a mű mégsem csupán a személyes lelki gyötrelmek dramatizált kivetítése. A *Segítsd a királyt!*-ban egyszerre kap nyomatékos hangot a ’80-as évek közepe válságban vergődő Magyarországnak a nemzeti jövő felől elvégzett helyzetértelmezése, és a fiatal magyar államot megteremtő idők drámává szervezett rekonstrukciója. A katasztrófa felé sodródó magyar jelenről a történelem nyelvén beszélő, egyszerre historikus és parabolikus mű következetesen – éppen ezer évvel Szent István után – annak az új államalapításnak a politikai, erkölcsi és emberi feltételeit járja körül, amelyek jövő- és nemzettudatában, morális létében a diktatúra évtizedeiben példátlanul szétesett magyarságra várnak.”⁴

Görömbei András szerint történelmi anyaga egyetemesebb emberi érvényű kérdéseket vet föl. „[...] elgondolkodásra, mélyebb eszmélkedésre sarkall velük a költő. Miféle nép vagyunk? Miképpen egyeztethető össze az előrehaladás a történelemben

³ JÁNOSI, i. m.

az érte hozott hatalmas áldozatokkal? Lehet-e bűnös egy nép? Régi bűnökért bűnhődhet-e későbbi századok embere? Lehetséges-e szükségből kötni szövetséget? Mi a fontosabb: a jelleg őrzése vagy a nyitottsága, mely jellegtelenséghez vezethet. Mi a járható út: szembeszállni a túlerővel, vállalva a pusztulást, vagy szövetkezni az ördöggel is a megmaradásért, s annak reményében, hogy „friss és eleven folyó víz a nép / s hogy múlik a véletlen idő, / oldás nélkül is tisztul szüntelen?” Múlt és jövő miféle összekötöttségében élünk?⁴

Maga a szerző ekképp vallott művéről: „[...] a szereplők nem engedelmeskedtek az írói szándéknak. Inkább a megmaradás áráról beszélnek, arról, hogy vajon nem fizettünk-e többet megmaradásunkért, itt maradásunkért, mint amennyit Európa elvárt tőlünk!”⁵

A dráma először a szombathelyi *Életünk* folyóiratban jelent meg (1984/12). A mű címéről az Öreg szavai árulkodnak: „Ej, István, István! Halála előtt / szavamat vette Géza úr, hogy holtomig / szolgáljalak. Alélva már erőst / azt hajtogatta: Segítsd a királyt, / szolgálj István helyett az égieknek, / nem árt, ha mind a két Isten segíteli.”

A nyelvezetére alapvetően a már említett kettősség jellemző: a költői magasságokat váltja a kemény, szókimondó hang. Íme, az óbéli Öreg egyik megható, emelkedett megszólalása: „Hogy zúg a lélek szerte! / Vélitek, / hogy méhe zümmög, dongó *dörmölög*, / szellő zihál?” A *dörmölög* hangfestő kifejezés, kizárólag Ratkó szóteremténye, még a hangrendi eltérésre is ügyelt. Más szemléletes neologizmussal is találkozhatunk a műben. Amikor az Öreg az elhunyt Imre herceggel eltöltött időre emlékezik vissza, ezekkel a kedves szavakkal teszi ezt: „Illanó vadat / lestünk, nádszálon billegő poszátát; / *erdölltünk* együtt, ...” Az *erdölltünk* jelentése ’jártuk együtt az erdőt’, az *-ll* igeképző teljesen új funkcióban jelenik meg, mivel a köznyelvi jelentése az, hogy valamit valamilyennek tart, például *sokall*, vagy valami valamilyennek látszik, például *zöldell*. Ugyancsak az Öreg a Főpap előtt hajbókolókról mondja: „Ájtatva térden néhány kótyagos / *lecsókolódja* még a köntösét is. Ez meg tűri, mint eb a vakarást, / a félügyűje! Semminek alítom. / Csülökre, no! Imrécske lelke vár.” Az új szó, hapax legomenon kizárólag ebben a műben fordul elő, az *-od(ik)* képző betoldásával jött létre. A Főpap az Öreghez szólva: „Eljátszogatysz a szóval, móríkálsz itt, / tréfálsz a bajban! Vaknak és siketnek, / balogeszűnek tettetted magad.” Az összetett szó előtagja, a balog jelentése ’balkezes’, ’ügyetlen’, ’sikerületlen’, az *-eszű* utótaggal pedig ’buta’, ’hülye’. „Szárazon dörög. / Szellő ha lesz, esőcske semmiképp. / Ahol hugyall a Mérték csillagocska, / s a Fellengő is fenn jár. Jó napunk lesz.” (Öreg) A „húgy” szó a régi időkben csillagot jelentett, a hugyall Ratkó szóképzése, *világít* jelentésben.

A kemény szó, az erőteljes kifejezés a ratkói nyelvezet másik oldala. Ilyen az Öreg beszéde a Főpaphoz, amely egyúttal az ellentétes párhuzam szerkesztésére is példát ad: „Szogát fenyítsz, ha úr latorkodik?! Király ha gyilkol, cselédjét ölöd? / Vétkes az ég, s a földet rugdalod? / Eszehagyott! Elmédnek híja van!” Istvánhoz szólva pedig igen nyersen így fogalmaz a papokról: „[...] kényes orrukkal ördögfingszagot / alítanak, hol orgona virít is.” Másutt így fejezi ki magát pogány szókimondósággal: „Üss rá nyelvére, mert / szarni se lát gögjétől, király!”

⁴ JÁNOSI, i. m.

⁵ RATKÓ JÓZSEF, Film Színház Muzsika, 1985. I. 5.

Nem kevésbé szókimondó a megvakított Vászoly, amikor Istvánhoz szól. Keserves és könnyörületlen szavak: „Lelket az ördög szellentett beléd, / s bűdös vagy attól! Nem látlak király – / maradj némán, s orrommal megtalállak! / Bűzlik a szád a gondolt szótól is!”

Szentenciaszerű bölcseszövegek is olvashatók a műben: „Két világ van; / színén a dolgok, fonákján az álom.” „Ki karddal szánt és vérrel boronál / könyűt arat!” (Vászoly) „A kard / a testet, / kereszt a lelket üti át!” „Hiába / fürdik a csík, nem lesz belőle hal!” (Vászoly) Ganajszekérnek Isten is kitér. / Rút tudomány a szidalom, de nagy sebet / nem ejt.” (István) „Bajt sokasít az éretlen harag!” (István) „Zerénd úr / íja pontos, de nyelve félrehord. / Viszket neki a béke – kardot vakargat.” (István)

Égészen új szín a drámában a humor, a Főpap és az Öreg évődése, poentírozott párbeszéde.

FŐPAP: Öreg, merre vagy?

ÖREG: Itt volnék, püspök. Lépj egyet s orra / buksz.

FŐPAP: Beszédem volna véled.

ÖREG: Hm. Nocsak. (Felül.) Itt ez a kő, párnám volt. Ülepednek / épp megfelelné. Húzd bé a bokorba, / s bújj meg ügyesen!

FŐPAP: Bújjak meg? Miért?

ÖREG: Meglát velem az Isten, s megfenyít!

FŐPAP: Isten nevét hiába fel ne vedd!

ÖREG: Félted, elejtem, s megüti magát?!

FŐPAP: Pogány, ne évődj! Szádra üt az Úr!

ÖREG: Te is szívesen megtennéd helyette!

FŐPAP: Játszod a szót. Ládd, én ehhez nem értek.

ÖREG: Nem-e? Megöszült, rút, bűdös dög és / bakbűzű barom, cégéres lator – / mintha te mondtad volna rólam ezt! / Most meg, lám: öreg; s igaz is: pogány!

FŐPAP: Krisztus hívének nem mondhattalak. / Békülni jöttem.

ÖREG: Békét harc előz meg és harc követ. Békélni nincs okom még.”

Ennek kontrasztjaként emeljük ki a művet záró István-ima egy részletét, amely fel-emelő, magasztos: „Lenni nem kezdett s véghetetlen Úr, ki / markoddal megmérész minden vizeket, / s araszoddal az egeket beéred, / ki haragodnak egy leheletével / világot fűjsz el, csillagot kioltasz, / s föld megindul, hegyek hanyatlanak / egy intésedre, Uram – éjig éró / s hatalmaskodó népeket elejtesz, / míg virágoznak választottaid – / vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben; / segíteni ne vesztegelj nekünk, / s hogy el ne esnénk, óvjad lábainkat!

A mű a veretes nyelvezetét az archaizmusoknak és a tájszavaknak is köszönheti. A lírai, csodálatos költői archaizálás sorába tartoznak Csete szavai: „*Napszentületkor* ült volna velünk / szárnyék előtt – fülelve fű növést, / szél szusszanását; s láttuk volna együtt / csak egyszer is, hogy hintázik a Hold, / hogy leng az ég tömérdek csillaga!” A napszentült erdélyi tájszó, jelentése: *napnyugta*. A Főpap az Öreghez: „Vén eszed rosszul, nyelved jól forog / *Zárvák* előttünk Isten titkai.” A *zárvák* határozói igenév

-va, -ve, régiesen -ván, -vén képzős igei származék, de a régi magyar nyelvben volt egy többes számú változata is: -vák, -vék. A régi magyar irodalomban, de archaikusnak szánt mai szövegekben is előfordul ez a többes számú alak, pl. Tóth Árpádnál: *Ajkaim lezárvák* (ajkaim le vannak zárva), de Petri György is írt ilyet: *Verseim megírvák* (meg vannak írva). Hasonlóképpen archaizálás a következő névutós szerkezet: „Böven beszélni [ti. tudnak Csetéék] s iparkodni szűken. / S bajort csepülni *hátuknak megettél!*”

Az Öreg regölése sajátos hangulattal nyitja a drámát Imre herceg halála után: „Világ Ügyelője / föld szülő Férfiú / ügyelj a szavamra / haj regü rejtem / István király szomorú / volt neki egy arany fia / elveszett a zöld erdőben / rakják vala kő közé / haj regü rejtem / kő közibe rakva is / föld kenyere lehessen...”

Ezt a nyelvi erőt viszik tovább a nyelvjárási szavak, amelyek egyúttal új színt is adnak a műhöz, mint fentebb is olvashattuk. „Elhullott kölykét még az állat is / megvirrasztja, mellette *dobrokol*, / el-elfut tőle ríva s visszafut / sebet lenyalja, *nyüvit...*” (István) A *dobrokol* tájszó jelentése: (ló) dobog, a *nyüvit* pedig a nyüszt ige alig használatos v-s töve. Másutt Vászoly *hóvízeszűnek* nevezi Zeréndet. A tájszó jelentése ’feledékeny’.

A szó ereje azonban a királydrámában nem elég, tette van szükség az Öreg szerint: „Hiszen ha szóval meggyőznénk a bajt, / első hatalma volnánk ez világnak. / Sok közöttünk a nyelvével vitéz. / Csakhogy a szónak nyele is vagyon.” „Szóba kapaszkodsz – gyöngye ág; vigyázz, / nyakadat ne szegd!”

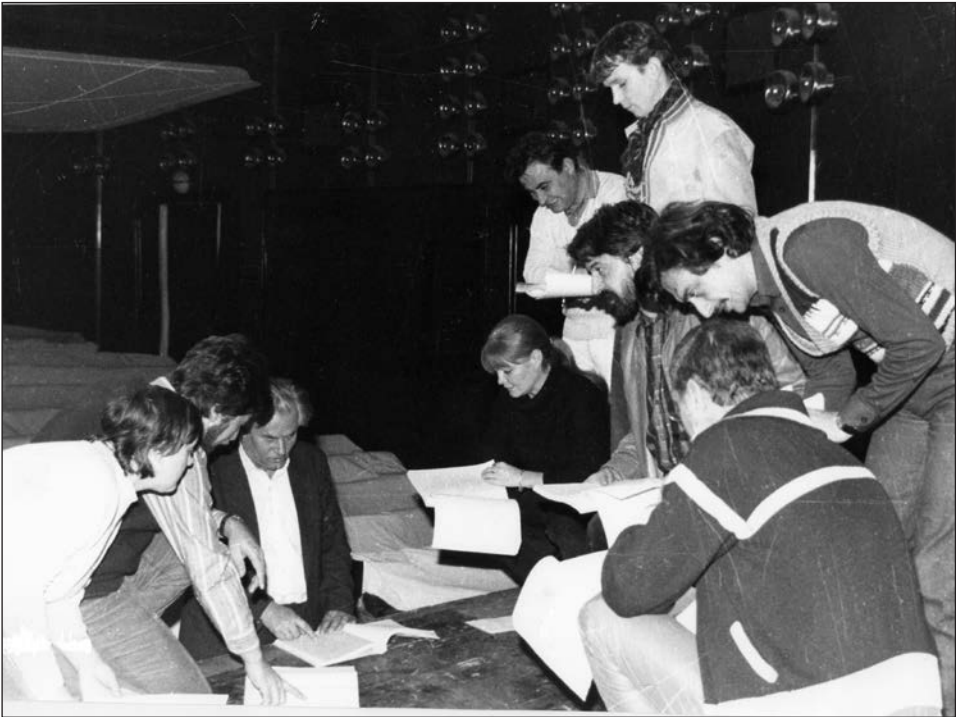
A közvetlen szemléletesség megőrzése mellett csodálatos metaforák sora teszi lírává a drámát. Az Öreg Istvánhoz szól így: „Megnyitotta / orcádnak ajtaját a fájdalom. / Ríjj csak, rídogálj!” Istvánnak a művet záró imája megható és felemelő: „Lenni nem kezdett s véghetetlen Úr, ki / markoddal megmérsz minden vizeket, / s araszoddal az egeket beéred, / ki haragodnak egy leheletével / világot fűjsz el, csillagot kioltasz, / s föld megindul, hegyek hanyatlanak / egy intésedre, Uram – édig érő / s hatalmaskodó népeket elejtesz, / míg virágoznak választottaid – / vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben; / segíteni ne vesztegelj nekünk, / s hogy el ne esnénk, óvjad lábainkat!”

A darab ősbemutatója tehát 1985-ben Nyíregyházán volt, még abban az évben megválasztották az Év drámájának, szerzője Szép Ernő-díjat kapott. A főbb szerepeket Csikos Sándor (István), Szabó Tünde (Gizella királyné), Holl István (az óbéli Öreg), Bárány Frigyes (Püspök), Szigeti András (Vászoly), Vitai András (Csete) Juhász György (Zerénd) játszották. Az előadás hatalmas sikert hozott, országos figyelmet keltett. A kritikák, elemzések, recenziók a ratkói életmű összegzését látták benne, mindazt, amit a költő Magyarországról, a magyarokról, történelmünkről, a költészet hatalmáról, múlt- és jelenbéli problémáinkról mondani akart. Olyan színpadi dráma, olyan szuverén alkotás jött létre, amely túlmutat a színpadi lehetőségeken, a drámát a költészethez közelíti.

Ablonczy László ekképpen fogalmaz: „Ratkó József emberi és közösségi méretét tekintve is sűrű szövésű drámát alkotott. A verses mű drámai erővel jelenít meg embereket, sorsokat. Mélyen és részletesen kellene elemeznünk, miféle rétegei vannak

Ratkó drámai nyelvének.”⁶ E tanulmány egy kis részben pótolta a hiányt, azonban a későbbiekben egy még nagyobb ívű munkára is rászólgál a tragédia sokszínű nyelvváltozat-kaleidoszkópja.

Az immár több mint harminc éve eltávozott Ratkó József ma is hitet és erőt adó, lelkesítő drámája a nyelvi szintézis kiemelkedő példája. Az előadás premierjén a szerzőt is kiszólitotta a taps. Kicsit zavart mosollyal az arcán, a színpadi térben kicsit idegenül, szemben a reflektor fényeivel köszönte meg a közönség hosszas ünneplését. Nagy mű született.

A *Segítsd a királyt!* olvasópróbáján 1984. december (Fotó: Csutkai Csaba)

⁶ ABLONCZY LÁSZLÓ: *Segítsd a királyt!* István-drámák és Ratkó József műve. Tiszatáj, 1985. 4. sz. 104.

Istentapasztalat(lanság) és hiányérzet összefüggései a Ratkó-lírában

A Ratkó-köteteket fellapozva talán túlzás lenne „istenes verseket” mint tematikus csoportot elkülöníteni, ám alaposabb vizsgálatot követően meg kell állapítanunk, hogy az egész pályáján jelen vannak a szakrális meghatározottságú költemények. Jánosi Zoltán Ratkó lírai alkotásainak főbb tárgyköreit számba véve önálló kategóriaként említi az „Isten-költeményeket”, ugyanakkor rámutat a költő Isten-képének a kettősségére és hiányosságaira, amiben a torzító marxista filozófiának és a szeretethiányos gyermekornak egyaránt szerepe lehet.¹ Babosi László szerint is „Fontos problémája Ratkónak a transzcendencia, az istenhit.”² Eliade terminusát használva hitevesztett, de hinni akaró *homo religiosus*ként beszél a költőről,³ aki többnyire tényleg kétkedő deistaként nyilvánul meg, csakhogy újra és újra felbukkanó problémaköreinek jelentékeny része – morális felelősség, küldetesség és kiválasztottság, halál és gyász – nehezen közelíthető meg materialista-ateista alapokból. A racionálisan gondolkodó Ratkó számos forrásból fakadó hiányélménye azért sem oldódhatott fel, mert több „nagy kérdésre” nem tudott kielégítő választ adni a transzcendencia kirekesztésével. Költészetében egyszerre található meg az isteni jelenlét érzékelésének hiányából fakadó énvész és az Isten híján magára maradt ember integritásának megerősödése. Írásomban ennek az összetett kapcsolatnak a versbeli előfordulásait szemléltetve arra is keresem a választ, hogy az istentapasztalat, illetve ennek hiánya milyen összefüggésekben, milyen megszólalásmódokra ösztönözte a költőt.

Már a Ratkó-versek címeit áttekintve is számos szakrális utalásra találhatunk (*Isten mellett, Mint Isten, Isten, Krisztus-keresztelő, Éjféli zsoltár, Betlehem, Jézus, Zsoltár, Felátadás, Pilátus* stb.), de a nem vallási vonatkozású címmel rendelkező költeményekben is rendre előfordulnak a kereszténységhez kapcsolódó motívumok. Annak ellenére, hogy a költő hányattatott gyermekkorából kimaradt az ezirányú szocializáció, és a kommunista diktatúra által hirdetett eszmék sem segítették a teológiai tájékozódását, Ratkó jól ismerte a kereszténység összetevőit. Világba vetettségének élménye talán még fogékonyabbá tette azokra az egzisztenciális vonatkozású témákra, amelyek ideológiai és vallási meghatározottságtól függetlenül foglalkoztatják az egyént. Isten- és vallásfelfogásának sajátosságaira több olyan vers is következtetni enged, amely látszólag nélkülözi a szakrális tematikát. Jelen vizsgálat elsősorban négy olyan költeményre fókuszál, melyek az elsődleges megjelenési helyükön túl a *Vigília könyvek* egy gyűjteményes kiadványában is megjelentek. Az *Innen és túl – Verseik az Isten-kereső emberről*

¹ JÁNOSI Zoltán: Ratkó József. Budapest, 2016. Magyar Művészeti Akadémia, 173.

² BABOSI László: Költő a diktatúrában – Ratkó József pályaképe. Budapest, 2019. Magyar Napló, 123.

³ Uo., 32. [BABOSI, 2019]

című több kiadást is megért antológia⁴ mai napig népszerű és gazdag lelőhelye a XX. századi magyar szakrális líra kérdésfeltevésében és hangnemében egyaránt nagy változatosságot mutató darabjainak. Szinte megszámlálhatatlanul sok költőtárs több mint hatszáz verse között Ratkó József a négy költeményével mondhatni alulreprezentált. Ezek a szubjektív módon kiválasztott alkotásai fontos problémákat érintenek, de hogy tágabb kontextusban szemlélhessük ezeket, mondanivalómat igyekszem néhány más versből vett részlettel is alátámasztani, méghozzá az első két kötet, a *Félelem nélkül* és a *Fegyvertelenül* darabjait hívva segítségül.

A főként piaristák által válogatott és Lukács László⁵ szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötet, az *Innen és túl* négy fő téma köré csoportosítja a benne lévő verseket. Az első a *Felemás érzések között* címet viseli, melyek közül a *Hazamegyek* motívumkörhöz kapcsolódóan bukkanunk az első Ratkó-versre, az *Ember, fa* című alkotásra. Az eredeti megjelenési helye az 1968-as *Fegyvertelenül* című kötet, fontos és kiváló, ugyanakkor többségében egy ötletből keletkezett rövid versek gyűjtőhelye.⁶ Utóbbira példa ez a két versszakos dal, Babosi László szerint a kötet egyik gyöngyszeme, nem csupán a magyar folklórban központi szerepet játszó életfának, az egyik leggazdagabb önismereti szimbólumnak a megjelenítése, de magának a szentségnek a manifesztálódása is.

EMBER, FA

Minden emberben fa lakik,
ágaira fészkel a hit,
s dalol, mint valami madár,
míg le nem üti a halál.

Minden fában lélek lakik,
az emeli az ágait,
és fészket óv, szélnek feszül,
s szenved – már majdnem emberül.

Ratkó ebben a formai és tartalmi jellemzői által egyaránt a népköltészetre asszociáló alkotásában mégis közösségi lírát teremt, egyetemes lelki tartalmakat közvetít. A madár alakjában fészket rakó hit minden emberben jelen van, mindenkinek a világfáján ott dalol a halál meg nem érkezéig. Az antropomorfizált fa, illetve ennek a lelke pedig szenvedések árán is védelmezi ezt a hitet, létének azon lényegét, mely éppen ennek a védelmező funkciónak – „fészket óv, szélnek feszül” – a következtében telik meg emberi tartalommal. A hit ebben a szöveghelyzetben definiálatlan, nem vonatkozik

⁴ Innen és túl – Verseks az Isten-kereső emberről. szerk. LUKÁCS László. Budapest, 2005. Vigília.

⁵ LUKÁCS László piarista szerzetes, teológus, szerkesztő, 2019-ig a *Vigília* című katolikus folyóirat főszerkesztője. Tudományos munkássága nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő. Számos elismerésben részesült, legutóbb 2020-ban Pro Cultura Christiana-díjat kapott.

⁶ BABOSI 2019, 131.

szorosan szakrális tartalomra, inkább egy olyan valláson túli kontextusban értelmezhető, ami rámutat az élettől való elválaszthatatlanságára, de nem jelent egyszerre istentapasztalatot. A Ratkó-lírának viszonylag gyakran előforduló szava a három isteni erény közül az első, rendre megjelenik a „nagy versekben” is, de a legkülönbözőbb vonzatokkal: „és tudok hinni is – kemény / gyémánt jövőnkben bízom én.”; „De ugrik, illan a hitem, / naponta meg kell védenem” (*Szégyentelenül*); „Hitet teszek, / így vallok reszkető koromról”; „élek békét hívó hitemben” (*Félelem nélkül*); „egyensúlyozva egyszál hitemen / a félelem szakadéka fölött / énekelek” (*A halálig*); „Nem vagyok én már gyerek; / s az ember hova legyen / hit nélkül?” (*Tél*); „Küszöbre szorult hitemet / bátorító kezébe fogja” (*Fölfogja hulló*). A hit tehát lényeges összetevője a személyiségének, de sokkal inkább irányul önmagára, nemzetére, a cselekvésre, az írószerepre, mint bármilyen transzcendens hatalomra. Az ilyen módon összetett, ugyanakkor decentralizálódó hitfelfogás nem tudja feloldani a versekben tapasztalható hiányérzetet. Az *Ember, fa* című költemény hangulatára is rányomja bélyegét a szenvedés és a halál, még ha nem is tud felülkerekedni a folklór motívumaiban megtestesülő értékeken. Együtt van ebben a néhány sorban a teremtett világ összetevőinek a népköltészetből ismert időtlen harmóniája, a természet csodája, amire árnyékot vet ugyan a halál, de beilleszkedve ebbe a rendbe, azt megtörni nem tudja. A gondoskodó léttel – „fészket óv, szélnek feszül” – együtt járó szenvedés nemcsak hogy értelmet nyer, de nélkülözhetetlen része is a versbeli fa antropomorfizációjának „már majdnem emberül”. Szenvadás illetve halál nélkül megváltás sem lehetséges, ez utóbbi pedig a hithez hasonlóan szintén lényeges problémaköre Ratkó költészetének, amire a következőkben bemutatott versek is példát adnak.

Az *Ember, fa* sorai az évszázadok magyar verseit feldolgozó és megéneklő Dinnyés Józsefet is megihlették. A dalszerző, gitáros-énekes már a '70-as években érdeklődéssel fordult Ratkó alkotásai felé, a *Dal a jövőről* című 2001-ben megjelent albumán a költőnek huszonöt megzenésített verse hallható. Az *Ember, fa* zenében való újragondolása az utóbbi időben mások számára is izgalmasnak bizonyult. A részben népzénet, részben népzenei elemeket is felhasználó könnyű- és világzenét játszó magyar együttes, a számos generáció körében népszerű Csík zenekar 2014-es *Amit szívedbe rejtész* című lemezén ugyancsak megszólal ez a dal. Költészet és zene találkozik már az album címében is, ami József Attila versére utal. Szabó Attila zenekari tag szerint a címválasztásnak elsősorban az az oka, hogy az anyag szellemiségére a szívükből jövő érzések nyomták rá a bélyeget.⁷ A népzenei hatású számokat tartalmazó lemez címadása azért is találó, mert József Attila Freudnak ajánlott költeménye azon kívül, hogy a személyiség feltárulkozásának problémakörét érinti, rendkívül erős zeneiségű, a dal műfajába sorolható alkotás. Ezen az albumon kapott helyet az *Ember, fa* című darab,

⁷ Sz. n., Szívéből szól a Csík zenekar https://kulturpart.hu/2014/04/03/szivebol_szol_a_csik_zenekar [2020.11.01.]

melynek valójában csak a vége a Ratkó-vers, az alapja egy palatkai szám,⁸ a *Három fehér kendőt veszek* című mezőségi népdal. A három-, illetve négy versszakos változatban is élő, és a versszakok sorrendjében is eltéréseket mutató népdalból két versszak szólal meg a Csík zenekar feldolgozásában, amit Majorosi Marianna énekel, majd egy hosszabb hangszeres (hegedű) részt követően Csík Jánostól hangzik el a Ratkó-szöveg első versszaka énekelve, a második szavalva. Az így létrejövő kompozíció nemcsak a két-két versszak terjedelmében mutat arányosságot, de a nőire felelő férfi szólam is harmóniát teremt, nem beszélve a népdal és a Ratkó-vers verstani azonosságairól és motivikus hasonlóságairól (madár, halál). A színszimbolikára erősen építő népdal szintén szembesít az élet végességének megváltoztathatatlan tapasztalatával, a Ratkó számára ugyancsak központi halál-problematikával.

Az *Innen és túl* antológia második Ratkó-verse az *Emberi világunk* témakörbe a *Bátran szólhassak* motívum alá lett rendezve. A cím itt sem sejtet „istenes verset”, de a szintén a *Fegyvertelenül* című kötetben megjelenő *Anyámat elrágta...* kezdetű költemény olvasása során már nyilvánvalóvá válik az összefüggés. A családversek közé is sorolható, mindössze nyolcsoros alkotás személyes tragédiák sorával indít. Az édesanya betegsége és korai halála, az apa alkoholfüggőség okozta önpusztító életmódja, valamint a lelencsors eredményezte hányattatások külön-külön is nehezen feldolgozható traumák, együttesen még inkább embert próbáló a velük való szembenézés. Ratkó azonban az érzelmeket elrejtve, hideg racionalitással, tényként közli ezeket az életeseményeket. Az első verssor címmé emelt szókapcsolata és a folytatás is naturalista módon jeleníti meg azt az életállapotot, amelynek természetszerű következménye a halállal való szembefordulás. Paradox módon teszi mindezt az Isten létét egyes versekben kétségbe vonó, cselekvésképtelennek, gyengének valló költő – „Elaludt az Isten” (*Isten mellett*); „virrasztottam roppant szívemmel / a rest isten helyett is” (*Míg én fát vágtam*); Kétezer éve bújjuk előlünk” (*Isten*) –, hiszen a feltámadástól várja az új életre ébredést, a halálon való győzelmet, ugyanakkor nem Krisztus áldozatától reméli ezt, hanem saját maga hozza meg az áldozatot, önnön vérért adja, amiből élet fakadhat: („Testükbe vért énekelek, / hatalmat a feltámadáshoz”). Szükség van tehát a megváltásra, de istentapasztalat hiányában csak az önmegváltás lehet ennek a módja. A záró sorpárban sem jelenik meg a Megváltó, a lírai én az, aki ennek a profán szenvedéstörténetnek a végén keresztre feszül.

Még teljesebb képet alkothatunk Ratkó szemléletmódjáról és vallásfelfogásáról, ha az *Anyámat elrágta...* című vers mellé helyezzük a *Félelem nélkül* kötet *Anyám* [Anyám...] című versét, sőt ezzel együtt – bár jelen tanulmány nem terjed ki a *Törvénytelen halottaim* című kötet verseire –, a harmadik „anyám-vers” (*Anyám* [Most már hívhatom...]) is felveti a halál utáni lét problematikáját. Az *Anyámat elrágta...* című alkotásban ugyan közvetlenül jelenik meg a feltámadás fogalma, de az nem az isteni működésnek, hanem a versbeli alany beavatkozásának a következménye. A

⁸ A ma Magyarpalatkának (Kolozs megye) hívtott település régóta a Belső-Mezőség egyik legjelentősebb zenészközpontja. Az itt élő cigányzenész dinasztiák nemcsak saját falujuk, hanem sok környező település (például Béré, Kötelené, Mezőgyéres, Mezőkeszű, Vajdakamarás, Visa) zenei igényeit is kielégítették. Ebben a faluban élnek a táncházmozgalom egyik legismertebb, a mai napig is aktív vonószzenekarának, a Magyarpalatkai bandának a tagjai.

másik két költeményben nincs szó sem feltámadásról, sem isteni hatásról, ezek a megszólalásmódok inkább a reinkarnáció szemléletmódját tükrözik: „Nem tudom, mily alakban / költi föl őt az élet. / Könnyű, soványka teste / nem tudom, hogy mivé lett / – bogárka, búza lett-e – / vigyázok, rá ne lépjek.” (*Anyám* [Anyám a föld alatt van...]); „Most már hívhatom fűnek is ... most már hívhatom fának is” (*Anyám* [Most már hívhatom...]).

A megváltás hiánya vagy a megválthatatlanság az anya-témán kívül is több Ratkó-versben megjelenik, aminek az oka a krisztusi áldozat elégtelenségében mutatkozik meg: „Halállal ma már nem lehet / megváltani ezt a világot!” (*Míg én fát vágtam*); „nem halállal kell / megváltani ezt a világot” (*Krisztus-keresztelő*). Az utóbb idézett versben a lírai én apoteózisa azt is magában foglalja, hogy a megváltás feladata önmagára hárul. Számos Ratkó-versnek jellegzetes motívuma, hogy az istentapasztalat részlegességéből fakadó hiányokat az egyénnek illetve a lírai alanynak kell betöltenie, az Isten helyett kell cselekednie, valamelyik isteni személy helyébe kell lépnie. Az embernek ez a fajta istenülése nem jár együtt azonban megdicsőüléssel, egyedüli célja a világ megbomlott rendjének helyreállítása, ami ugyanúgy életáldozattal járhat, mint a krisztusi küldetés, ugyanúgy megölheti az ént is, „mint ama Másikat” (*Krisztus-keresztelő*). Több verset megvizsgálva arra következtethetünk, hogy Ratkóban egyetlen isteni szerepkörrel, a teremtőével kapcsolatban nincs kétség, a világ létrejöttében a bibliai teremtéstan érvényesülését látja megvalósulni, szóhasználatában is többször előfordul a teremtés fogalma – „Mint Isten, aki hozzá látott / megteremteni a világot” (*Mint Isten*) –, azonban már ez a világot létre hívó gesztus sem mutatkozik tökéletesnek, hiszen kétszer is előfordul az újrateemtés szükségességének gondolata: „figyelmeztess az istent / teremtsen újra mindent” (*Ami kimondható*); „S majd lesz-e arra kedve, / hogy mindent újakezdve / új világot teremtsen / az ember vagy az isten?” (*Az első úrhajóval*); a *Csönd* című versből pedig parafrázálva *János evangéliumának* kezdő mondatát egy inverz teremtéstörténet bontakozik ki – „Kezdetben volt az ember, / azelőtt semmi sem volt.” –, melynek központi alakja az önmagától formára leő ember, „minden dolgok szülője” hívja életre a többi teremtményt.

Az *Innen és túl* harmadik alkotása Ratkó kötetében kiemelt helyen szerepel, a *Félelem nélkül* című kötet nyitóverse, az említett gyűjteményes kötetben pedig az előzőekben vizsgált *Anyámat elrágta...* című alkotáshoz hasonlóan az *Emberi világunk* témakörbe lett sorolva, azon belül viszont a *Szabadíts meg a gonosztól* motívumhoz kapcsolódik. A kötetnyitó *Apám* talán az egyik legismertebb Ratkó-vers is egyben, a magyar irodalom leginkább negatív apamitoszt építő költeménye.⁹ Több dolog eszünkbe juthat róla, de az istenkép és a vallásfelfogás első olvasásra kevésbé. Látni kell azonban, hogy a gonoszság megtapasztalása és az attól való szabadulás vágya mások hittel való szolgálatához vezethet. Ahogy Jánosi Zoltán írja: „Ebből az örökségből a természetében, külsejében az apja vonásait is hordozó fiú a szándékaiban az emberi közösséget nem széttörő, hanem építő, szolgáló akarat révén lép ki a világ elé, és fogalmazza meg első, de halálíg érvényes ars poeticáját”.¹⁰ A vers végén megszólaló fohász az embertársak-

⁹ BABOSI 2019, 121.

¹⁰ JÁNOSI 2016, 131.

hoz és az embertársakért szól. Egyetemes krisztusi tanítás, a másokért való élet jelenik meg benne. Szóval és tettel való cselekvés, ami értelmet ad a létnek, és emberré teszi az egyént. Szükség van hozzá erőre és hitre. Ugyanarra a hitre, ami madárként dalol a halál meg nem érkezéig az *Ember, fa* című költeményben. Az itt megjelenő gondolat viszont inkább Reményik Sándor *Akarom* című versét juttathatja eszünkbe, nemcsak a hasonló mondatszerkezet okán. „Akarom: fontos ne legyek magamnak.” – fogalmaz az erdélyi költőelő, s „Néptelen lelkű ne legyek” – hangzik Ratkó kettős értelmű sora, aminek a folytatásából nyilvánvalóvá válik az emberekért, szó szerint a népért való értelmes és tevékeny magatartás célzata, ugyanakkor a néptelen lélek képében benne van a társtalanságtól való félelem is. Rossz a szenvedélybeteg apa örökségével élni, de még rosszabb néptelen lelkűnek lenni, nélkülözve mások óvó, melegítő tekintetét, ami egyszerre ad biztonságot, ösztönzést és értelmet a szabad szolgálatnak. Nem véletlenül jelenik meg a versbeli szubjektumban az értelmes és szabad szolgálat vágya. Az értelem etikai vonatkozása magában rejtje a helyes és a helytelen felismerését, az élet végső céljára való törekvést, és szükségképpen érinti az Isten keresését is. Manfred Balkenohl, kortárs német teológus önálló kötetben törekszik arra, hogy az értelemnek mint a teremtett világ alapvető elemének a sajátosságait feltárja.¹¹ Az elmúlt évtizedekben több hasonló kísérlet született a szabadságfogalom definíálására, melyek közül Henri Boulad-t szeretném kiemelni. A francia jezsuita teológus a szabadság eszköz voltát hangsúlyozza, nem adományként, hanem feladatként értelmezve azt, s ebben a megközelítésben párhuzamba állítható a ratkói gondolattal, melyben szabadság és áldozat kapcsolódik egybe.¹² A vers tehát értékszembesítő jelleggel nemcsak elutasít egy az apa alakjában megtestesülő magatartásformát, de helyette felmutat egy olyan programot, amelyben már együtt van a költő morális felelőssége, küldetéstudata és a költészetet a nép szolgálatának tekintő szerepfelfogása. Jánosi Zoltán még a „*Kő alatti fény*” című kötetében úgy fogalmazza ezt meg, hogy „A jellegzetes ratkói hang mégis a közösségi elvű költőiség szakadékokkal teli terepén, az emberi szolidaritás veszélyes nyomvonalán kezd kiformalódní.” – ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a szolgálni akarás az „esztétikai megkövülés” veszélyeit is magában hordozza.¹³

Az *Innen és túl* antológia negyedik, egyben utolsó Ratkó-verse szintén az *Emberi világunk* témakörben szerepel, de az *Imádkozom: legyek vidám* motívumhoz kapcsolódik. Eredeti megjelenési helyét tekintve ugyancsak a *Félelem nélkül* című kötetben, de annak második ciklusában kapott helyet, és az *Ősz* címet viseli. Kezdő sora: „Szakállas, öreg esők járják az utakat. Ősz van.” Azért is lényeges a pontosítás, merthogy Ratkó három *Ősz* című verset is írt. Ez is mutatja, hogy az évszakok ábrázolása, a természeti világ, a vidéki környezet leírása fontos szerepet játszik költészetében.¹⁴ Ennek a motívumrendszernek a jelentőségét kiemeli Jánosi Zoltán¹⁵ mellett Kabai Csaba is. Kabai a József Attila-i tájversek versszerző eljárásainak továbbfejlesztett változataiként

¹¹ BALKENOHL Manfred: Vom Sinn des Lebens: Orientierungen in unruhiger Zeit. 1992. Christiana.

¹² BOULAD Henri: Használd szabadságodat! Budapest, 1994. Szeletkő Kiadó, 59.

¹³ JÁNOSI Zoltán: „Kő alatti fény” – Ratkó József és két nemzedéke. Miskolc, 2005. Felsőmagyarország Kiadó, 68., 53.

¹⁴ BABOSI 2019, 122.

¹⁵ JÁNOSI 2016, 119.

tekint a Ratkó-líra ezen darabjaira, melyek véleménye szerint főként a rossz közérzet megjelenítését szolgáló és az ellenzékiiséget reprezentáló, főként allegorikus alkotások.¹⁶

Az *Ősz* című költemény is követi az induktív versépítkezést, és a konkrét valóság-lemtől jut el az eszmei tartalomig. Az első rövidebb terjedelmű egység a megszemélyesített eső képével teremti meg az alaphangulatot. Az esőhöz kapcsolódó két jelző – „szakállas, öreg” – inkább Ady Sion-hegyi Istenének alakját asszociálja. Intertextuális viszonyt vélhetünk felfedezni a „Nyírség álmodójával” is, hiszen a tócsákban úszkáló piros levelekről ki másnak juthatnának eszébe a „levesben a zsír csöppjei”, mint Krúdy Gyulának, és megidézheti ez a szakasz József Attilát is. A fal tövében didergő árnyék hasonló hangulatot ébreszt, mint a *Téli éjszakának* a sarkon reszkető zörgő kabátja vagy az *Eszmélet* fa tövéhez lapuló lírai énje. A nyárra és a télre is kiterjedő évszakmetaforikával, valamint a nyomhagyás motívumával – „A nyár könnyű lábanyomát elmosta már a vihar” – az idő problematikája jelenik meg a versben. Ez főként a második szakaszban válik hangsúlyossá, amelyben már a lírai alany pozicionálása is megtörténik. Valójában ars poeticus sorokat olvashatunk, melyek teljes összhangban az antológiabeli mottóval – „*Imádkozom: legyek vidám*” – az „Örülni, énekelni” versbeli parancsát hirdetik. A *Fegyvertelenül* című kötet mottójában szintén megjelenő „énekelek” kifejezés azt az egyetlen értelmes cselekvést jelenti, amely egyszerre bír reflexív és etikai tartalommal. Kabdebó Lóránt szerint az ezt a gondolatot tematizáló alkotások „valójában moralitások, a hit és kétség keresztjére feszített Én magatartás-keresései, a helyállás normáinak vizsgálata.”¹⁷

Úgy tűnik, hogy a költészetben megtalált célnak Ratkó számára csak egyetlen dolog szabhat gátat, amivel kapcsolatban a *Félelem nélkül* költője ugyan azt írja az említett versében, hogy „nincs szívemben félelem”, mégis érezzük, hogy a földi élet jelentette szűkhatáru lét bevallva-bevallatlanul szintén egyik lényeges eredője a szubjektum hiányérzetének. Egyfajta önmeggyőzősként hatnak az idő hatalmát csorbító sorai: „Az idő nem parancsolhat nekem. ... Az idő meg nem alázhat engem.”, ám a versvégi „amíg tudok” egyértelműsíti az idődimenzió emberi életben betöltött kulcsszerepét, s egyben a haláltól mint az evilági létnek véget vető határhelyzettől való félelem tagadhatatlanságát. Hiába próbál vidám lenni – „Fütyörészve végzem egyetlen dolgomat” –, hiába próbálja az életét elrendezni – „gondjait hát elejtem” –, hiába próbál a rá szabott idővel kiegyezni – „öregszem engedelmesen” –, a halálból fakadó félelmet a túlvilági létben való bizonyosság hiányában nehéz kompenzálni. Más versekben is kirajzolódik ez a problematika, s hiába jelenik meg explicit módon a félelem tagadása – „Mostmár az istentől se félek” (*Félelem nélkül*); „A haláltól nem félek én” (*Emberi halál*); „Magamat bátorítom. / Talán átjutok a halálig” (*A halálig*) –, a lét végessége miatt érzett fenyegetettség folyton ott lebeg a szövegek felett: „Halálra ítélt engem az idő” (*Éjszaka*).

A vizsgált versek jól példázzák, hogy Ratkó József nem tudott elszakadni a keresztény hagyománytól, annak motívumai akkor is áthatják költészetét, amikor a szakra-

¹⁶ KABAI Csaba: Ami kimondható. Irodalmi Jelen, 2013. 7. sz.

<https://irodalmijelen.hu/2013-jul-23-1349/ami-kimondhato-kabai-csaba-tanulmánya-ratko-jozsefrol> [2020.11.01.]

¹⁷ KABDEBÓ Lóránt: „Augusztus 9-e van, a születésem napja” – Emlékfoszlányok Ratkó Józsefről és költészetéről. Forrás, 2017. 7–8. sz. 150.

lítás látszólag hiányzik az alkotásból. Hangsúlyozandó azonban a látszólag, hiszen a lélek vívódása és kételkedése nem azonosítható a tagadással, ahogy arra a választott antológia alcíme is utal: *Versék az Isten-kereső emberről*. A legmélyebb alkotások általában nem az Isten megtalálásáról, hanem éppen a kereséséről szólnak. Ratkóval kapcsolatban szemléletesen utal erre a belső konfliktusra az az idézet, amit Monostori Imre egy tanulmánya címűül is választott: „Nem tudom az istent bemérni, nem ad jelet” (*Csak én*).¹⁸ A jeladás/jelvévés motívuma az új világrendet alkotó és annak a középpontjába a csöndet állító küzdelmes versében is fellelhető, de éppen ellenkező előjellel: „Mégis ez a csönd, azt hiszem. / Látható jelekkel üzen. / Őt méri műszereivel / a lélek és az értelem.” (*Csönd*). Lényeges különbség, hogy a csönd jelei láthatóságuknál fogva is könnyebben bemérhetőek, az isteni jelek pedig azért tűnhetnek érzékelhetetleneknek, mert láthatatlanok. A világi élet gyakran korlátozza az egyénnek azt a képességét, amivel a láthatatlan jelek között is tájékozódni tudna. Ratkó élete nem volt ebből a szempontból szerencsés, s a személyiségéhez is jobban illett az a kontemplatív költői állapot, ami nem segítette a léten-túlival való dialogikus viszony kialakítását. Ennek lenyomata tükröződik a Ratkó-líra szakrális költeményeiben és a létállapotát erősen meghatározó hiányérzetben, amelyet időnként megszüntetni látszik az istentapasztalat, időnként viszont a végletekig fokoz annak hiánya.

Ratkó József a tákosi templom előtt Budai Ilona népdalénekesssel, Kiss Ferenc irodalomtörténésszel és Für Lajos történésszel 1978 tavaszán

¹⁸ MONOSTORI Imre: „Nem tudom az istent bemérni, nem ad jelet” – Vonások Ratkó József költői portréjára. In: MONOSTORI Imre: *Mesterek, kortársak – Tanulmányok, kritikák, emlékezések*. Miskolc, 2000. Felsőmagyarország Kiadó, 112.

ZIMONYI ZOLTÁN

A *Hetek* első antológiája

Minden léleknek van ősbútorzata: egy ős-»asztal«, -»ház«, -»patak«, amely archetípusként a többi azonos fogalomért megjelenik. Az enyém életem kútmélyében, csillanó miskolci emlékképekben. Ha kimondom: temető, s lehunyom a szemem, s elringatom rajta magam, a Mindszenti sírkert jelenik meg, apám régi hantja a kövérkéekkel, ma már édesanyám és nővérem nyughelye is. A patak a Szinva „keskeny szennycsíkja” a meredek házfalak között, a hegy a Bükk „csillámló sziklafalakkal”, a vasút pedig, ahová „a Nagyhídon át” mentünk. Különös ajándék, hogy itt, a miskolci ősképekben, a legszűkebb hazában káprázik föl az irodalommal végül is így-úgy hírbe keveredett írogató-szerkesztő ember ősképe a Költőről.

Amikor annak idején, 1966-ban, az egyetemről Miskolcra visszatértem, az volt a kérdés, hogy eltemet vagy fölemel a szülőváros. Alig ismertem rá. Távollétem idején irodalmi folyóiratot alapítottak, megrendezték előbb a prózairók, néhány évvel később a fiatal írók lillafüredi írótalálkozóját. A *Napjaink* mutatni kezdte magát az országban is. A fiatal irodalomtudós és kritikus, Kabdebó Lóránt a karrierjét összhangba hozta a genius loci gazdagításával. Monográfiájával visszaadta a városnak 1945 után kiátkozott, nagy költőfiát, Szabó Lőrincet, akinek a városi könyvtár is fölvehette a nevét. Az ő irodalomszervező buzgalma volt az, amely a hatvanas évek derekán jelentkező első kötetes költők közül előbb hatot, majd hetet kiemelt, egybeterelt, a *Napjaink* köré szervezett. Csoportként tudatosította az országban szanaszét élő, egymást jobbra személyesen nem ismerő költőket. Összetartozásukat, rokon ars poeticájukat. *A Hetek fogalommá vált.* A *Napjaink* nemcsak a verseiket közölte, s egyéb írásukat, gyakran személyesen is hívta őket. Serfőző Simont Miskolcra hívták, lakást kapott. Gyakran megfordult itt Ratkó József is, volt, hogy Kállóból motoron ugrott át, s ment is vissza az éjszakában. Ekkoriban felmerült Miskolcra költözése is.

Így történt, hogy a belső zengésű miskolci ősképeimben a költő szóra a *Hetek* eleven arca káprázik föl. Retusálatlan közelképekben, szülői tragédia árkaival, gyermekváró éjszakázásban, a szülőfalut bemutató bölcsőhely körüli sétán, jó kolbászok fokhagymaillatában, pecázás közben és bálványfaállításkor, öhömös kondér mellett és egy tartalékos katonai kiképzés kényszerközösségében.

Az irodalomszervező buzgalom, amely 1966 tájt Miskolcon fölpezsgett, fölfelé hajtott, feladatokat és szerepet kínált.

Serfőzőtől és a *Napjaink* szerkesztőségéből, ahol hamarosan rovatvezető lettem, tudtam a *Hetek* vágyódásáról – főként szerencsétlenkedéséről – egy közös antológia iránt. A vágy nem aludt el a hetvenes-nyolcvanas években sem. Elsősorban önmaguknak kellett volna kiverekedni, összerakni, ahogy az *Elérhetetlen föld* költői. Külső segédletű csoportképzésük predestinálta, hogy antológiájukat is csak külső segédlet teremtheti meg. A folyóiratbeli „karámba terelés” hatását megsokszorozta volna, ha

például Kabdebó Lóránt belevág. Miért nem tette? Rejtély. Lehet, hogy falakba ütközött volna? A *Tűztánc* ekkoriban kezdett ugyan elhamvadni – ezért is jelentkezhettek szinte egy időben a hét költő elkötelezetlen humanizmusa –, de ennél erősebb jelenlétet aligha tűrt volna el az irodalompolitika.

Az első *Hetek*-antológia¹ végül is megszületett, de csak két évtized múlva. Irataimból látom, 1983. június 10-én készült a színopszisa, s 1985 karácsonya előtt mutathattuk be Miskolcon, a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban.

Mint a kötet szerkesztője tartozom a magyarázattal: miért nem a hatvanas évek közepén? Miért oly későn? Megkésett a kiadás?

A kérdés első felére könnyű felelnem: éretlen voltam a feladatra. Emlékeim szerint fel sem merült se másokban, se bennem, hogy dolgom lehetne vele.

A '80-as évek közepén több motívum ösztönzött, közte nagyon erős, személyes ok is. S addigra egy antológia szerkesztéséhez elégséges önbizalmat gyűjtöttem.

Említettem már, miskolci vagyok, Édesapám is ott született. Erős lokálpatrióta érzés fűtött, a középiskolában helytörténeti dolgozatokkal nyertem pályadíjakat, felnőtt életem az Avas-alján gondoltam el. 1978-ban mégis elhagytam szülővárosomat. Ennek is megvan a története, de más lapra tartozik. A szolgálat, ami miatt Bíró Zoltán mellé szegődtem Pozsgay Imre kulturális minisztériumában, rövid életű volt. 1980-ban a főosztályt és a minisztériumot szétszedték. Hirtelen felszabadultak vegyértékeim. Új munkahelyem, a *Látóhatár* folyóirat szerkesztőségi feladatai lehetővé tették, hogy lelkifurdalásom szabadjárá engedjem Miskolc cserbenhagyása miatt. Bocsánatot akartam kérni a várostól. Két könyvben tettem meg: hosszas kutatások után megírtam *Irodalmi lapok, lapkísérletek Miskolcon 1889–1956* című könyvem, és összeállítottam a *Hetek*-antológiát.

Közel két évtizede hallottam már tipródásukat, újra- és újra töprenkedtek, szerveznék az antológiát. Tehetetlenkedésük ingerelt. Akkor majd én – határoztam el. Szerzővel leveleket váltottunk, pártfogolta a készségem. Elindult a munka.

A *Napjaink* versrovatának jellegét a hatvanas évek derekától közel egy évtizedig a *Hetek* lírája adta meg. A csoport költőinek jeles alkotói szakasza kapcsolódott a lap felszálló ágához. Itt jelent meg akkoriban verseik legjava, a lap nyilatkozatokat hozott tőlük és verselemzéseket róluk. Akkoriban az ő lírájuk fénylett rá a *Napjainkra*. A főszerkesztőváltás miatt azonban a *Hetek* és a *Napjaink* kapcsolata a '70-es évek második felétől fellazult, sorvadt, épp akkor, amikor a költők beérkeztek, ismertté és elismertté lettek.

Azt gondoltam: emlékezetbe kellene idézni a *Napjaink* és a *Hetek* kapcsolatának lényegében már lezárult korszakát, jelentős részben a lapban megjelent verseik összegyűjtésével. Visszaadni a miskolciaknak a szép költeményeiket. Az antológia ennyiben szolgálta a „bocsánatkérést” szülővárosomtól. Nemes, de soványka, nem elégséges létalap egy költői antológiához.

Hát akkor mégis mi végre?

¹ Az ének megmarad. *Hetek*. Válogatta, szerkesztette, utószó Zimonyi Zoltán, Miskolc, 1985. Második gyűjteményük: Más ég, más föld. A *Hetek* költőinek antológiája. Szerkesztette, válogatta, utószó Jánosi Zoltán. Miskolc, 2001. Felsőmagyarország Kiadó.

A nemzedéktudat pályakezdő írókban-költőkben a legerősebb, ők érzik úgy, hogy biztonságosabb rajban fölrepülni. 1983–84-ben, amikor az antológia koncepciójáról gondolkodni kezdtem, a csoport első jelentkezése után nagyjából két évtizednyire voltunk. Már mindannyian beérkezett költők, túljutottak az egyéni válogatott köteteken. Kezdték jönni a József Attila-díjak. Létérdekek szövetségére, újfajta költői értékek felmutatására és elismertetésére pályájuk kezdetén kellett volna szervezkedniük. A hatvanas évek közepén időserű lett volna az összekapaszkodásuk. A nyolcvanas években a költői honfoglaláshoz már nem volt szükségük rajban fölrepülni. Mi értelme lett volna a válogatott versek *válogatását* közös tárlóba, külön kupacokba rendezni? Annyi bizonyos volt, hogy az antológia funkciója nem lehetett ugyanaz, amire a '60-as években szükség lett volna. Anakronizmus lett volna a régi álmokat visszahozni.

Milyen legyen tehát a közös kötetük?

Az idő a '80-as években végképp kizökölt. Ekkor már nem hét költőről, hanem az énekről volt szó. Az énekről, az értékekről: családról, hűségről, termékeny szerelemről, szülőkről, édesanyánkról, nemzettudatról, halottainkról – mindarról, amire a '80-as évek közepén, s egyáltalán, minden időkből szomjúhozni érdemes volt.

A *Hetek* indulásukkor a sajátos nemzeti sors életanyagából és személyes élményekből kiindulva a bajok elkiáltójaként tűntek ki. Verseiket válogatva egyre inkább érződött, hogy az irodalom nemcsak előőrs, nemcsak sejtelmek, nemcsak a művészi érzékenység műszerével felfogott korai tapasztalatok, s később igazolt összefüggések hírmondója, hanem utóvéd is. Ugyanaz a vers, amelyik a hatvanas-hetvenes években jelezte a társadalmat veszélyeztető-fenyegető bajokat, 1985-ben, a már hivalkodó népességomlás, öngyilkosság, lelki restség, alkoholizmus, kábító, családok-közösségek széthullása, az egykori tbc-nél veszedelmesebb tbz – társadalmi beilleszkedési zavarok – idején az érzelmi mozgósításban, e romlás elleni országos riadóztatásban juthat újra szerephez.

Ösztönösen is nem a lélek *fényűzése*, hanem a lélek *szükségletei* felől kezdtem olvasni, válogatni a verseket. Mert a '80-as évek derekán, a nagy irodalmi paradigmaváltás idején, amikor a tudomány és a kritika avittá mondta a közösségi költészetet: szükség volt a védelmére, és szükség volt útjelzőkre, a változásoktól terhes jelen, a kifürkészhetetlen jövő számára.

Egy szomjas kor csak így olvashatta azt a költőt, aki versbe idézi Balassi Bálint utolsó szavait („te katonád voltam uram, / és az te seregedben jártam”), vagy aki Petőfi keresőben túrja fel a földet az Alföldtől Szibériáig, kukoricásokba küldi a kiáltást utána, hogy példaként visszahívja az érdek-lovagok, ország-garázdák, szélmalom-hitűek, napvilág-vakítók ellen; vagy aki két hexameter „egyenlegéből” („Mért legyek én tisztességes? / Kiterítenek úgyis. / Mért ne legyek tisztességes? / Kiterítenek úgyis.”) József Attila erkölcsével választ; vagy aki az igazság pillanatát élethossznyira tágítja: „Mintha rögtön meghalnék / úgy kellene élnem / születéstől halálig / tartó emberségben”; vagy akinek látomásaiban Oszip Mandelstam éjszakai havaznak: „Ki ültetett a torkomba rigót? / Ki rakatott madár-sípokkal bélelt / torkomba borotvapenge fészket, / kés-sugaras, halálig dáridót? / Nem a lantot, a láncot pengetem; / hangszalagjaim csörögnek, mint a láncok [...] Gyertyák, gyertyás jegenyék lobognak, / torkomba tömve verseim

lobognak [...] Feketén ég el az írás, mint a vér”; vagy aki világ adósaként törleszt: „Röst nem leszek vérel fizetni, / hússal, csonttal csak itt adózom. / Itthon vagyok, öledbe fekszem. / Holt számból búzaszál kizöldül”; s ugyanő – „lenni vagy nem lenni” – létkérdésként mérlegeli: „Mindegy? Nem mindegy? Semmi sem mindegy. Mint ahogy az sem mindegy, hogy a költő hatása a szerű szemtjén tengődő táltoscsikó-e avagy aranyat prüszentő számár.”; vagy aki Nagy Lászlót virrasztó siratóasszonyként így jajong: „Ki becéz / megkehült, kicsi lovackát / gyorslábúvá, táltossá, lengő sörényűvé ki becéz, / keveset mondó, dadogó, / önmagunkról vallani képtelen / esetlen szavakat királyfi kincsévé / ki becéz, ki becéz, ki becéz! [...] Gyönyörünk, te segíts minket.” Aki tehát az emberi-költői tisztesség és nemzeti lelkiismeret szavára hallgat, mint – az idézetek sorrendjében – Ágh István, Serfőző Simon, Ratkó József, Kalász László, Bella István, Buda Ferenc és Raffai Sarolta. Aki „a valóság, a lelkiismeret, s az igazság ujjahegyen” mozdul, bólint, integet, igent és nemet, az nem félti a „mese” tüzét az élet zuhatagtól.

A *Heteket* társadalmi és szellemi eredetük szolgálatra predesztinálta. Költészetük materiális alapja származtató világuk, e rögválóság fölött az ideák vonzása a paraszti életbölcselet és a magyar irodalom közösségi hagyománya, Petőfi–Ady–József Attila–Illyés–Nagy László csillagképe. Költészetük hitelesítő pecsétje pedig eredetiségük, egyéniségük.

Amikor antológiájukat szerkesztettem, nyilvánvaló volt, hogy rendhagyó a kései összefogódzás, s ennek megfelelően rendhagyó megoldást kell találnom. A válogatás ezért nem a *Hetek* költői rangját akarta bizonyítani, s nem is súrolófényt vetett a csoportra, amely az egyedi vonásokat emeli ki. Értékük és jelentőségük biztos tudatában vállaltam, hogy – akár egyéniségük színeit tompítva – az időszerű közös mondanivalóra, az egymás szavát vállaló, folyamatos versbeszédre helyezem a hangsúlyt. Babits szavaival: „a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják a koncertet.”

Az antológia ezért szerveződött – a *Hetek* számmisztikájának megfelelő hét blokkban – tematikusan. A könyvtestben elmaradt a versek elől a szerző neve, így semmi sem emlékeztetett az illesztésekre-eresztékekre. A kiválasztott versek köznapi dolgokról, mondhatjuk, a költészet hagyományos, már-már banális témáiról szóltak. S mégis életünk legnagyobb misztériumairól: a természet, élet-halál, születés-elmúlás, szerelem, földhöz-tájhoz-társhoz, emberhez-családhoz kötődés, a hűség csodájáról. Egyetlen kérdésre kerestem a választ: Van-e még érvényes szava költészetünknek e „közhelyekről”, a kis csodák lehetnek-e még „megtartó erők”, „ős hatalmak”, „vén mágiák”? Tud-e még a költészet közmegegyezést kovácsolni megtartó értékeink mellett, az emberi lét különleges minősége, a humanizmus korteseként? Fölvértezheti-e még a fegyvertelen embert, fölhangolhatja-e a jóra és a boldogságra, hogy a Föld árkaiból és barázdáiból ne csak kint, sírást, jajszót forgasson ki a hatalmas hanglemez, hanem az élet hangjait, csecsemősírást, örömdallamokat.

Az antológiának volt egy előképe, a *Gyémánttengely* című irodalmi műsor. 1977-ben Ady Endre születésének centenáriumán a Fiala Írók József Attila Köre összejevetelt szervezett Miskolcon, egyik programja egy irodalmi műsor volt a Megyei Művelődési Központ színháztermében. A *Hetek* verseiből én állíthattam össze, Árvai Jolán rendezte,

amatőr versmondók adták elő. A szöveggönyvet a miskolci Művelődési és Propaganda Iroda (Flach Antal felelős kiadó) jelentette meg sokszorosítva, kis példányszámban. Tematikus blokkjai *Az ének megmarad* antológia tervrajzának tekinthetők. (Emlékezetes kép: az előadás után a fiatal írók és költők, legalább félszázan – mint vonuló darvak – követtek a menet élén haladó Nagy Lászlót és Kiss Annát a Kossuth szálló alkalmi Irodalmi kávéházába, amelynek díszvendége és házigazdája Nagy László volt.)

Egyszerű és átlátszó lett az antológia szerkezete: egy végtelenül tovafolyó szép vershullámszál közvetítette az értékeket. A szerzői jogoknak és a költői hírnévnek a tartalommutató tett eleget. Ha valaki nem ismerte volna fel egy-egy szerző jellegzetes hangját, ott azonosíthatta a verset és alkotóját.

A koncepciómat a válogatás ismeretében Serfőző Simon írta le a legpontosabban. Szégyentelenül és szemérmetlenül idézem levelét, a munkámra vonatkozó lelkes dicséretekkel együtt.

„Elofvastam. Gyönyörű, hatalmas ének ez! Egymást tovább segítő, folytató, egymás szavába is belevágó, örömteli, szép, közös ének. Szinte hibátlanul szól a kórus. S ez a Te érdemed! Nagy, nehéz munkát végeztél. De alaposat! Elégedett lehetsz, s örülhetsz, hogy belevágtál. Olyan munkát tettél le az asztalra, ami előtt le a kalappal! Ilyen antológiát még a bűdös életben nem olvastam, azt hiszem nem is fogok. S ezt nem hiúságból mondom, mert én is benne vagyok, azért is persze, de inkább, mert, ennek a népnek, annyi sérelme, baja, gondja szólal itt meg, mondatik ki, hogy szinte megkönnyebbültem, fölzsabadultnak érzem magam, boldognak. Hiszem, a versek így fognak hatni az olvasókra is. Katartikus hatásúak! S ez nemcsak az egyes versek, költők érdeme, hanem a Tiéd is, mert úgy sikerült őket egymás mellé-után rakni: egymást licitálják túl, s erősítik föl; robosztus, tekintélyt parancsoló katedrális építetttél.”

Ratkó Jóska lakonikusabban fejezte ki elismerését a miskolci könyvbemutatón a példányomba írt dedikációval: „Kösz, Öreg!” Öt társa aláírta, megerősítette. Hatan voltak csak, Raffai Sacit betegsége tartotta távol. (Itt jegyzem meg, a *Hetek* egyszerre, egy térben és időben sohasem voltak együtt.) Az antológia kritikai visszhangja is kedvező volt.

A koncepciómat a *Hetek* elfogadták, de mintha hideg szemmel nézték volna. Együttműködtek és húzódkodtak. Amikor az összeállítást szétküldtem, többektől csak némi sürgetés után érkezett válasz. Ratkó például ezt írta: „Kedves Zoli! Hátáridős munkáim fogtak vissza – ne haragudj a késedelemért! A szerkesztésbe nem szólok bele. Isten áldjon, öllelek: Ratkó Jóska Nagyálló, 1984. március 22.”

Fél év múlva, október 12-én kelt levelében, amelyben a *Segítsd a király!* 1985. január 12-i bemutatójára is meghív, már együttműködőbb volt, kiegészítést küldött a fűlszöveghez. Javasolta: „Buda Feritől okvetlenül többet végy be!”, s végül mégiscsak tett észrevételeket a saját verseivel kapcsolatban is.

Olykor úgy tűnt, a kutya sem akarja, hogy legyen valami az antológiából. S ezt szó szerint kell vennünk. Az egyik jócskán késedelmes válasz magyarázata így szólt: „A kéziratküldeménnyel olyan kalandok történtek, amelyek nem csupán kézhez jutásukat késleltették, hanem állapotukban is nem épp előnyös változásokat okoztak. Távollétem alatt hozhatta a postás, és szokás szerint bedobta a kapura szerelt levelesládába,

„...nagyon-nagy úr maradt utána...”

Beszélgetés Szikora Andrással Ratkó Józsefről és a *Hangsúly* című hangos folyóiratról

Szikora András (1945) a Kandó Kálmán Műszaki Főiskolán tanult vezeték nélküli híradástechnikai szakon, utána a Magyar Rádiónál elvégezte a hangmérnöki tanfolyamot. A Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójának hangmérnökeként dolgozott 1973-tól 2008-ig. Számos műsorban, többek között a *Hangsúly* (1983–1987) című hangos folyóirat¹ és a *Negyven év, negyven vers* (1985) elkészítésében munkálkodott együtt Ratkó Józseffel. A rádió hangtárának értékes felvételei az ő és felesége, Veszprémi Erzsébet újságíró válogatásában kerültek fel a Nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár mindenki számára meghallgatható és letölthető digitális archívumába.²

– A Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiója az első vidéki stúdió volt, amit 1952-ben alapítottak, és elsőként szüntettek meg 2008-ban. Több mint öt évtizeden keresztül meghatározó szerepe volt a keleti régióban információ- és kultúraközvetítőként. Ratkó Józsefet már nyíregyházi gimnazista korában megérintette a rádiózás varázslatos világa. Kezdő költőként 1954-ben Angyal Sándorral és Bényei Józseffel néhány adás erejéig részt vett a *Diákifűség hangja* című műsor szerkesztésében, működtetésében. Később is számos alkalommal szerepelt a központi adók műsoraiban és a nyíregyházi rádióban. Kedves András, hogyan és mikor ismerkedtél meg Ratkó Józseffel?

– Amikor 1973-ban bekerültem a Nyíregyházi Rádióba, akkor én – ha szabad így mondani – az ottani társasággal együtt megkaptam Ratkó Józsefet is. Előtte Budapesten tanultam, éltem, nem ismertem őt, nem hallottam róla. Jóska bejáratos volt a rádióba, ahová – úgy tudom – már korábban is rendszeresen bedolgozott. Belépésem után a hangfelvételeket én készítettem, és nagyon jó volt vele dolgozni. Soha nem vettem rajta észre, hogy izgulna, természetesen, szinte nyomdakészen beszélt a mikrofon előtt. Ha saját verseket hozott, akkor azt ő maga mondta el vagy olvasta fel, nagyon jól. Külön meg kellett szokni a stílusát, vele nem lehetett felületesen társalogni, akár a nagykállói élet, a parasztság vagy a könyvtár volt a téma.

¹ Lásd <http://www.mzsk.hu:8008/hangsuly/>

² http://www.mzsk.hu:8180/jadox/portal/browser.psm!%3FqdcId=22&libraryId=16#result_anchor

„...nagyon-nagy úr maradt utána...”

– *A rádió archívumában szerencsére megmaradt néhány tartalmas Ratkó-interjú és kisesszé.*

– Emlékszem, Barkóczy János kollégám rögzített velem Nagyállóban egy hosszabb beszélgetést *Látogatóban Ratkó József költőnél* címmel.³ A rádió akkoriban kezdett el irodalmi műsorokat készíteni, ezekben színészek olvasták fel a verseket és a prózákat. A Móricz Zsigmond Színház még nem rendelkezett állandó társulattal. Az Állami Déryné Színház vagy utána a Népszínház rendszeresen járt Nyíregyházára. Érdekes, hogy a színészeket is Ratkó hozta be hozzánk. Ahogy visszaemlékszem, szinte minden hónapban volt 2–3 irodalmi összeállítás. Ilyenkor három színész biztosan bejött a rádióba: Táncsics Mária, Tatár Mária és Orosz István. Komplet műsorról és vers-csomaggal vártuk őket. Ágoston István és Barkóczy János kollégáim elkészítették a műsort, s tudom, hogy ezek Ratkó kezén átmentek. Jóska kivett valamit, javasolt egy másikat, cserélt a sorrenden, kialakult a végleges szöveg. A színészek megjöttek Ratkóval, s felmondták a verseket. Ágoston Pista szerkesztett egész estés, tehát egy órás műsorokat pl. Szabó Lőrincről,⁴ Móricz Zsigmondról és másokról.⁵ Ezeket eleve megbeszélte Ratkóval. Barkóczy magyar szakos tanárként végzett, felkészült szerkesztő-riporter volt, aki szoros barátságot ápolt Ratkóval. Neki Jóska a nagy költő volt, és bevonta a műsorai készítésébe is. Én úgy láttam, hogy bár Jóska nem volt közvetlenül rádiós munkatársunk, de döntő szóval bírt ezekben a műsorokban, és sok közvetlen tapasztalatot szerzett a rádiós munka terén.

Nálunk Jóska, mondhatni, otthon volt. Amikor bejött Nyíregyházára, akkor rendszerint megállt a stúdiónál. Kért egy kávét, és sokszor délutánig ott maradt. Elmesélte azokat a dolgokat, amiket intézett. Ha valakinek valamilyen gondja volt Nagyállóban, kirúgták, nem kapott állást, lakást, Jóska ment a tanácshoz, ment a pártbizottsághoz, hogy segítsen. Ilyenkor mindig lefoglalta a 11–141-es számú telefonunkat, és innen intézte a dolgokat. Egyszer megkérdeztük, hogy miért tőlünk telefonál, mert így mi nem tudjuk használni a készüléket. Jóska azt mondta: „Mert innen jobb.” Ez azt jelentette-e, hogy az övéket Nagyállóban lehallgatják vagy sem, nem tudom. Felhívta a vezető elvtársakat, vitatkozott, intézkedett, utána meg a fiúk odaadták neki azokat a verseket, amiket a műsoraikba szántak. Ezek a napok gyakran a Sas kocsmában végződtek. Akkoriban, ha átmentünk oda, még főztek is ránk. Ez 1973 után sokszor előfordult.

Amikor Ratkó megjelent a rádióban, akkor hogy-hogy nem, 10–15 percen belül mindig megjelent két idegen ember. Egyszer az volt a kérésük, hogy az említett Barkóczy-beszélgetést meghallgathassák. A rádió több apró szobával rendelkezett, át lehetett kapcsolni a felvételeket egyikből a másikba, így a riporter vagy a szerkesztő ott is dol-

³ A riport 1973. október 14-én hangzott el. Lásd BARKÓCZY JÁNOS: Meg kell lakni ezt a hazát. Beszélgetés Ratkó József költővel. *Vár*, 9. évf. 3. 2013. sz. 78–83.

⁴ Tücsökgzene. Ágoston István és Ratkó József emlékműsora Szabó Lőrinc születésének 75. évfordulójára. Az 1975-ben elhangzott műsorba írt szöveget lásd Ratkó József: Szabó Lőrincsel... In: Ratkó József Összes Művei III. Próza. Szerk. Babosi László. Kairosz Kiadó – Ratkó József Olvasótábori Egyesület, Budapest–Nagyálló, 2014, 126.

⁵ Az 1975-ben elhangzott Szabó Lőrincről szóló műsorba írt szöveget lásd RATKÓ JÓZSEF: Szabó Lőrincsel... In: Ratkó József Összes Művei III. Próza. Szerk. Babosi László. Kairosz Kiadó – Ratkó József Olvasótábori Egyesület, Budapest–Nagyálló, 2014, 126.

gozhatott a felvett anyagokkal. Egy ilyen szobába kellett volna bekapcsolnom az interjút. Rájuk néztem csodálkozva: hát ti kik vagytok? Nem ismerem őket. Kiderült: a rendőrségtől jöttek. Szóltam a rádió vezetőjének, Samu Andrásnak: van itt két úriember, akik szeretnék meghallgatni a Ratkó-interjút. Bandi lejött és közölte velük, hogy kint az utcán, a moziban, az étteremben azt csinálnak,

Szikora András a keverőpult előtt

amit akarnak, Ratkót is lehallgathatják, megfigyelhetik. Ebben a rádióban azonban ő a főnök. Van engedélyük vagy valami parancsuk? – kérdezte tőlük. Nincs – mondták. Akkor köszöni szépen, de legyenek kedvesek kifáradni az épületből. Ennyire karakán volt Samu. Megmondom őszintén, én csodáltam ezért a pár mondatáért. Elmentek, de ez a két ember visszajárt. Végül – a fene se tudja, hogy volt már –, tegeződtünk velük. Na, itt vagytok megint? Szóval úgy jártak ők is, mintha hazajöttek volna. Rá kellett jönnünk, van köztünk olyan kolléga, aki rögtön értesíti őket, ha megjelent nálunk egy jelentősebb személyiség, vagy elkészült egy érdekesebb anyag.

– *A rádión kívül is találkozottál Ratkóval?*

– Ekkor már jó barátságban voltam későbbi kolleganómmal, Várkonyi Zsuzsával és párjával, Igaz Józseffel. Józsi akkor Debrecenben az Ybl Miklós Főiskolára járt, Zsuzsa a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemre. Egyszer Ratkó Jóskaival beszélgetvén szoba került, hogy Miskolcon lesz író-olvasó találkozója, de nem tudja, mivel utazik el. A kocsim a rádió udvarán állt, s kérdezte: kié az autó? Mondta, hogy beszéljünk meg a dolgot. Mivel még nem volt jogosítványom Igaz Józsi testvére, Gyurka vitt el minket Miskolcra, majd Debrecenbe az Yblre, Józsiék diákklubjába. Zsuzsáékhoz a Kossuth Egyetemre már én vezettem. Ez vagy 3–4 alkalommal történt meg 1975 és 1977 között, amikor még nagyon nem látszott az, hogy valami kezd „mocarogni” a politikában. Jóska olyan előadásokat és beszélgetéseket tudott rittyenteni az egyetemi klubokban, ami nem volt mindennapi.

– *Emlékszel milyen témákat vetett fel?*

– Elmondta egyik versét, ebből kezdett kibontakozni egy fantasztikus beszélgetés. A szegénységet, a hatalom arroganciáját mindig előhozta, a világ dolgairól nyíltan beszélt. Nem volt ez véres lázadás, de megfogta a fiatalokat. Igaz Józsiék estjén az történt, hogy megérkeztünk a Ybl kollégiumába, volt vagy 10 érdeklődő. Miközben Jóska beszélt, valaki felállt a nézők közül és elhíresztelte a koliban, hogy tessenek jönni srácok, mert itt valami nagyon érdekes dolog történik. Egy fél óra múlva nem lehetett megmozdulni a klubban, annyian voltak. Döbbenetes élmény volt. Amikor Jóska befejezte, még mindig maradt 10–15 ember, akikkel még nyíltabban beszélgetett, akkor szidta a rendszert. Változásokat sürgetett.

„...nagyon-nagy úr maradt utána...”

– *Hogyan kritizált?*

– Nem úgy, hogy kapitalizmust kell bevezetni, hanem bizonyos dolgokat nem így kellene csinálni, mást pedig el kellene törölni. A rendszert meg kell reformálni. Az est után még sokáig beszélgettünk a diákokkal, és ott aludtunk a klubban, fejük alatt egy orosz szótárral. Reggel jöttünk haza.

– *Ha fellapozzuk az 1970-es, 1980-as évekből a Rádió- és Televízióújságot, valamint a Kelet-Magyarországot, a rádióműsorokban többször felbukkan Ratkó neve nemcsak művei, irodalmi-közéleti megnyilatkozásai okán, hanem műsorvezetőként, közreműködőként, fiatal alkotók istápolójaként. Érdekességként említek meg néhány műsort: 1974. január 2-án nálatok, 1976. július 24-én a Kossuth Rádió Fiatalok stúdiója című műsorában mutatott be szabolcsi költőket. 1978. november 9-én a Petőfi Rádióban jelentkezett a Nyíregyházi Stúdió „5+1” címmel. Nyíregyháza képviselőjében Ratkó és Szilágyi Szabolcs volt a műsorvezető, a budapesti stúdióból Szilágyi János. 1980. január 13-án tiszántúli parasztköltőkkel ismertette meg a hallgatóságot megénekelt rádiójának hullámhosszán.*

– A Hangsúly előtt ő már jó néhány műsort csinált. Jegyzeteket írt, műsort vezetett, interjúkat adott, saját verseit mondta el, vagy vele együtt mentünk valahová riportot készíteni. Ahogy említettem, nem feszélyezte magát a mikrofon előtt. Ő nyugodtan beszélt, hogy egy-kettő-három, jó lesz Bandi? És megcsinálta a beszélgetést vagy felolvasta az anyagát. Jóska nagyon sok embert vonzott magához, széleskörű kapcsolatrendszere volt, olyan emberek kezdtek rajta keresztül bejárni a rádióba, akik számítottak a megyében. De nem csak megyebeliek, ő hozta be hozzánk például Ferencz Éva népdalénekest, Jancsó Adrienne színésznőt, versmondót és Bodor Tibor színművészt. Egyszer csak megjelent Jóska Ferenc Évával. Bemutatta és kérte, vegyünk fel néhány népdalt. Szenzációsan énekelt. Bodor Tiborral is sok Váci-verset rögzítettünk, sőt önálló Váci-műsort is. Ratkó beajánlotta a stúdióba a nyíregyházi Nagy Sándor gitáros-énekest, aki Jóska és Burns verseit adta elő (sajnos már meghalt), közvetített kárpátaljai zenekart, akik ottani magyar költők verseit zenésítették meg. Egy alkalommal a kótaji cigányzenekart szervezte be a zenei stúdiónkba úgy, hogy egy japán hangmérnök is megjelent velük a csúcsmínőségű mikrofonjaival és magnójával, s felvette a műsorukat stúdiómínőségben. Ez nekem nagy élmény volt.

– *Ratkó Tanimoto Kazayuki japán zenetudós⁶ és Vigh Rudolf népzenekutatóval hagyományos cigány népzene gyűjtött megénkben, ezért rögzítették a kótajaiak muzsikáját. A felvételek Japánban 1976-ban megjelentek a His Master Voices Victori SJL-123- 4-M kétlemezes kiadványában, ami díjat nyert. Ezt Ratkó röviden megírta a Sok a cigány errefelé című kisprózájában.*

A szabolcsi cigány népzene közreadó japán lemez borítója

⁶ A magyarul is beszélő Tanimoto Kazuyuki (1932–2009) Bartók Béla és Kodály Zoltán életművét, valamint a magyarországi cigány népzene kutatata.

– Jóska büszkén behozta a lemezt hozzánk megmutatni.

– *Szilágyi Szabolcs újságíró kollégád Visszapillantó tükör című könyvében megírta, hogy Ratkó 1976-ban közreműködött a Petőfi Rádió Ez a mi rádióink! című kabarésorozat szép sikert aratott nyíregyházi előadásának megírásában. Több jelenet alapötletének ő a szülőatyja.*

– Erről nem tudtam, de Jóska nálunk is részt vett humoros műsorok készítésében. Ehhez előbb beszélni kell a budapesti rádió vezetésében érezhető változásokról: az 1970-es évek utolsó harmadában enyhültek a viszonyok. Hárs István elnök vezetése alatt olyan emberek kerültek a Vidéki Stúdiók Osztályára, akik már – finoman fogalmazva – nem voltak annyira a rendszer hívei, többet engedtek meg maguknak és nekünk. Ezt pontosan éreztük. Felmerült az is, hogy ki kellene találni a rádió új szerepét, új típusú műsorokkal. Mire lenne alkalmas egy olyan vidéki rádió, ahol eddig például nem foglalkoztak a helyi zenével, de most már igen. Mi, a nyíregyházi adó, egyfajta kísérleti terep voltunk. Itt vezették be először a hosszabb műsoridőt, hétköznap másfél, szombaton és vasárnap délelőtt három órában sugároztunk adást. Több technikust, riportert és munkatársat vehettünk fel, és jó néhány műsorötletetadtunk a budapesti adónak. A technikánk korszerűsödött: stúdióinkban már rádiójátékokat is lehetett rögzíteni. Samu András maga választotta ki a munkatársait. Egy-két ember kivételével nem úgy működött a dolog, mint régebben, hogy valaki jó lesz újságírónak, és akkor odatették a Nyíregyházi Rádióhoz vagy a *Kelet-Magyarországhoz*, hanem Samu elment Gávavencsellőre, Tokajba, ahol tudott egy olyan tehetséges embert, akire szüksége volt. Így került Antall István is a Nyíregyházi Rádióba. Őt még akkor nézte ki magának Samu, amikor Pista a Bessenyei György Tanárképző Főiskolára járt földrajz-rajz szakra. Nagyon jól választott, mert Pista bevált riporterként, irodalommal, művészetekkel foglalkozó szerkesztőként a rádióban.

1979 utolsó hónapjaiban, a rádió emeleti folyosóján ücsörögtünk, Ratkó Jóska is ott volt, amikor Antall Pista sajátos stílusában lerohanta Samu Bandit, hogy ő most úgy döntött, a Nyíregyházi Rádióban vidám műsorokat fog csinálni. Samu barátságosan nézett rá: kolléga, erre komolyabb és nehezebb a felkészülés, mint egy riportra. Ezt vért izzadva szokták összehozni. Antall Pista kapásból rávágta, nem olyan nagydolog ez, majd mondunk mindenféle vicceket, humoros történeteket. Ratkó odaszólt Antall Pistának: beszélj már nekem két percig vidám dolgokról, közben gondold azt, hogy most téged 100 ezer ember hallgat a rádióban. Természetesen ebből nem lett semmi, mert ez valóban nem így működik. Samu azt ajánlotta, keressünk valami okot, hogy a Nyíregyházi Rádió ilyen műsort készíthessen. Közéleg az év vége – jutott eszébe –, próbálkozzunk meg valami vidám óévbúcsúztatóval, és megbízta kettőjüket a szilveszteri műsorral. Ettől kezdve kb. 4–5 éven keresztül csináltunk szilveszteri műsort.

– *Ratkó mindegyikben benne volt?*

– Nem, csak az elsőben. Mikrofon előtt olvasták fel a szövegeiket. Ezt Jóska az általad említett Szilágyi Szabolccsal együtt szerkesztette, de Antall Pista is benne volt. A jeleneteket a rádióban vettük fel, a hangjáték-stúdióban. Jól emlékszem, először Ratkó szólalt meg. A „sötét” Szabolcsról kezdett el beszélni, s ezt valahogy nagyon

„...nagyon-nagy úr maradt utána...”

mókásan összekötötte azzal, hogy Szilágyinak is Szabolcs a keresztnéve. Egyszer valahol meg is írta Jóska, hogy igen sötét ember lehetett az, aki ezt kitalálta. Hányszor tapasztalja azt, hogy a „sötét” Szabolcsba érve nappal is felgyújtják az autó lámpáját. Ezt nem improvizálta, hanem készre megírta.

– Ez a rádiós humoreszk nem maradt meg írásban.

– Sajnos hangszalagon sem. Egyébként a Jóskával készített szilveszteri műsorunkat a központi rádió Vidéki stúdiók szerkesztősége átvette, más vidéki stúdiókban is lejátszották. Nem mindenütt, de Szolnokon és Miskolcon biztosan ment, Pécsben nem vagyok biztos, mert ők mindig különkődtek. Az volt a jó ebben a műsorban, hogy szabolcsi témája ellenére sem tűnt provinciálisnak. Ha jól emlékszem, a kabaré-jeleneteket a rádiós és a kelet-magyarországos újságíró kollégák írták (Angyal Sándor, Burget Lajos, Balogh Géza). Jóska ilyen jelenetet nem írt. Ő másfél-két perces humoros rádiós glosszát olvasott fel. Az első szilvesztert stúdióban csináltuk, aztán úgy döntöttünk, hogy külső helyszínen, közönség előtt vesszük fel a következőt. Még egy szilveszteri műsorra emlékszem, amiben benne volt Jóska, de nem úgy, hogy ő vezet te vagy olvasott fel benne, viszont dolgozott bele, az biztos. Ezt a megyei építőipari vállalat, a SZÁÉV sóstói üdülőjében vettük fel. Ebben a műsorban az akkor indult nyíregyházi színház színészei működtek közre.

– *Ratkó az 1970-es években szóban és írásban többször felvetette, hogy Szabolcs-Szatmár megyében irodalmi-művészeti folyóiratot kellene indítani. A Szabolcs-Szatmári Szemle és a 1975-től működő Pedagógiai Szemle csak részben foglalkozott irodalommal, művészettel. A költő azért szeretett volna önálló művészeti folyóiratot létrehozni, mert úgy gondolta, hogy egy ilyen szellemi műhely lehetőséget adott volna a tehetséges fiatalok bemutatására. Ötlete nem kapott támogatást. A '80-as évek elején újra javasolta egy nyomtatott irodalmi folyóirat alapítását, de a politika, az illetékes engedélyezők ezt megint elutasították. 1982 tájékán barátaival, az előbb említett Antall Istvánnal és Nagy András Lászlóval, a Móricz Zsigmond Színház rendezőjével közösen kitalálták, hogy „hangos” irodalmi folyóiratot készítenek. A számok anyagát közönség előtt a megyei kultúrházban fogják előadani színészekkel, ezt felveszik hangszalagra és megszerkesztve a nyíregyházi rádióban közlik. Samu András és a megyei politikai vezetés Ratkóéknak ezt az ötletét támogatta. A megvalósulásig hosszabb idő telt el, az első közönség előtti felvétel 1983. november 14-én, a rádióadás 1983. november 27-én, vasárnap délelőtt hangozott el. Ettől kezdve 1987. április 26-ig minden hónap utolsó vasárnapján felcsendült a Hangsúly szignálja a 240 méteres középhullámon. Mindegyik nyíregyházi élő előadást te vetted fel, te készítetted el Antall Istvánnal együtt a rádióban elhangzott műsorokat. Milyen emlékeket őrzöl erről?*

– Részemről az első lépések egyike volt, hogy a stúdióknak olyan eszközöket kellett beszereznie a Magyar Rádiótól, ami egy átlagos vidéki stúdióban korábban nem volt meg. Olyan keverőket, mikrofonokat, hogy egy hosszabb élő műsort fel tudjunk venni tökéletes minőségben külső helyszínen, s profi módon adásba kerülhessen. A közönség előtti felvétel abból állt, hogy a megyei művelődési központ egyik kamaratermében, mi – Ratkó, Antall Pista és Nagy András László – körbeültük stúdiómagunkkal a színpadnak kinevezett kis területet, és 3–4 órán keresztül a forgatókönyv

szerint jöttek-mentek a műsor szereplői: Antall Pista bekonferál, a színészek felolvassanak egy verset vagy valamilyen művet, Ratkó egy íróval beszélget, bejön zenélni egy együttes vagy egy énekes.

Ez nem folyamatosan pergett, mint a színházban, hanem kicsit zaklatottabban, hektikusabban történt. Időnként megállnak a színpadon, elhangzik a produkció, a közönség megtapsolja, s utána kimennek az előadók. Ha nem sikerült jól elmondani

a színésznek a verset, Nagy András Laci jelzett, hogy újra fel kell venni a rontott részt. Leállította a színészt és elmagyarázta, hogyan kellene mondani a verset, mire gondolt a költő. Jóska később ezt úgy oldotta meg, hogy a szünetben szólt a színésznek, a műsor után vegyünk fel újra a verset. Ha így sem tetszett neki, akkor a következő héten behívta a stúdióba, és ott újra megbeszélve, felvettük megint. Ezért van a *Hangsúly*nak többfajta akusztikai háttere. Amikor nagyon steril a megszólalás, azt vettük fel utólagosan a stúdióban. Ha valamelyik együttes késve jött, akkor előbb próbát kértünk tőlük. Elkezdtek játszani, én beállítottam a keverőn a megfelelő arányokat, leálltak, majd újakezdték a produkciót, és ekkor játszották végig a számokat.

90 perc után lejárt a magnószalag, új tekercest tettem fel, s jeleztem Antall Pistáéknak, hogy újra kell kezdeni ott a felvételt, ahol megszakadt. A zenekari felvételek kezdete előtt egy-két órával 10–15 perces beállást csináltunk.

Azért döntöttünk a kamaraterem mellett – azok ellenében, akik ezt színpadon, előadás-szerűen szerették volna látni –, mert ott egymás mellett ültünk, fel lehetett állni, arrébb lehetett tenni egy mikrofont, könnyebben jelezhettük, ha valami gond van. Egyszer pl. Ratkónak mutogattam, hogy a mikrofont tegye közelebb Buda Ferenchez, erre Jóska nyugodtan megállt, s kérte Ferencet, hajoljon közelebb a mikrofonhoz, „ehhez” a mikrofonhoz, és mondott egy csúnyát, mert nem hallatszík, amit beszélsz. A felvételek nagyon jó hangulatban történtek, ezt egy nagyobb színpadi előadás keretében nem lehetett volna megcsinálni. A közönség közel ült, mellettünk, családias légkörben. Nem volt véletlen az, hogy valaki esetleg beszólt, kérdezett valamit, vagy felhördült a közönség, Ratkóék ekkor rögtön reagáltak erre, tehát kialakult egyfajta párbeszéd is. Akkor dolgoztunk színpadi felvétel-szerűen, amikor a tanárképző főiskola 80 tagú énekkara, vagy Szabó Dénes karnagy vezényletével a 4-es iskola (a mostani Nyíregyházi Kodály Zoltán Általános Iskola) kórusa énekelt, mert ezeket a

A Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiója és
a Megyei és Városi Művelődési Központ
(Nyíregyháza, Szabadság tér 9.)

TISZTELETTEL ÉS SZERETETTEL MEGHÍVJA
ÖNT ÉS CSALÁDJÁT

a

HANGSÚLY ÉLŐ RÁDIÓFELVÉTELÉRE
- KÖZÖNSÉG ELŐTT -

1984. január 8-án 19,00 órára

az intézmény hangversenytermébe.

A 2. közönség előtti felvétel meghívója

Nagy András László, Ratkó József és Antall István

kamarateremben nem lehetett volna megcsinálni. Ez a műsorstruktúra valójában ideális volt, Jóskaék a 100–120 fős közönséggel nagyon együtt éltek. Nem hiszem, hogy egy nagyszínpadnyi közönséget össze tudtak volna hozni, és nagyobb tömegnél a lényeg veszett volna el.

Állandóan izgultam az élő adás alatt, hogy valami technikai malőr miatt nem sikerül majd felvenni az adott műsort, vagy a szalag megsérül, és nem tudjuk újra rögzíteni az élő, egyszeri és megismételhetetlen előadásokat. Ez rettenetes dolog lett volna, de hála Istennek soha nem történt meg.

A nyilvános műsorokon mindig legalább két adás anyagát vettük szalagra, és ebből válogattuk ki a legjobban sikerülteket. Az elején meg kellett szokniuk a szerkesztőknek és a szereplőknek, hogy szűkös az idő, tömören, pontosan kellett fogalmazni. A 85. percnél mindig szóltam, hogy gyerekek, még 5 perc van hátra, és lejár a szalag. Egy-egy ilyen felvételhez szükség van forgatókönyvre, „forgatói utasításra”, amit elvileg szombat délután kellett Antall Pistának elkészítenie, amikor már kialakult a vendégek, írók, költők és az előadók, színészek,

zenészek sorrendje. Eleinte Antall Pistát szinte rá kellett kényszeríteni erre, mert egy ilyen műsort csak így lehetett profi módon megcsinálni. A felvételek kb. este 10–11-kor értek véget, utána a technikát otthagytuk a teremben, és a társaság nagyobb része elment valamelyik „műintézménybe” beszélgetni, iszogatni. Volt, hogy az Arany Szarvas vendéglőt zárást követően 20 perccel kinyitották nekünk, és ott megvacsoráztunk.

– *Kik szerepeltek a Hangsúlyban?*

– A *Hangsúly* sok embert behozott a rádióba, festőket, fiatal írókat, újságírókat, zenészeket, egy kis értelmiségi klub alakult ki a körükből. Emlékszem pl. Magyar Jóska nyírbátori költőre, aki remek verseket írt. Ratkó jó néhány olyan nem itt élő művészt, irodalmárt hívott meg, akik máskülönben nem hiszem, hogy eljöttek volna ide: Buda Ferenc, Nagy Gáspár, Fekete Gyula, Makovecz Imre, Magyar Lajos és má-

Kitelepült a *Hangsúly*: Nagy András László, Ratkó József és Buda Ferenc költő a Bessenyei György Tanárképző Főiskola nagyelőadójában 1985. november 25-én

Ratkó József és Antall István az egyik közönség előtti felvételen

sok. A megyénkből elszármazottak közül Kósa Ferenc és Czine Mihály is szerepelt nálunk. Zenei fellépőnk volt a Délibáb és a Kalyi Jag együttes, Dinnyés József és Szabó Viola énekmondó. Egyik alkalommal sokáig vártunk a műsorkezdéssel, mert Csoóri Sándor ígérkezett el hozzánk, de végül nem érkezett meg. A vendégeket többször a szerkesztőknél szállásolták el, egyszer Balla D. Károly kárpátaljai költő nálam aludt.

– *Hány élő műsort vettetek fel?*

– Amiben a Nyíregyházi Rádió technikája benne volt, én úgy emlékszem, az 15–16 nyilvános felvétel. Amikor Jóskaék egész estét betöltő színpadi előadást rendeztek, pl. Váci-élmélműsort, azt már 10 mikrofonnal nem tudtam felvenni. Mondtam Antall Pistának, kérjen a budapesti rádiótól közvetítő kocsit. Lejött egy kis Mercedes busz keverővel meg két technikussal. Ők az előadás alatt a nézőtéren ültek, kamerát és monitorláncot használtak. Jó volt, de Pistáék visszasírták a régi időket, mert a közvetítő kocsit az előadás után nem volt hajlandó a le nem próbált gyengébb produkciókat, vagy az elrontott részeket újra felvenni.

– *A műsorokat teljesen Antall Pista vágta meg?*

– Nem, közösen vágtuk, sőt még azokban is benne voltam, amiket közvetítő kocsival vettek fel. Volt olyan eset, hogy például a Délibáb együttesnél a közönség 5 percet tapsolt, azt nem lehetett csak úgy levágni, hanem szépen át kellett úsztatni. Ebben segítettem Pistának, mert ezt ő már nem tudta megcsinálni. A beszélgetéseket ő tömörítette, a technikai összejátszásokat én végeztem el. Ezért mondom azt, hogy szinte minden adás végében benne voltam, kivéve a pestiekét.

– *Amikor elkészült egy 40 perces rádióműsor, akkor azt még adás előtt lehallgattatok?*

– Igen, de Ratkó Jóska már ritkán jött be azt meghallgatni. A rádióadás elkészítését rábízta Antall Pistára. Én mindig úgy éreztem, hogy neki az élő felvétel fontosabb volt.

– *Hogyan fogadták ezeket a sajátos jellegű élő műsorokat, hogyan a rádióadásokat?*

– A 100–120 fős közönség fiatalokból állt, középiskolásokból, főiskolásokból, valamint középkorú értelmiségiekből, művészekből, irodalmárokból. Megszokták ezt a műsorkészítést, és a felvételek jó hangulatúak voltak. Azt lehetett érezni, hogy itt tényleg „történik” valami. Volt olyan felvétel, ami után, hogy is fogalmazzam, „rendszer-váltó” hangulat uralkodott. Olyan témák kerültek szóba, amit máshol ezek a fiatalok nem hallottak. Ratkó olyan természetességgel beszélt bizonyos dolgokról, hogy megdöbbenetette őket.

Az 5. rádiófelvétel meghívója

A kritikusok egy részének végig probléma volt a műfaj, mert nem tudták eldönteni, hogy mi a *Hangsúly*: élőműsor, önálló produkció vagy rádióműsor felvétele? Olyanokat kértek számon rajtunk néhány adás után, hogy miért kevés a külföldi költő, miért több a kárpátaljai, a határon túli magyar alkotó; miért nem szerepel ez az író; miért kis teremben és nem nagyban rendezik? Mindig találtak valamit, amibe bele lehetett kötni. Szerintem ez csak amolyan megfelelési kényszer volt. Ők érzik, hogy kell a *Hangsúly*, de azért tegyük oda azt, hogy nem tökéletes. Rájöttünk arra, hogy sokszor nem is a rádióműsört kritizálják, hanem azt, ami a művelődési központban történt, mert az adást már nem hallgatták meg. A rádióműsor légköre és hatása más volt, mint a háromórás élő közönség előtti felvétel írókkal, költőkkel, színészekkel, zenészekkel és egyéb vendégekkel. A *Kelet-Magyarország* újságírói két táborra szakadtak. Baraksó Erzsébet, Lányi Botond, Páll Géza nagyon fanyalogtak a *Hangsúly*ra. A másik csoport: Burget Lajos, Gesztelyi Nagy Zoli bácsi, akik még a polgári értelemben vett hírlapírók voltak Nyíregyházán, teljes mellszélességgel kiálltak mellette. Érdekes módon a lap vezetése, Kopka János, Angyal Sándor nem szóltak ellenünk, legalábbis én így emlékszem.

– *Hogyan viszonyult hozzátok a megyei vezetés?*

– Samu vállalta, hogy tartja a hátát a *Hangsúly*ért. Abban biztos volt, hogy őt ezért szét fogják cincálni, de felvállalta. Soha nem szólt bele, milyen anyagok menjenek le, nem kérte előre a forgatókönyvet. A kész műsört meghallgatta, és a 43 adásból egy vagy két alkalommal kért valami olyat, hogy ezt változtassuk meg, vagy hagyjuk ki. Az tény, hogy havonta egyszer-kétszer a szőnyeg szélén állt a pártbizottságon. Utána mindig csak annyit mondott, hogy megbeszéltük, s el volt intézve. Nagy szerencsénkre a megyei pártbizottság nem volt főnöke a rádiónak, mi a budapesti központhoz tartoztunk. Nyíregyházán beleszólhattak ugyan, de nem utasíthattak, nem tilthattak le műsort, legfeljebb bepanaszolhattak minket a Bródy Sándor utcában, amit meg is tettek néhányszor, de mindegyik alkalommal nagyon jól jött ki belőle a *Hangsúly*. A megyei pártbizottságon kitalálták, Ekler meg Cserevnyák elvtárs, hogy a vasárnapi adás előtt pénteken meg akarják hallgatni a műsort. Samu Bandi azt mondta nekünk, hogy ne húzgáljuk az oroszán bajuszát, ne utasítsuk el kategorikusan, és azt válaszolta nekik: nagyon sajnáljuk, de a műsor csak szombat éjszaka készül el, mert sok vele a szerkesztői és a technikai munka. Tehát pénteken nem, de vasárnap reggel hat órára bejöhetnek az elvtársak lehallgatni. A műsorok persze készen voltak már korábban, de ezzel a trükkel mindig sikerült elűtnie a dolgot, mert vasárnap reggel nem jött senki *Hangsúly*t hallgatni. Samu, olyan külső munkatársért, akihez neki semmi köze nem volt, mint például Ratkó Jóska is, tartotta a hátát a pártbizottságon, kiállt mellettük. Ezt Jóska pontosan értette, Antall Pista nem biztos.

Ratkó József a *Hangsúly* egyik felvételén

– Igen, erről Antall Pista beszélt nekem a vele készített interjúmban.⁷ Ő utólag, már a budapesti korszakában jött rá, hogy Samu András mindenben megvédte őt és támogatta.

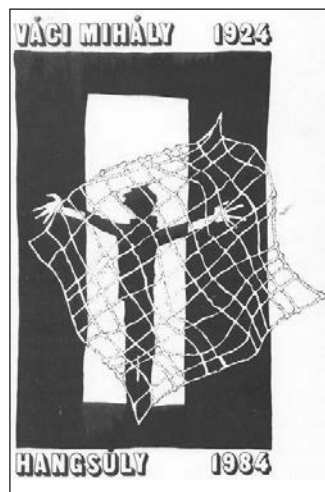
– Samu szuverén egyéniség volt, kiállt a munkatársaiért. Ekler Györgynek, az ideológiai titkárnak azt ajánlotta, ha nem tetszik valami, tessék feljelenteni bennünket! Mindig úgy nyilatkozott, hogy ő a rádióműsorért vállalja a felelősséget. Amit a nyilvános felvételeken mondanak Ratkóék, az az ő dolguk. Tiltások be, ha akarjátok vagy tudjátok! Samu dörzsölt fickó volt, de egyébként rendkívül nyugodt kertész-mérnök végzettségű parasztember, aki tudta, hol húzódnak a határok, meddig lehet elmenni és mennyit kell felvállalnia.

– A *Hangsúly* többször szerepelt a *Kossuth* és a *Petőfi Rádióban* is.

– Nem tudom, Ratkó Jóskaék hogyan képzelték, de amikor elkezdtek a *Hangsúlyt*, és megcsináltunk néhány adást, mi, a technikai rész dolgozói nem gondoltuk, hogy ez egy olyan műsor lesz, amire hamarosan országos szinten felfigyelnek. Amikor a Kossuth Rádió kért tőlünk részleteket, majd egy órányi anyagot, akkor éreztük, ez több annál, minthogy Nyíregyházán havonta egyszer leülünk vereseket hallgatni a rádió elé. Az, hogy a központi adókon és más vidéki stúdiókban is elhangzott egy-egy műsorunk, bizonyos szempontból előremenekülés volt, mert könnyű lett volna betiltani egy megyei művelődési központ 100–120 fős közönsége előtt elhangzó *Hangsúly*-produkciót, de ha ez már a Kossuth Rádióban, a Petőfin vagy a többi vidéki stúdióban is elhangzott, ennek már országos hatása volt. Erre nem került sor, mert hiába panasztok be minket a pártbizottság a Rádiónál, azt válaszolták nekik, hogy köszönik az információkat, de működhet a dolog.

– Milyen volt Ratkóékkel együtt dolgozni?

– Ezt a műfajt meg kellett tanulnunk. Nekem Ratkóval volt a legegyszerűbb dolgoznom. Sem Antall Pista, sem Nagy András László nem tekintett a kezdetekkor annyira társnak, mint Jóska. Ő belekombinálta azt, hogy az ő hangjának itt most meg kell szólalni. Ez Nagy András Lászlónál elképzelhetetlen volt. Nem volt egyszerű ezzel a három emberrel, mert mindegyiknek megvolt a maga dilije. Antall Pistának – miközben rendkívül jól szervezett, levelezett, összekötő szövegeket írt – időnként átcaptak a feje felett a hullámok, mert annyi mindent elvállalt szegény fiú, amiből szükségszerűen következtek bizonyos feszültségek. Elszabadult a benne lakozó művészlélek, hisz rajz szakon végzett, nagyon eredeti plakátokat, grafikákat, meghívókat tervezett minden egyes közönség előtti felvételhez. Nagy András László színházi rendezőként kezdetben úgy képzelte el a felvételeket, hogy felkészülve bejön a színész és előadja azt,

A Váci Mihályról szóló *Hangsúly*-est meghívója

⁷ BABOSI LÁSZLÓ: A moralitás esztétikuma. Beszélgetés a hatvanéves Antall Istvánnal Ratkó Józsefről és a *Hangsúly* című hangos folyóiratról = *Magyar Napló*, 25. évf., 2013. 7. sz. 34–48.

„...nagyon-nagy úr maradt utána...”

amit már előzetesen megbeszéltek, mint a színpadi próbákon. Csakhogy itt sokszor a felvétel előtt fél órával kapta meg a színész a felolvasandó szöveget, ami még nagyon idegen volt neki. A kisebb hibákat ki lehetett javítani, de Lacinak el kellett fogadnia azt, hogy a színész most éppen így adta elő a verset vagy a szöveget, s legfeljebb a műsor után mondhatta neki, hogy maradjál már még egy kicsit, mert ebben az akusztikai térben az adás után még egyszer felvesszük, mert így nem volt jó. Műsor közben nem lehetett azt csinálni, amit egy színházi próbán, hogy ezt most rosszul mondtad, rosszul értelmezted, ne így mondd, gyere, beszéljük át a szöveget.

– *A Hangsúlyban két Ratkó-színarabból is hangzottak el részletek. Az országos sikert aratott Szent István királyról szóló Segítsd a királyt! című drámából és az Antigóné-fordításából.*

– Szerintem a *Hangsúly*nak nagyon nagy szerepe volt abban, hogy Ratkó végül is megírta a *Segítsd a királyt!* című drámáját. Az élő műsorokat rendszerint vasárnaponként tartottuk. Délelőtt 10 óra körül találkoztunk a rádióban, ekkor alakult ki a végleges szereplőgárda és a forgatókönyv. Kik lesznek a színészek, milyen vendégek jönnek. Antall Pista első kérdését mindig Ratkóhoz intézte: megírtad? Természetesen a szöveg még nem készült el. Antall Pista ideges lett, itt most nem idézhető szavakat vágott Ratkó fejéhez. Jóska mindig azt mondta: nyugi, készen lesz. Leült egy teremben, egy-két óra alatt megírta az új jeleneteket, csak gépbe kellett tenni, és vitték a Színészházba a színészeknek. Az volt az érdekes, hogy nem összefüggő folyamatában írta meg a művet, hanem különböző, egymást nem közvetlenül követő jelenetekként, ami később összeállt egészé.

– *Igen, de neki ez már ott volt készen megírva a fejében, több mint háromezer sor. Jó tíz évet töprengett rajta.*

– Ezzel csak az volt a baj, hogy a színészek a felvétel előtt másfél órával kapták meg a szöveget! De annyira hozzászoktak már ehhez a rendszerhez, hogy minden további nélkül felmondták, és gyönyörű volt. Ratkó így rákényszerült arra, hogy mindig tovább lépjen egyet a darab megírásában. Lehet, hogy húzta volna még az időt, de vasárnap délután 3-ra kellett az anyag, és megcsinálta. Ezek kifejezetten nekünk, vagyis a *Hangsúly* számára készültek. Én is ott tudtam meg hány szereplős lesz a jelenet, kik lesznek a színészek, hogyan készülnek a felvételre.

DUSA LAJOS

RATKÓ VERSET MOND

(Egy stúdiófelvétel emléke)

Ehhez a hangstúdióhoz, ehhez a művi valóhoz Debrecen éppen jó. Trójánk! Itt a faló: Ratkó mondja a versét és megjátssza a nyeglét, itt sincs kéziratom – én zengek magamon. Szót, sort, s lényegét épp nem téveszt mélyrepülésben: – Túl rég gondolom azt, orron vágni pimaszt költőknek – kötelesség, légyen az isteni szentség, légyen az tabu és ára a száműzetés.

Ratkó mondja a versét, s élő tőle a nemlét, mert a jövő meg a múlt bennem is összesimult, hallgatjuk csupa egyként – nincs bennünk idegenség, s ékesség ami fáj – lelünk sóhaja száll: hernyó-létből a lepkék...

Ratkó mondja a versét.

– *Milyen emlékeket őrzöl Ratkóról?*

– Mi nem voltunk barátok Jóskával, nem vendégeskedtem nála Nagykállóban, kocsmázni nem jártam vele, a munkakapcsolatunk viszont kiváló volt. Én őt kiszolgáltam a rádiós technikával. A rádióban ő nem a koszorús költő, hanem a munkatársunk, a segítségünk volt. Bejött és szalagra mondta azokat a verseit vagy szövegeit, amit fontosnak tartott. A *Negyven év, negyven vers* sorozat volt az, amit nagyrészt be lehetett úgy tervezni, hogy csütörtök délelőtt jön Ratkó és felolvassa szövegét. De azért lazább volt annál, hogy pontosan be lehetett volna tervezni felolvasásának idejét. Ha jött Jóska, hozott egy rádiós jegyzetet vagy bármit, akkor egyértelmű, hogy azt soron kívül felvettük. Nagyon közvetlen ember volt. Nekem ő Jóska volt, ő meg simán Bandizott. Maximálisan a munkatársának tekintett. Tudta, hogy a *Hangsúly* akkor lesz jó, hogy ha azt a legjobb minőségben vesszük fel.

– *1987-ben Ratkó és Nagy András László már Debrecenben élt, Antall István Budapesten telepedett le. Törvényszerű volt a folyóirat elnémulása.*

– A *Hangsúly* vége felé a szerkesztők kezdeti lelkesedése alább hagyott. Minden jól ment, mégis inkább már egy szokásos, kötelező körnek tűnt. Nem éreztem bennük azt az elszántságot, mint az első 5–6 adásnál. Amikor a *Hangsúly* több mint három év után megszűnt, úgy éreztük, hogy nagyon-nagyon űr maradt utána. Kár érte, szép volt. Jó volt együtt dolgozni Ratkó Jóskaékkal.

A *Hangsúly* 15. rádiófelvételén, a háttérben Makovecz Imre építész

KÜHRNER ÉVA

Régi korok járványai Nyíregyházán

Különös tekintettel az első világháborúra

A napjainkban dúló koronavírus-járvány a fertőző betegségek és a járványok felé terelte sokunk figyelmét. Olyan bajok felé, melyek a kezdetektől végigkísérték az emberiség történetét és nem kímélték vidékünket sem.

Egy kis járványtan

A fertőző betegség specifikus fertőző ágensek vagy azok toxikus termékei által okozott megbetegedés, amelyet adott kórokozónak vagy termékének egy fertőzött személyből, állatból vagy tárolóból egy arra fogékony gazdaszervezetbe történő közvetett vagy közvetlen átjutása hoz létre. Ilyen közvetítő szervezet lehet pl. a bolha, tetű, madár stb. A járvány (epidémia) valamely fertőző betegség viszonylag rövid időn belüli nagyobb számosságú, tömeges előfordulása.¹ Létrejöttében nagy szerepe van a népmozgásoknak, a nemzetközi kereskedelemnek és a háborúknak. A fertőzés okait eleinte a rossz, mérgező kigőzölgéseknek – miazmának – tulajdonították. Az igazi fertőző ágensek felfedezéséhez a mikroszkóp megalkotása kellett (Leeuwenhoek 1674), amely alatt a baktérium láthatóvá vált. A vírusokról pedig – közvetett módon – az emberiségnél csak 1892-től van tudomása.

A pusztító fertőző betegségek elleni védekezés sokáig a tapasztalat alapján történt. Leghatékonyabb módja a napjaink koronavírus-járványa idején is alkalmazott társadalmi távolságtartás, a karantén² vagy vesztegár volt.

A legfertőzőképesebb betegségek gyors terjedésük révén hatalmas járványokat okoztak, megölve emberek sokaságát, gazdasági nehézségeket, politikai kríziseket okozva és megváltoztatva egész népek és térségek történelmét. A tífusznak (Morbus Hungaricusnak, vagy Lues Pannonicának is nevezték) nagy hatása volt a 15 éves háború végkimenetelére. A pestis hozzájárult a Rákóczi-szabadságharc, az országba behurcolt kolerajárvány pedig az 1848/49-es magyar szabadságharc bukásához. Az I. világháborús osztrák-magyar hadseregben a hadi veszteség a katonák 3,4%-át, míg a betegség miatti veszteség

¹ Egészségtudományi fogalomtár. <https://fogalomtar.aeek.hu/index.php/J%C3%A1rv%C3%A1ny> (letöltve: 2020.08. 15.)

² Quarantagjorni olasz kifejezés = negyven nap. Az idegenből jött hajóknak 40 napos várakozás után lehetett behajózni Velence kikötőjébe, a járványok kivédése érdekében.

a 3,6%-át érintette.³ Az utána támadó spanyolnátha áldozatainak száma (kb. 30–50 millió) is messze felülmúlta a 10 milliós harctéri veszteséget.

A háborúkhöz kapcsolódó járványos megbetegedések adták az ötletet a biológiai fegyverekhez. A XIV. századi nagy európai pestisjárvány alatt például pestisben elhunyt tetemekkel tudatosan fertőzték meg Kaffa erődjének védőit. A francia hadvezetés az I. világháború idején lueszes prostituáltakkal próbálta megbetegíteni a német katonákat.⁴

A harctéri járványos betegségek között legnagyobb tömegben a tifusz különböző formái (kiütéses- és hastifusz), a kolera, a vérhas és a nemi betegségek voltak jelen, jobban terjedt a tbc és bizonyos területeken (pl. Piave térsége) veszélyt jelentett a malária is.

A középkor járványai térségünkben

A középkorban dúló járványok pusztításairól ugyan nem vall írott forrás, de a lepra,⁵ fekete himlő⁶ vagy pestis⁷ bizonyára nem volt ismeretlen e tájékon élők előtt sem. Az 1200-as évekből fennmaradt okiratok alapján tudható, hogy hazánkban számtalan olyan helységnév volt, melyben szerepelt a „poklos” vagy a „lázár” kifejezés, ami a leprások jelzője volt, errefelé ilyeneket nem találunk, aminek oka, hogy e táj ritkán lakott volt és nem esett a kórt széthurcoló keresztesek útvonalába sem. Az azonban tény, hogy találkozhattak vele eleink is, hiszen oly szemléletesen ábrázolták a leprást etető Szent Erzsébetet pl. az ófehértói templomdiadalív homlokl falának jobb oldali részén. A XX. század végéig a járványok elleni védekezés egyetlen ellenszere az elkülönítés volt. Feltételezik, hogy fővárosunk Margit szigetének neve is valaha *Insula leprorum*, azaz Leprások szigete volt, mely egy elírás révén vált *Insula leporummá*, azaz a Nyulak szigetévé.

A középkor rettegett betegsége volt a fekete himlő is, mely milliók halálát okozta. A XVIII. század a himlő legszörnyűbb európai rohamának kora. Nem kímélt parasztokat és uralkodókat sem. Örök életre viselte nyomait az angol I. Erzsébet, Sztálin és emiatt veszítette el fél szeme világát Kölcsey Ferenc. Mária Terézia két gyermeke is himlő következtében halt meg, és ő maga szintén elkapta a betegséget. Egy újabb himlőjárvány fellobbanásakor előbb beoltatta két fiát, majd a királyi család tagjait.⁸ Feltételezhető, hogy az uralkodó érintettsége is hozzájárult ahhoz, hogy a XVIII. századtól monarchia-szerte alkalmazták már a Jenner által kifejlesztett vaccíciót,⁹ melyet hazánkban egy 1813-as királyi dekrétum tett kötelezővé.¹⁰

³ NIKODÉMUSZ ISTVÁN: Járványos betegségek a központi hatalmak hadseregeiben az első világháború alatt. Orvostörténeti Közlemények [OTK], 1983. 102–104. 216.

⁴ Hajítógépen érkező halál. Múlt-Kor 2018. július 31. <https://mult-kor.hu/> (letöltve: 2020. 08. 18.)

⁵ *Mycobacterium leprae* baktérium által okozott betegség.

⁶ *Poxvirus variolae vírus által okozott betegség.*

⁷ *Yersinia pestis* baktérium által okozott és a patkánybolha által terjesztett betegség, nevezték fekete halálnak, dög-halálnak, csomának is.

⁸ KRISZ LÁSZLÓ: Égnek legszebb ajándéka. Budapest, 2017. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet. 144. [Kiss 2017.]

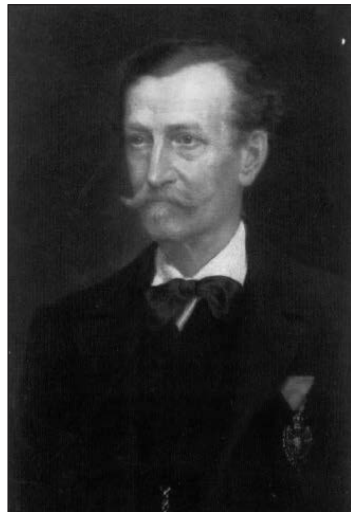
⁹ Vacca = tehén, az eljárásra, a tehenhimlő alapú oltás módjára utal.

¹⁰ KRISZ, 2017.

A XVIII. század másik jelentős járványa a pestis volt, mely 1737–1744 között különösen súlyosan érintette Északkelet-Magyarországot. A 62 000 lakosú Szabolcsban 9820 halottat követelt, ami a megye lakosságának 15,8%-át tette ki. Szatmárban ez az arány elérte a 18,8%-ot is. Szabolcs 144 településének felét (72) érintette a fekete halál és a mezővárosokban 500 főnél is több volt a veszteség. Az 1728-ban 41 adózó családfőt számláló Nyíregyházán az 1741. december–1742. januári időszakban 30 fő hunyt el pestis következtében, ami minden bizonnyal jelentősen hozzájárult a település elnéptelenedéséhez.¹¹

A XIX. században Európában hét ízben is nagy járványt okozott a kolera.¹² Először 1831 tavaszán a katonaság közvetítésével jutott be Magyarországra, mivel I. Ferenc császár és magyar király a Kárpátok határátkelőin elrendelt zárlatot túl korán feloldatta. A Tiszán gyorsan széthurcolták az ország északkeleti területére.¹³ 1831 augusztusában áldozatául esett Széphalmon Kazinczy Ferenc. Nyíregyházán az összes városi orvost¹⁴ teljes hatalommal ruházták fel, hogy „...minden, az epekórság tárgyában előforduló rendelkezéseket s végeznivalókat végezhesen s rendelhesen.”¹⁵ A kolerásokat félreeső helyre temették, a nyugati temető árokkal és fűzfákkal elválasztott, elkülönített részében. 1848 nyarán újra nagy járvány söpört végig az országon, mely sok katonát megbetegített, a hadi mozgások pedig hozzájárultak a kór széthurcolásához. A következő hullám során, 1855-ben Nyíregyházán 158 koleraeset fordult elő, közülük 77-en haltak meg.¹⁶ Nagy járvány volt 1873-ban is. „Az ág ev. templom harangja minden reggel megszólalt. Hallgattuk, hányat kondultt, – annyi volt a halott. Kezdetben 4–5 kolerás halott volt egy napon, később már 30–40 halottat jelentettek... Az emberek nem érintkeztek egymással. Temetésre sem jártak. A kézfogást mindenki mellőzte” – festette le a helyzetet egy emlékező.¹⁷ A kolera utolsó nagy hazai hulláma 1892-ben volt és szintén a Tiszán érkezett. Szabolcsi megfékezéséhez nagymértékben hozzájárult az 1884-től vármegyei tiszti főorvosi posztot betöltő Jósa András működése, aki a központi rendelkezésekkel is szembe menve, csendőrkordonnal záratta le a fertőzött helyeket, megtiltotta a gyümölcsök adás-vételét és a lakosságot fáradhatatlanul okította a védekezés

Jósa András

¹¹ DÁVID ZOLTÁN: Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. OTK, 1973. 69–70. 75–130.

¹² *Vibrio cholerae* baktérium által okozott betegség, terjedését segítették a rossz higiénés viszonyok, a szennyezett ivóvíz. Nevezték epemirigynek is, illetve ázsiai eredete miatt hányászékelésnek.

¹³ FAZEKAS ÁRPÁD: Balásházy János (1797–1875) munkásságának orvosi vonatkozásai – az 1831. évi cholera-lázadás a mai orvos szemével. OTK, 1976. 77. 89–97.

¹⁴ Koblitz Dániel, Posonyi János, Benedikty Dániel.

¹⁵ KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határozottatott... 1793–1837. Nyíregyháza, 2001. 256.

¹⁶ Megtalálták az 1855-i nyíregyházi kolerajárvány orvosi okmányait. Nyírvidék, 1927. 48. évf. 208. sz. 3.

¹⁷ Ötven év előtt is szomorú óesztendőtlől búcsúzott Nyíregyháza. Nyírvidék, 1924. 45. évf. 3. sz. 3.

módozataira. Munkája sikerét a Ferenc József-rend lovagkeresztjével ismerték el. A köztudottan kuruc ősökkel bíró „koleravitéz” Jósa imígyen fogadta a kitüntetést: „... mint aféle inkornátus consequens függetlenségi kuruc fráter, elfogadom, ha ez csupán kötelességteljesítésemnek elismerése és nem elvtagadásnak előlege.”¹⁸ Jósa sikeres védekezéséhez hozzájárultak következetes közegészségügyi intézkedései is, melyek országosan is felkeltették a figyelmet.

Nyíregyháza az 1910-es években

Nyíregyháza megszokott életét nem rendítette meg túlzottan a szarajevói merénylet. Kellő tisztelettel meggyászolták az elhunyt trónörökös párt, de az élet folyt tovább, megszokott medrében. A háttérben azonban egyre áradtak az alispán felé a belügy- és hadügyminisztériumból érkező akták, melyek a háborús helyzetben foganatosítandó intézkedésekről szóltak. A mozgósítás kellő gyorsasággal lezajlott, a megye-közi Galíciában folyó harcokról kevesen vettek tudomást, a jótékony egyesületek megszervezték a kenyérkereső nélkül maradt családok ellátását.

A nyár végétől eleinte csak a Galícia felől sérülteket szállító vonatok haladtak át a városon, majd egyre többen maradtak itt ápolásra. Előbb 460 sebesültet kellett Sóstón elhelyezni, majd novembertől a város ellenkezése ellenére felmerült egy megfigyelőállomás felépítésének a terve.

Az idecsődülő embertömeg nagy közegészségi kockázatot jelentett a lakosságra nézve, ezért az alispán felhívta „a város területén működő összes orvosokat, bábákat, tanyabírákat és tanítókat, lelkészeket és halottkémeteket, hogy a lakosság egészségét fokozott éberséggel ügyeljék, a fertőző és nagyobb számban előforduló betegségeket... és haláleseteket a városi orvosoknak haladéktalanul jelentsék be.”¹⁹ Ugyancsak figyelmeztette a helyi patikusokat is, hogy tartalékoljanak nagyobb mennyiségű fertőtlenítő- és kötszert a várható sebesültszállítmányok részére.

1915 elejétől komoly ellátási gondok jelentkeztek. A város vezetőinek szembe kellett nézni a szigorodó kormányzati rendeletek mellett a lakosság egyre nagyobb elkeseredésével is. Egyre több galíciai, majd 1916-ban a románok erdélyi betörése elől ide menekülő honfitársunk, valamint harctéri sebesült került a városba. 1918 őszétől pedig egyre inkább az Oroszországból hazaérkező hadifoglyok formálták a közhangulatot. Aztán jöttek a forradalmi idők, a zűrzavar, káosz, amikor felborult a rend, ellenőrizhetetlenné, irányíthatatlanná vált az élet. Végül bekövetkezett az 1920. március 10-ig tartó, a forradalmak kibontakozását megakadályozó, de a város lakóinak sok szenvedést hozó, román megszállás.

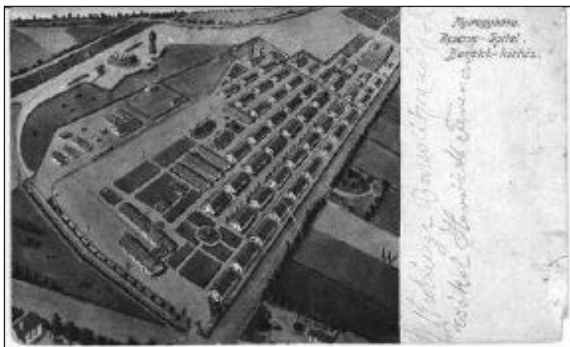
¹⁸ JÓSA JOLÁN: Dr. Jósa András (1834–1918) és elődei. Miskolc, 1934. 358.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltára (MNLSZSZBML) Szabolcs vármegyei alispánjának 1914. évi jelentése. [Alispáni jelentés...]

Megfigyelőállomások mint közegészségügyi intézmények

A háború kitörése után néhány hónappal, 1914. szeptember második felében kole-
ra ütötte fel a fejét a galíciai harctérről visszavonuló katonák soraiban. Mailáth József²⁰ a katonai megfigyelőállomások létrehozásának forszírozója ekképp fogalmazott: „Kiűrtöt a háború és én aggodalommal gondoltam arra, hogy a háború nemcsak a katonákat fogja mozgósítani, hanem a járványos betegségeket is.”²¹ A kór október végéig dühöngött, igen sok halálos áldozatot hagyva maga után. A vonaton hazahozott egymás mellett fekvő sérült és fertőző katonák elhelyezésére nem volt elegendő intézményi férőhely, a lakosság pedig nem fogadta a betegeket, hiába kérte a kormány a társadalom segítségét. És milyen szerencse, hiszen ezzel elejét vették egy nagyobb bajnak, a lakosság megfertőződésének. Mailáth gróf, aki látta, hogy az ország nem volt felkészülve a háború e „járulékos” problémájára, táviratban kereste meg a bel- és hadügyminisztert, kérve, hogy szülessenek központi intézkedések a járványok megakadályozására.

A belügyminiszter az országban 14 betegmegfigyelő állomás (barakk-kórház) felállítását rendelte el.²² Ezek az ideiglenes létesítmények a frontról hazaérkező sebesült katonák ellátása mellett a járványok terjedését meggátoló szűrőkórházak is voltak. A belügyminisztérium felügyeletével és tervajánlásaival felépült intézmények 1915. január–február havában lettek befogadóképesek. A villannyal, vízvezetékkel, fürdővel ellátott faépületek modernnek számítottak a korszakban. A gyors építés hiányosságait később a működés során korrigálták.

A monarchia harmadik legtöbb ágygal (3200 ágy) rendelkező megfigyelőállomása Nyíregyházán létesült. Több helyszín elvetése után a helyi pólóklub luxusistállója – mint első járványkórház – köré épült fel a vasút melletti városi földeken a 42+8 barakkból álló létesítmény.²³ „Nyíregyháza egyik legfontosabb kötöző és ápoló állomásává lett az északi harctérről lefelé irányuló sebesült forgalomnak”.²⁴ Az ideérkezőket szétválogatás, fürdés után tiszta ruhával látták el. A katonák közül a fertőző betegségek gyanúsakat a nyolc fertőző barakk valamelyikében helyezték el. A nyíregyházi ba-

²⁰ Gróf Mailáth József (Pécs, 1858 – Ófehértó, 1940) Nagy-Küküllő vármegye főispánja, a főrendiház tagja szociológus, orgonista, zeneszerző. Ófehértón birtokos.

²¹ MAILÁTH JÓZSEF: Élményeim és tapasztalataim a háború alatt. Budapest, 1928. MTA, 151. [MAILÁTH, 1928.]

²² A 14 állomás helyszínei: Besztercebánya, Debrecen, Kassa, Losonc, Miskolc, Munkács, Nyíregyháza, Nyitra, Rózsashegy, Sátoraljaújhely, Szatmárnémeti, Trencsén, Ungvár, Zsolna.

²³ HORVÁTH SÁNDOR: Ságvári-telepi krónika (In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III-IV. kötet. Nyíregyháza, 1982. 172. (HORVÁTH, 1982.)

²⁴ Alispáni jelentés, 1914.

rakk-kórházban a legnagyobb forgalom 1915 májusában volt, amikor 6 964 személy fordult meg itt. A fertőző betegek az összes létszámnak csak 4,5%-át tették ki, ezzel szemben az országos arány 11% volt.²⁵

A nem fertőzött sérült személyek közül a mozgásképesek csak ötnapi megfigyelés után és csak három negatív lelet birtokában távozhattak a táborból.²⁶ A pontos diagnózis felállítása bakteriológus nélkül (mint Nyíregyházán is) nagyon nehéz volt. A néhány háború előtt végzett mikrobiológus szakembert a hadsereg állította szolgálatába, a barakk kórházakba nem jutott belőlük. Emellett gondot jelentett a laboratóriumok felszerelése is.²⁷ Így a vizsgálati anyagot többnyire távoli laborokba kellett elküldeni.

A hadszíntér eltolódásával számottevően megcsappant a barakkállomások betegforgalma, feladatukat a front közelében felállított tábori járványkórházak vették át. Ezért 1916 tavaszán az összes megfigyelőállomás, mint ilyen, megszűnt működni, a létesítmények feladata a sebesültellátás lett. Az esetlegesen odakerülő fertőzött katonák azonban továbbra is nagy veszélyt jelentettek a hátsóország lakóira nézve, különösen ott, ahol hosszabb időn át érintkezhetek egymással.

Városunk a keleti harctérre tartó vasútvonal menti fekvésénél fogva, éppen ilyen veszélyeztetett település volt. A háborús időszakban, 1914–1919 között három járvány is felütötte fejét Nyíregyházán, közülük a kolera és kiütéses tífusz kifejezetten köthető a barakk-kórházhoz, míg a spanyolnátha a háborús nélkülözések számlájára írható.

Kolera

A hadműveletek megindulása után néhány héttel már jelentős problémát okozott az ázsiai kolera. Igaz, védőoltás létezett ellene, amit alkalmaztak is a háború első hónapjaitól, de nyilván nem elég széles körben.

Az északi harcterről beszivárgó kór miatt Nyíregyháza polgármestere 1914. szeptember 17-én utasította a városi ügyvezető orvost és a rendőrkapitányt, hogy kísérjék fokozott figyelemmel a vasútállomásra érkező utasokat, és haladéktalanul különítsék el koleragyanús személyeket. Kötelezte egyben a város főorvosát dr. Konthy Gyulát, hogy tegyen javaslatot az esetleges kolera-veszély esetében foganatosítandó óvintézkedésekre.²⁸ A helyi napilap tudnivalókat közölt a betegségről és a kivédése érdekében teendő óvintézkedésekről,²⁹

dr. Konthy Gyula

²⁵ MAILÁTH, 1928.

²⁶ MAILÁTH, 1928.

²⁷ KRISZ LÁSZLÓ: A hátsóország járvány elleni védelme az I. világháború idején (Barakk kórházak). Orvosi Hetilap, 2004. 145. 36. 1865–68.

²⁸ HORVÁTH, 1982.

²⁹ Tudnivalók a koleráról. Nyírvidék, 1914. 35. évf. 78. sz. 1–2.

majd beszámolót közölt a védekezésről.³⁰ Néhány nap múlva újabb tudnivalókat közölt a lap, többek között, hogy a kolerában elhunytak temetésére az alvégesi temető egy külön részét jelölték ki.³¹

Az 1914. október 1-i *Nyírvidék* írásából tudható, hogy egy 174 főből álló kole-ragyanús sebesültszállítmány érkezett a városba. Közülük a betegeket a városi járvány-kórházban helyezték el, a betegsége gyanúsakat pedig beszállították a városi szegény-házba, amelyet járványkórházzá minősítettek át. Májerszky Béla polgármester felkérte a kassai katonai parancsnokságot, hogy rendeljen ki katonai ápoló személyzetet, és utasítsa a városban lévő katonaorvosokat, hogy vegyenek részt a közegészségügyi szol-gálatban. A szigorú intézkedések hatására a kolerát 1914 novemberére sikerült megfű-kezeni, járvány szerencsére nem alakult ki. Az év végéig 65 kolerás fordult meg a város járványkórházában, közülük 45 volt helyi illetőségű (40 katona és 5 polgári személy).³²

1915-ben újra támadt a kór. Míg nyár elején 1–2 betegről szóltak a statisztikák, rövidesen három hullámban is jelentkezett a fogolytáborban. Első ízben júniusban érkezett ide Debrecenből két fogolyszállítmánnyal. Először 22 beteget találtak, akiket rögtön a csapatkórházban különítettek el. Közülük senki nem élte túl a fertőzést. A második transzport 29 betege közül 14 fő halálozott el.

Augusztusban újabb 26 betegséggyanús került a megfigyelőállomásra. Közülük a bakteriológiai vizsgálat 25 főnél igazolt vibriot, a halálozás 13 főt érintett.³³ Mikecz Dezső alispán a védekezés részeként augusztus 3-tól betiltotta a búcsúkat,³⁴ a lakosság számára pedig elérhetővé vált az ingyenes kolera elleni oltás.

Decemberben egy 2700 fős szállítmányt hoztak a vonatok Kevevárából. Rögtön elkülönítettek 74 fertőzésgyanús egyént, és valamennyi fogolynál bakteriológiai vizs-gálatot végeztek, de csak 26 bacilusgazdát találtak. A veszteség ekkor 23 fő volt.³⁵

A *Nyírvidék* szerint, „Dacára a zsúfolt elhelyezéseknek és az elég primitív hygié-nikus berendezésnek sikerült a járvány terjedését néhány nap alatt meggátolni. Ez alkalommal a katonai parancsnokság az összes 5000 foglyot bakteriológiai vizsgálat-nak vetette alá. A vizsgálatnál 50 vibrio-gazda találatot, kik a megfigyelő állomáson különítettek el.”³⁶ A hivatalos adatok és sajtóhírek különbözősége alapján állítható, hogy a média túlzott mind a foglyok, mind a betegek számát illetően!

A lényeg azonban, hogy a hathatós intézkedéseknek köszönhetően sikerült meg-akadályozni a város lakosságát is érintő nagyobb járvány kialakulását. Mindez, az or-vosok szakértelmének és az időben meghozott intézkedéseknek köszönhetően alakult ilyen szerencsésen.

³⁰ Védekezés a kolera ellen. *Nyírvidék*, 35. 1914. évf. 79. sz. 3–4.

³¹ Óvintézkedések. *Nyírvidék*, 1914. 35. évf. 80. sz. 4.

³² Horváth, 1982.

³³ Alispáni jelentés, 1915.

³⁴ A búcsúk betiltása. *Nyírvidék*, 1915. 36. évf. 62. sz. 7.

³⁵ Alispáni jelentés, 1915.

³⁶ *Nyírvidék*, 1915. 36. évf. 75.sz. 2–4.

Tífusz

A kiütéses tífusz³⁷ egy tipikus háborús kór, mely kialakulásának kedveznek a rossz higiénés körülmények. Első előfordulása után mértani haladvány szerint rohamosan emelkedik a betegszám, ezért a járvány elfojtására a legszigorúbb óvintézkedések megtevése szükséges.

Nyíregyházán már 1914-ben gondot okozott a fertőzés, ugyanis az év folyamán 394 betegnél fordult elő, közülük 62 halálos kimenetelű volt, 15,7 % halálozási aránnyal. A betegek közül 110, a halottak közül 41 katona volt.³⁸

1919 elején jelentkezett újra a kiütéses tífusz, ugyanis az év első felében a megye 16 községében 41 esetet regisztráltak, 4 halálozással.³⁹ A betegek közül egy főt a fogházban találtak, ezért megelőzőként azt kimeszeltették és fertőtlenítették. A szigorú elkülönítés és tetvetlenítés meggátolta járvány kialakulását és lefolyása egyébként is enyhe volt.

Őszre a nyíregyházi barakk-kórház vált tífusz-gócponntá, ahova a románok 400 vörös foglyot hoztak 1919 augusztusában. Nem volt elég probléma, hogy élelmezésüket a városra terhelték, még a körükben fellépő járványon is a városnak kellett úrrá lenni. Dr. Konthy Gyula ügyvezető orvos 1919 évi egészségügyi jelentésében számalmasnak és kétségbeejtőnek festette le a barakk-tábor helyzetét.⁴⁰ Akkor már a telepen teljesen leszerelték a fertőtlenítőt, vízvezetékét, nem volt hol tisztálkodni, egyáltalán nem voltak ágyak, lepedők, edények, melyek korábban a felszerelés részét képezték, mint ahogy hiányoztak az orvosi felszerelések és a „tetűpörkölő” is. Az egész területen egyetlen mélyfuratú kút adott vizet. Amennyire lehetséges volt, igyekeztek javítani a helyzeten, de mindössze tiszta szalmát, némileg jobb élelmezést és orvosi ellátást tudtak biztosítani a foglyoknak. Találtak viszont köztük egy tífuszos beteget, akit – mivel ott nem lehetett megfelelően elkülöníteni és kezelni – a városi járványkórházban helyezték el. Ez az intézmény is meglehetősen elavult és hiányos volt, előbb meg kellett oldani a világítást és a fűtést, be kellett szerezni a szükséges „gyógyanyagokat”, de legalább ágygal, fürdőkáddal és fertőtlenítővel. A tífuszos beteg itt szerencsésen meggyógyult, így járvány nem alakult ki.

Már 1919 októberében érkeztek olyan hírek, hogy a románok 4000 új foglyot fognak hozni a barakk-telepre. (A város lakossága 1920-ban 43.340 fő volt!)⁴¹ A meglévő körülmények ennyi ember ellátására elégtelenek voltak. Az ügyvezető orvos ezért hozzáfogott a helyzet javításához; fúratott 3 új kút és rendelt 10 illemhelytisztítót.

November 11-én megérkezett a „csak” 3500 elcsigázott, kiéhezett fogoly, akik között november 14-én találtak 10 lázas beteget és a vizsgálat kiütéses tífuszt állapított meg. Őket rögtön a járványkórházban helyezték el, román katonák felügyelete mellett.

A városi egészségügyi bizottság közben járványbizottsággá alakult. Ülésükről a Nyírvidék is tudósított. Konthy doktor kijelentette, hogy „Míg az egészségügy a há-

³⁷ Rickettsia prowazeki baktérium okozta és ruhatetű által közvetített betegség

³⁸ Alispáni jelentés, 1914.

³⁹ Alispáni jelentés, 1919. 1. félév.

⁴⁰ MNLSZSZBML IV B 416 1–2 doboz tisztiorvosi iratok Tisztiorvosi jelentés 1919 [Tisztiorvosi jelentés]

⁴¹ CSERVENYÁK LÁSZLÓ – MEZŐ ANDRÁS (szerk.): Nyíregyháza története. Nyíregyháza 1987. 146–170. [CSERVENYÁK, 1987.]

ború egész ideje alatt kifogástalan volt és a járványos betegségek elmaradtak, addig most a barakk-kórházban nagyobb mennyiségben elhelyezett és már fertőzött betegek révén a kiütéses tífusz járványveszélye fenyeget.”⁴² Pár napra rá az Erzsébet közkórház is jelentett 3 civil kiütéses tífuszos beteget. Bizonyossá vált, hogy a fertőzés a barakk-táborból indult ki. A polgári betegek száma közben nőtt, rövidesen 5 igazolt és 10 gyanús eset lett. A foglyokat ezért román őrzőkkel egyetemben ki akarták költöztetni a járványkórházból, mert kellett a hely a város beteg polgárainak. Ezt azonban csak a decemberben ideérkező román főtörzs-orvosnak sikerült elérnie.

A bizottság jegyzőkönyvéből tudható, hogy a táborban lévő dr. Szántó Miksa törzsorvos nem tudta egyedül ellátni ezt a rengeteg embert.⁴³ Néhány nap múlva ezért kirendelték mellé dr. Nagy János ezredorvost, aki nemsokára lázas lett. Mellette dolgozott még dr. Bányay Emil ezredorvos,⁴⁴ valamint egy Fried és Molnár nevű doktor. Míg Nagy János felépült, dr. Bányay Emil november 23-án „hivatása áldozata lett, megkapta a typhust és életével adózott kötelessége hű és pontos teljesítéséért.” – emlékezett meg róla a tisztiorvos.⁴⁵ Ugyancsak beteg lett, de szerencsésen felgyógyult Veres Gyula desinfektor és a járványkórház egyik ápolónője is.

A polgármester 21 napos vesztegzárat rendelt el és intézkedett, hogy javítsák a foglyok táplálását. Egyre szigorúbban vették a védelmi intézkedéseket; a polgári betegek házainak izolálását, piros cédulával megjelölését és a fertőtlenítéseket. Megtiltották a részvételt a tífuszosok temetésén. A lakosságot falragaszokon tájékoztatták a kiütéses tífusz elleni védekezésről. A járványbizottság rendelete szerint kitakarították a huszárlaktanyát, hogy miután a hadifoglyok a városi gőzfürdőben százasával megfürdöttek, és ruháikat fertőtlenítették, csoportosítás után oda kerüljenek és ott a legszigorúbb járványügyi őrizet alatt legyenek. A hajak nyírásához a helyi borbélyoktól szereztek 10 nyírógépet. A baj nem járt egyedül, mert a város fertőtlenítője elromlott, így kénytelenek voltak a vármegyei kórházét használatba venni. Az viszont nem bírt ekkora terhelést. A november 27-én indult fürdetési akció is nagyon lassúnak bizonyult, ilyen kapacitás mellett egy hónapot vett volna igénybe! Igyekeztek „bármilyen áldozat árán” rendbe hozatni a barakk-telep még javítható kis fürdőjét is, de ez is csak napi 30 fő fürdőzésére volt elégséges.

A barakk foglyai között pedig mind újabb és újabb megbetegedések léptek fel. A város egészségügyi intézményeinek befogadóképessége szűkösnek bizonyult ekkora tömeg ellátása számára, a járványveszély egyre nőtt. Egyre reménytelenebbnek látszott a barakk-telepere áradó hatalmas tömeg higiéniai felügyelete. Képtelenek voltak többet tenni, mint a betegséggyanús személyek elkülönítése, a fertőző barakkok lezárása,

⁴² Megalakult a járványbizottság. Nyírvidék, 1919. 40. évf. 270. sz. 2.

⁴³ MNLSZSZBML VB 184 Egészségügyi Bizottság jegyzőkönyve 1919. november 24. [Eü. Bizottság jkv.]

⁴⁴ Bányay Emil János (1888?–1919. november 24.) Fiatalon lett a háború áldozata. Kötelessége teljesítése közben a barakk kórház orvosaként kapta el a tífuszt és halt bele 31 évesen. 1917-ben mint ezredorvos eljegyezte, majd nem sokkal később feleségül vette Sommaruga Lotte-t. Apja hajdúdorogi egyházmegyei görögkatolikus kanonok volt. Budapesten szerzett orvosi diplomát az 1910/11-es tanévben. Az I. világháborúban az olasz harctéren szolgált mint cs. és kir. ezredorvos. Szolgálatáért megkapta a Ferenc József rend lovagkeresztjét. Később a nyíregyházi barakk-kórház orvosa lett. A tífuszos betegek kezelése közben megfertőződött és 31 éves korában ifjú férjként, 13 hónap házasság után halt meg. Testvére János, hadapródjelölt, joghallgató, román fogságban halt hősi halált.

⁴⁵ Tisztiorvosi jelentés, 1919.

valamint a betegek fekvésére szolgáló szalma elégetése. Az orvosok kitartóan végezték feladatukat. Mindezt úgy, hogy az ittlévő román katonáorvos nem látta a valós járványveszélyt és ténykedésével nem segítette a város orvosainak törekvéseit sem. A betegség pedig nemcsak a tábor lakóit és a román katonákat, de a lakosságot is fenyegette.

Közben november végén a városba vezényelte a román parancsnokság a helyzet megtekintésére Voiculescu főörzs-orvost.⁴⁶ Szerencsére – Konthy doktor szerint is – ő a veszélyt helyesen felmérő és a dologhoz értő ember volt, aki azonnal intézkedett. Végül Debrecenből hozatott egy fürdővonatot, melyben nagy számban és gyorsan lehetett az embereket dezinficiálni. Így december 7-re mindenkit fertőtlenítettek és átvizsgáltak. Kiszűrtek 22 lázas egyént, akiknek javítottak az ellátásán. Megpróbált borhoz is hozzájutni, ami szintén a betegek gyógyításához kellett. Hozatott teát és rumot, amit akkoriban lehetetlen volt beszerezni, így már naponta kétszer tudtak adni rumos teát. A lakosság körében rekvirálást rendelt el. 1300 inget, 1050 alsónadrágot, 100 takarót, 30 törölközőt és néhány pokrócot sikerült összegyűjteni a foglyok felruházásához és 200 koronát, amiért dohányt vettek.⁴⁷ Voiculescu főörzs-orvos jelentése után városunkba érkezett dr. Patin I. oszt. főörzs-orvos. Ő látva a veszélyt, át akarta hozatni a 20. román divízió ambuláns kórházát, és azzal akart berendeztetni négy barakkot (35–38 számút) a betegek és elkülönítendőik számára. „Az ambuláns kórház vagy nem volt felszerelve, vagy nem jött el, mert ismét a polgárságnak kellett adózni.”⁴⁸

Közben megérkezett dr. Lutz főörzs-orvos, aki szintén rátermett és a román csapatok körében nagy tekintélynek örvendett. Konthy véleménye szerint „mindent felhasznál a kiütéses typhus elnyomására és használja tudását s hatalmát a localizálásig – (ami) úgylátszik hál Istennek sikerül.”⁴⁹ Átvette a betegek kezelését és a magyar orvosokat – akik hétről hétre voltak szolgálatra kirendelve – csapatszolgálattal bízta meg. Ők ezentúl már csak kisebb bajokat gyógyítottak a táborban és 3 naponként átvizsgáltak minden embert, hogy nem lázasak, vagy tetvesek-e. A románoknak sikerült beszerezni petróleumot, szappant, tetű elleni port, berendeztek a 27. számú barakkban egy földalatti kemencét és egy hordozható tetvetlenítőt a ruházat fertőtlenítésére. Megoldották a betegek és a velük érintkezők elkülönítését. Elrendelték, hogy 21 nap után az egészségesek hazatérhetnek. Így hagyhatta el a tábor 400 fő.

A helyi és román orvosok szakértelmének és határozott intézkedésének köszönhetően 1919. december 31-re lokalizálódott a kiütéses tífuszjárvány. A járványkórház kiürült és valamennyi beteg felgyógyult. Az orvosok szakértelmének köszönhetően a városban mindössze 21 polgár kapta el a betegséget, közülük 1 halálozott el. A 41 beteg katona közül 3 áldozatot szedett a kór.⁵⁰

A tífuszjárvány sikeres leküzdése után a tisztí főorvos ismét jelezte, hogy a „fertőzés elleni védekezés egyik fontos tényezője a tiszta, egészséges járványkórház.... A legkö-

⁴⁶ Eü. Bizottság jkv., 1919. december 4. és december 18.

⁴⁷ Eü. Bizottság jkv., 1919. december 11.

⁴⁸ Tisztiorvosi jelentés, 1919.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

zelebbi jövőben gondoskodnia kell a városnak ilyen épületről, illetve berendezésről.”⁵¹ A meglévő 25 ágyas intézmény „koporsószerű” ágyaival, rozoga állagával ugyanis nem felelt meg a város igényeinek. Észszerűnek mutatkozott ezért, hogy a járványkórház ügyét az Erzsébet Közkórház bővítési tervéhez kössék: „ha a város új, a kor kívánalmának megfelelő járványkórház létesítésére határozná el magát... ez új járványkórházi osztály igazgatását, kezelését az Erzsébet Közkórház igazgatósága elvállalni és ellátni hajlandó” – fogalmazta meg a képviselőtestületi jegyzőkönyv. 1926 márciusában Fábíán Gáspár műépítész készített terveket a 70 ágyas, egymeletes fertőző pavilon kialakítására.⁵² Sajnos nem épült fel.

Spanyolnátha⁵³

A háború végnapjaiban egy új ellenség, a spanyolnátha támadta meg a legyengült, kimerült, gyenge ellenálló képességű embereket. Terjedéséhez nagyban hozzájárult a hiányos táplálkozás, a zsúfolt lakhatási körülmények, az orvosi segítséghez való korlátozott hozzáférés és a háború végi jelentős népmozgás.

1918. szeptember 28-án egy spanyol hírlap rövid tájékoztatást adott olvasóinak az influenzáról. „A fertőzésért felelős kórokozó” – írta a lap, „a Pfeiffer-bacilus, amely rendkívül apró, és kizárólag mikroszkóp alatt látható.”⁵⁴ A lap tévedése mindössze abban állt, hogy az influenzát nem baktérium, hanem vírus okozza! Az első megbetegedést 1918 márciusában jegyezték fel az Egyesült Államokban egy katonai bázison. Hat hét múlva már elérte Európa nyugati frontját Franciaországban. Ezt a mérsékelt járványt 1918 őszén egy rendkívül halálos fertőzési hullám követte, majd 1919 elején szintén erősebb járvány jött.

Terjedését elősegítette az erőteljes mobilitás, a katonák és menekültek ide-oda áramlása. Nagyon nehéz volt betartani az évszázados közegészségügyi intézkedéseket: a fertőzöttek izolálását, a tömeges gyülekezések elkerülését. Magyarországon 1918-ban elképzelhetetlen volt a karantén elrendelése, mivel napi több tucat vonat hozta a frontról a katonákat, és a lakhelyükről elüldözött civil menekülteket. Köztük sokan már beteges érkeztek meg országunkba.

Nyíregyházán is nagy volt a mozgás ekkortájt. 1918. szeptember 14–19 között távozott el a városunkból az itt üdült 500 osztrák gyermek. A barakk-kórházba pedig nagyszámú hadifogoly érkezett. Szeptember 28-án már az olvasható a helyi sajtóban, hogy egy ideje járványszerűen ütötte fel fejét „A spanyolnátha elnevezésű betegség, amely eleinte inkább divatos, mint veszedelmes volt.”⁵⁵ Ekkor már két belvárosi halálesetről olvashattak. Az alig elkezdődött tanévben úgy megemelkedett a beteg gyermekek száma, hogy kéthetes kényszerszünet következett.

⁵¹ Uo.

⁵² KÜHRNER ÉVA: Kórházbővítési tervek a 20. század elején. Kór-házunk, 2006. 3. évf. 2. sz. 20.

⁵³ Influenzavírus okozta betegség.

⁵⁴ Alapjaiban rengette meg a világot az 1918-ban kitört spanyolnátha-járvány. Múlt-Kor 2020. január 30. <https://mult-kor.hu/letoltve:2020.08.22.>

⁵⁵ Terjed a spanyolnátha Nyíregyházán. Nyírvidék, 1918. 39. évf. 220. sz. 2.

A szaporodó magyarországi esetek hatására a belügyminiszter 1918. október 1-én körrendeletet adott ki, melyben rendelkezett a kór elleni védekezés szabályairól. Kérte az alispánokat és polgármestereket, hogy tájékoztassák a lakosságot a baj lényegéről és a védekezés módjáról. „... Aki a beteggel érintkezik gondosan mosakodjék, száját többször öblögesse, óvakodjék a meghűléstől. A beteg felgyógyulása után a lakást gondosan kell kitakarítani és jól kiszellőztetni. A közönséget figyelmeztetni kell, hogy lakását és mindazt, amivel érintkezésbe jut, tisztán tartsa, figyelmeztetni kell arra is, hogy a betegség különösen zárt, zsúfolt helyiségekben terjed leginkább. Nyilvános helyiségek (pl. mulatók, italmérések stb.) látogatásától tehát mindenki saját egészségének megóvása érdekében lehetőleg tartózkodjék. A zsúfolt tisztátalan közlekedési eszközök szintén alkalmat adhatnak a betegség tova terjedésére.”⁵⁶ A rendelet végrehajtásának ellenőrzése az alispánokra és polgármesterekre hárult.

A jogszabály megjelenésének másnapján már annak szellemében intézkedett Micek Dezső alispán is. Fertőző betegséggé minősítette az influenzát, amely ugyanis jogilag nem szerepelt azon bajok sorában, amelyek hatósági intézkedést igényelnek. Kötelezővé tette a betegek elkülönítését, és a lakhelyükön vörös cédula kiragasztását. Betiltott mindenféle összejvetelt (pl. halottvirrasztást, fonókat, fosztókat) ott, ahol a környezetben nagyobb számú megbetegedés fordult elő. Az 1876. évi XIV. t. c. 80. szakasza alapján elrendelte a megbetegedési esetek kötelező bejelentését. A járási, városi, községi és körorvosok számára előírta az iskolák gyakoribb kötelező ellenőrzését és kérte, hogy amennyiben 10–15%-ot meghaladó megbetegedést tapasztalnak, azt azonnal zárassák be és arról tegyenek jelentést. Előírta azt is, hogy a felgyógyultak (különösen az iskolások) csak 8–10 nappal a felgyógyulásuk után mehetnek az egészségesek közé.⁵⁷

Dr. Dohnál József vármegyei főorvos október 9-én nyilatkozott a járványról. Véleménye szerint az óvintézkedések elérték céljukat, hiszen a kór múltófélben volt, a megbetegedések száma csökkent, de még nem szűnt meg. Nehéz megítélni pontosan, hogy mennyi áldozatot követelt a spanyolnátha-járvány, mert a forrásokban rendkívül eltérő adatokkal találkozhatunk. A városi egészségügyi bizottság az 1918. évről szóló jegyzőkönyve október 12-ig 287 betegről tesz említést, ami a város lakosságának 1%-át sem érte el. Megjegyzi egyben, hogy október 24-ig megállt az esetszám növekedése, így az iskolák is kinyitottak már.⁵⁸

Másik forrásban az olvasható, hogy 1918. október közepéig ennek a „rendkívüli veszedel-

Dr. Dohnál József

⁵⁶ 127.530–1918. B. M. sz. körrendelet a spanyol betegségnek nevezett fertőző baj megszüntetéséről

⁵⁷ Az alispán intézkedései a spanyol betegség ellen. Nyírvidék, 1918. 39. évf. 223. sz. 2–3.

⁵⁸ Eü. Bizottság jkv. 1918.

mes s az orvostudomány által még egyáltalán nem ösmert járvány”-nak a számlájára 811 (lakosság közel 2%-a) megbetegedés és 36 halálos áldozat írható.⁵⁹ 1918-ból csak néhány súlyos betegeset ment át 1919-re. A tisztiorvos jelentésében már az áll, hogy február 22-én megszűnt a járvány. Igaz májusban ismét jelentettek 6 beteget, de 1919-ben összesen csak 12 eset fordult elő, közülük 2 járt halálozással.⁶⁰

Az adatok realitásában kételkedhetünk, ugyanis 1919 tavaszán, amikor a pandémia újra fellángolt a világban, Nyíregyházán más foglalkoztatta a lakosságot; a román megszállás. Rendre elmulasztották a jelentési kötelezettséget, és a rendelkezések ellenére sem jelentették be azokat az enyhébb lefolyású eseteket, amelyekkel nem kellett orvoshoz fordulni. Mindez nagyon megnehezíti a pontos adatok megismerését. A katonák és a menekülők jövés-menése miatt pedig a fertőzés behurcolásának veszélye továbbra is fennállt.

Az egész megyét érintő járvány mértékéről szóló hivatalos statisztika 14 213 súlyos beteget tart számon, a halottak száma elérte az 1.785 főt. Az említett bejelentési mulasztások miatt a Szabolcs vármegyei tisztiorvos személyes tapasztalatai alapján a megyeszerte megbetegedettek számát 56 000 főre becsülte, többségük nyilván nyíregyházi illetőségű volt.⁶¹ Az biztos, hogy a helyi napilap gyászjelentései között számos esetben utalnak a haláleset okára, amely spanyolnátha volt.

Összegzés

Az I. világháború és azt követő forradalmi idők sok szenvedést okoztak városunk és megyénk lakosainak egyaránt. A háborús veszteségeken és ellátási nehézségeken túl állandó fenyegetettséget jelentett a területet érintő jelentős migráció, és az ide szállított sebesült katonák, foglyok tömege is, akik sokszor komoly fertőző betegségeket hoztak magukkal. Nyíregyháza vezetői jól látták a veszélyt, igyekeztek intézkedéseikkel megelőzni a bajt. Orvosaink és egyéb egészségügyi dolgozóink emberfeletti munkával – néhány esetben magukat is feláldozva mindent megtettek nemcsak a betegek gyógyításáért, hanem a lakosságot fenyegető járvány kialakulásának elhárításáért. A nagy baj közepette szép összefogás tanúi lehettünk, a magyar és román katonarvosok együttműködésének.

A mai koronavírus-járvány által fenyegetett helyzetben értékelhető igazán a régmúlt idők járványok elleni küzdelmei. Megállapíthatjuk, hogy nincs új a nap alatt, az évszázados módszereket (pl. elkülönítés) alkalmazzuk ma is a járványok terjedésének megakadályozása érdekében.

⁵⁹ CSERVENYÁK, 1987.

⁶⁰ Tisztiorvosi jelentés, 1919.

⁶¹ Alispáni jelentés, 1919. 1. félév

KÓKAI SÁNDOR

Régióink geográfus kutatója: Frisnyák Sándor

Frisnyák Sándor egyetemi tanár, az MTA doktora nyolcvanhat éves. Tanári, tudományos kutató, tudományos szervező és tudományos közéleti tevékenységéről az elmúlt évtizedekben több tanulmány, két könyv¹ és egy bibliográfia² jelent meg. A tudományos életművét elemző írások többnyire történeti földrajzi munkásságát méltatják, kiemelve e diszciplína megújítása terén elért érdemeit, tudományos iskolateremtő tevékenységét.³ Életművében – a honi geográfiában meghatározó jelentőségű hisztogeográfiai eredményei mellett – a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében folytatott kutatómunkája és tanszéki kutatóműhelyével kapcsolatos tudományos szervező tevékenysége is maradandó értéket jelent.

Műhelytörténet

Frisnyák Sándor 1968-ban, amikor a Nyíregyházi Főiskolára került, kidolgozta régióink, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye hosszú távú – egyéni és kollektív munkára épülő – programját. Tervében egy olyan kutatóműhely létrehozása szerepelt, amely értékfeltáró és -közvetítő szerepkörével a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék megyénkhez tartozó tájrészeinek gazdaságfejlesztését szolgálja, de – a tanszéki oktatók kutatási szabadságát biztosítva – más tájegységek vagy régiók tudományos vizsgálatára is lehetőséget biztosít.

Tanszékalapító és -fejlesztő tevékenységének első időszakában – a földrajztanárképzés tárgyi és személyi feltételeinek megteremtése mellett – munkatársaival megkezdte a

¹ Frisnyák Sándor munkássága. Szerk. Boros László – Viga Gyula. Miskolc, 2004. Borsod Megyei Múzeumok Igazgatósága, 115 p.; A történeti földrajz megújítója. Frisnyák Sándor munkássága. Szerk. Gál András – Hanusz Árpád. Miskolc–Szerencs, 2010. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Bocskai István Gimnázium. 136 p.

² KOZMA KATALIN: Frisnyák Sándor műveinek bibliográfiája. Nyíregyháza, 2019. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 110.

³ DÖVÉNYI ZOLTÁN: Aki visszaadta nekünk a történeti földrajzot: Frisnyák Sándor. In: Tamás E. – Kókai Sándor (szerk.): Kárpát-Pannon térség: tájak, népek, tevékenységek. Tanulmányok Frisnyák Sándor professzor 85. születésnapjára. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Nyíregyháza–Sárospatak, 2019. 7–8., [DÖVÉNYI, 2019]; TAMÁS EDIT – KÓKAI SÁNDOR: Frisnyák Sándor történeti földrajzi kutatásai a Zempléni-hegységben. Uo. 9–23., KÓKAI SÁNDOR: Frisnyák Sándor történeti földrajzi munkássága. Történeti Földrajzi Közlemények, 7. évf. 1–2. 150–163.

régiókat, mindenképp a korábbi tudományos eredmények és a helyszínek megismerését, amelyet a továbblépés alapjának tekintett. A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék természetföldrajzát Borsy Zoltán (1926–1997) debreceni professzor és munkatársai a megelőző években már részletesen feldolgozták, így a tanszéken meginduló régiókat elsősorban a népesség-, település- és gazdaságföldrajzi vizsgálatokra terjedt ki. A társadalom- és gazdaságföldrajzi, később a történeti földrajzi kutatómunka is megkövetelte a helyszíni vizsgálatokat, a terepmunkát és azzal összefüggésben a természeti geográfia művelését is.

Időtávolságból nézve megállapítható, hogy az oktatók tudományos alkotó-tevékenysége a tanszéki műhelyben teljesedett ki. Fejlődésüket, szakmai előre haladásukat és elismertségüket felgyorsította a tanszék és az egyetemi-akadémiai tudományművelőkkel kialakult munkakapcsolat és a tudományos közéleti szerepvállalás.

A kutatómunka, a táj- és településföldrajzi monográfiák írására-szerkesztésére vonatkozó külső megbízásoknak is köszönhetően kiterjedt más tájegységekre, régiókra és témakörökre is. A műhelytagok – érdeklődésük szerint – egyes témakörökre specializálódtak és ezzel összefüggésben a tanszék tudományos kutatómunkája fokozatosan kiterjedt Magyarország, majd a Kárpát-medence teljes területére.

A régiókat természet- és társadalomföldrajzát, a természeti környezet és az ember (társadalom) kölcsönhatásrendszerét nagyobb tér- és idődimenzióban dolgozták fel. Fontosak voltak az összehasonlító vizsgálatok is, amelyeknek alkalmazásával sikerült elkülönböztetni a lokális és mikroregionális témafeldolgozásokra gyakorta jellemző provinciális szemléletet. A nagyobb térbeli keretben való gondolkodás és a térkapcsolatok, -áramlások magyarázatot adtak a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék gazdasági térszerkezet formálódására, kapcsolatrendszerére, a tájhasználati struktúrák kialakulására és változásfolyamatára. A tanszéken folyó régiókat – külső munkatársaknak is tulajdoníthatóan – a természetföldrajzi alapjait (a geotényezők összességét) is nagy részletességgel feltárta és alapját képezi a mindkori terület- és településfejlesztő koncepciók kimunkálásának. A kutatómunka kiterjedt a megye gazdasági elmaradottságának (periféria helyzetének) történeti földrajzi vizsgálatára, az emberi tevékenységi formák térben releváns folyamataira és azokból eredő térbeli struktúrák rekonstrukciójára.

A tanszéki kutatóműhely profil-gazdagodása és kutatási területének a Kárpát-medencére teljes területére kiterjesztése nem érintette a megyei témák vizsgálatának több mint félszázados folyamatát. A műhelyben ma is foglalkoznak a megye természet- és társadalomföldrajzának egy-egy résztemájával, olyan – gyakorlatias – megközelítésben, amelyek a tudományos ismereteink gazdagítása mellett, a megyei vagy azon belül a kistérségi fejlesztési célokat is szolgálják.⁴

Frisnyák Sándor a főiskolai professzori tanács elnökeként (1998–2000), majd a Természettudományi Kar Tudományos Bizottsága elnöki szerepkörében (2000–2004) több alkalommal kezdeményezte a főiskolai tanszéki kutatóhelyek közös feladatvállalását a régiókatban. A történettudományi tanszék kivételével, ahol a megye múltbeli, gazdasági tevékenységre is kiterjedő állapotváltozásaiával foglalkoztak, nem

⁴ KÓKAI SÁNDOR: A tanszék (intézet) kutatómunkája. In: A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede 1964–2014). Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Kókai Sándor. Nyíregyháza, 2016. 109–124.

volt fogadókészség. 2003-ban (a rektorral történt egyeztetés alapján) rövid elaborátumot állított össze *Régió-kutató csoport /intézet/ a Nyíregyházi Főiskolán* címmel. Ebben megállapítja, hogy hiányzik egy olyan kutatóhely, ahol átfogó, integráló-jellegű régió-kutatást folytatnának, és ennek eredményeit a megyei önkormányzat és a magasabb szintű döntéshozók regionális politikájukban érvényesíthetnék. A tervzetben már nemcsak a főiskolai tanszékek, hanem a *megyében működő tudományos műhelyek tevékenységének összehangolását szorgalmazza*, a témaköröket szakterületek szerinti rendszerezésben. Kezdeményezését pozitívan értékelték, de a több tényező feltételrendszer, elsősorban a pénzügyi források hiánya miatt, akkor nem volt megvalósítható.

Frisnyák professzor 1968-tól 2004-ig, ezt követően Hanusz Árpád, majd 2011-től Kókai Sándor a tanszéki kutatóműhely irányítója. Frisnyák Sándor a tanszék és a kutatóműhely örökös tagjaként, 2001-től 2018-ig, az intézet Szerencsen tartott táj- és történeti földrajzi konferencia-sorozat szervezője és a történeti földrajzi kutatócsoport irányítójaként részese volt – és ma is tagja – a közös munkánknak.⁵ Önértékelése szerint *életművének legfontosabb részét a nyíregyházi kutatóműhely tagjainak és külső munkatársainak közös – a magyar földrajztudományt jelentősen gazdagító – összeteljesítménye és szakmai kisugárzása képezi.*

A tanszéki kutatóhely a rendszerváltozás előtt részese volt annak a szaktudományi reformfolyamatnak, paradigmaváltásnak, amelynek eredményeként a magyar történeti földrajz is újraéledt és önálló diszciplínává vált.

Frisnyák Sándor megyekutató tevékenysége

Frisnyák Sándor Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kutató és tudományszervezői munkásságát – a műhelytörténetben közöltekhez kapcsolva – nem időrendben, hanem témakörök szerint foglalom össze, mellőzve a tanári-tanszékvezetői és főiskolai tankönyvíró-szerkesztői, valamint a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztálya és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat földrajzi szakosztálya megyei elnökeként végzett tevékenységét.⁶

Frisnyák Sándor – a történeti földrajz tájrekonstrukciós módszerét alkalmazva – *felvázolta és térképen is megjelenítette a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye honfoglalás és kora Árpád-kori térszerkezetét* (1995). A régészeti források, és a geomorfológiai vizsgálatok alapján megállapította, hogy a településhelyek és a gazdálkodási terek az ősi *telepítővonalon*, az amfibikus ártéri síkság és az ármentes térszín érintkező sávjában alakultak ki, a nyírségi életkamra északi (lőszös homok, homokos lösz és löszfoltos) peremövezetében. A településsáv mentén a megtelepült népesség ártéri gazdálkodást

⁵ A magyar földrajz szerencsi műhelye. Szerk. Horváth Gergely. Szerencs Város Önkormányzata. Szerencs, 2018. 360.

⁶ MAROSI SÁNDOR: Frisnyák Sándor tevékenysége a Magyar Földrajzi Társaságban. In: Frisnyák Sándor munkássága. Szerk. Boros László – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 2004. 12–17.; MAROSI SÁNDOR: Szubjektív köszöntés dr. Frisnyák Sándor professzor 70. születésnapján. In: Földrajzi környezet – történeti folyamatok. Szerk. Hanusz Árpád. Nyíregyháza, 2004. 5–10.; BOROS LÁSZLÓ – GÁL ANDRÁS: A Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztálya. In: Tiszteletkötet dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára. Szerk. Gál András – Kókai Sándor. Nyíregyháza–Szerencs, 2014. 9–14.

folytatott, hasznosítva mindkét tájtípus, az ártér és az ármentes síkság természeti erőforrásait.

Az Árpád-kor végére a megye többi része is benépesült, a Nyírség futóhomokos tájrészein – az előbbiektől eltérő – tájhasználat: külterjes állattenyésztéssel, alárendelten földműveléssel és kertgazdálkodással. A településhálózat és a tájhasználat (környezetgazdálkodás) alapszerkezete a XIII. század végére a mai megyeterületen is kialakult és alapját képezte a további gazdasági folyamatoknak. A késő középkorban (XIV–XV. század) a Nyírség területén folytatódott az antropogén tájformálás és a kultúrtáj diffúziója.

Az alacsony és magas ártéri szintek (a Szatmári- és Beregi-sík, Rétköz) a XV. század vége felé még *döntően természetközeli állapotban* voltak.⁷

Frisnyák Sándor több tanulmányt írt a megyeterület és egyes települések XVIII–XIX. századi tájhasználatáról, gazdasági térszerkezetéről és kapcsolatrendszeréről. A történeti földrajzi folyamat-elemzéseiből kitűnik, hogy *a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék – a kedvezőtlen agroökológiai és ökonómiai tényezők miatt – a régebbi korokban is hátrányos helyzetű (elmaradott) területként épült be az ország gazdasági térszerkezetébe, földrajzi munkamegosztásába*. A történelmi időkben is létezett a Kárpát-medencében egy nyugat-kelet irányú kultúra- (fejlettségi-) lejtő, mely megyénktől keletre az Északkeleti-Kárpátok (Ruténföld) területén érte el mélypontját.

A XVIII. századi gazdasági tevékenység még az ősi, középkori eredetű tájhasználat továbbélését jelentette. Frisnyák a '70-es években megyénkben először foglalkozott a Felső-Tisza-vidék ártéri (fok-) gazdálkodásával. A levéltári források és a helyszíni vizsgálatok eredményeként térképvázlaton megjelenítette a *szamosszegi fokrendszert* és a település határszerkezetét, mely – jelenlegi ismereteink szerint – e témakörben a legjobb interpretáció.

A XVIII. századtól meginduló lokális-jellegű, majd 1846-tól – az alföldi területekre kiterjedő integrált környezetátalakító (folyószabályozó, ármentesítő, láp- és mocsárlecsapoló, és egyéb meliorációs munkálatok) részekén – alapvetően megváltozott a megye árterületeinek agrár-térhasználata. Az antropogén ökológiai változás-folyamat a Nyírség területére is kiterjedt (pl. a futóhomok megkötése, az ősfolyó-völgyek és deflációs mélyedések lápos-mocsaras területeinek lecsapolása, csatornahálózat építése stb.). A XVIII–XIX. századi fejlődés-folyamat: a kultúrtáj térhódítása, és az infrastruktúra-rendszer kiépülése nemcsak a tájhasználat térszerkezetét, a termékstruktúrát és a tradicionális térkapcsolatokat is átformálta.

Frisnyák Sándor a '70-es évektől kezdődően, az ezredfordulóig, több alkalommal tartott akadémiai rendezvényeken, regionális konferenciákon és szimpóziumokon előadásokat a megye gazdasági életéről. Megállapította, hogy az 1960/70-es évek látványos gazdaságfejlesztése mérsékelte, de nem szüntette meg a megye hátrányos helyzetét. A megye akkor tájt 2/3 részt *külső* – határmenti – *periféria*, nyugati része a *belső perifériához* és *válságtérséghez* tartozott. A két térszerkezeti egység határán Nyíregyháza

⁷ CSÜLLÖG GÁBOR, FRISNYÁK SÁNDOR, TAMÁS LÁSZLÓ: Történeti tájtípusok a Kárpát-medencében (11–16. század). In: Magyarország Nemzeti Atlasza – Természeti környezet. Főszerk. Kocsis Károly. MTA, Budapest, 2018. 112–113, 116.

és térsége a Debrecenig és a Felső-szabolcsi regionális szerkezetformáló tengelyen (gazdasági erővonalon) Záhonyig, *aktív innovációs zónaként* helyezkedett el, mint a megye centruma és növekedési pólusa. Kisebb *innovációs szigetek* a periféria-övben is kialakultak (Kisvárda, Vásárosnamény, Fehérgyarmat, Mátészalka és Nyírbátor). A külső periféria a szomszédos országok szegénység-övezetével érintkezik, így a határmenti fekvésből származó gazdasági előnyök meglehetősen korlátozottak. Kivételt képez a záhonyi átrakókörszet településcsoportja, ahol a kiépülő-fejlődő *logisztikai centrum* kiemelheti a kistérséget a periférikus környezetéből.

Frisnyák Sándor alkalmazkodó értelmiségiként, tudományterületének másként gondolkodójaként a jelenségek és folyamatok leírásával, egy-egy időpont állapotrajzával foglalkozott, és sohasem tett rendszerellenesnek minősíthető megjegyzéseket, inkább pozitívan értékelte a tényleges eredményeket.

A tanszéki műhely alkotó és tudományszervező tevékenységének kiemelkedő műve *megyénk földrajzi szintézise*, mely a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája* 1. és 2. kötetében jelent meg, 1993-ban, majd 1998-ban, összesen 470 nyomtatott oldal terjedelemben, igen sok tematikus térképpel és statisztikai táblázattal illusztrálva. A Cservényák László (1931–1998) szerkesztésében készült első kötetben Frisnyák Sándor a megye gazdasági életének természetföldrajzi alapjait félszáz oldalas terjedelemben foglalta össze, tematikus térképvázlatokkal illusztrálva, oly módon, hogy felhasználható legyen a történeti folyamatok vizsgálatánál, a regionális és regionalizációs jelenségek elemzésénél, az ok-okozati összefüggések és kölcsönhatásrendszerek vizsgálatánál. A második kötet szerkesztésére Frisnyák Sándor kapott megbízást, meglehetősen rövid határidővel. A „Társadalom és gazdaság” alcímmel megjelent mű Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népesség- és településföldrajzát, a gazdasági élet minden ágazatát magába foglaló olyan tudományos feldolgozás, amely alapvetően egy idősíkra, a XX. század második felére koncentrál. A kötet szerzői – az időhatárokat átlépve és a makrogazdasági folyamatokkal összhangban – a megelőző korok tapasztalatait és az elkövetkező évtizedek fejlesztési feladatait is felvázolták.

A könyvet Zilahi József (1936–1999), a megyei közgyűlés elnöke a megye értelmiségének egyik legnagyobb vállalkozásaként értékelte, mely *kimeríthetetlen forrás a területfejlesztési stratégiákat kimunkáló közgazdászok-gazdaságkutatók számára*. (Meg kell jegyeznünk, hogy hasonló terjedelmű és tudományos igényű földrajzi szintézis csak Békés és Csongrád megyéről készült).

A magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából a tanszék 1996-tól 2004-ig interdiszciplináris jellegű országos konferencia-sorozatot rendezett a Kárpát-medence és egyes nagyrégióinak (Felvidék, Alföld, Erdély, Délvidék stb.) történeti földrajza témaköréből és ezek anyagát terjedelmes kötetekben megjelentette. Ebbe a sorozatba tartozik *A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza* (2002) című kötet, mely tartalmát tekintve, a megyei monográfiában közölt anyag folytatásaként tárgyalja a táj-, természeti erőforrás-használat változásfolyamatát, az antropogén tájalakítás hatásrendszerét. Frisnyák a kultúrtáj kialakulását és terjedését tárgyaló tanulmányát a következő sorokkal fejezte be: „A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék művelt területei, félkultúr mezőségei és települései az egymást követő nemzedé-

kek munkájával alakult ki. *A kultúrtáj fejlesztése a népességeltartó-képesség és az életminőség növelése érdekében történt.* Az integrált környezetátalakító munkálatok (1846–1920) összességében *hatalmas alkotásként* értékelhető, mert alapját képezi a modern gazdaság- és településfejlesztésnek. Az ármentesítést követő kultúrtáj-terjeszkedés a mentesített terület természeti adottságainak figyelmen kívül hagyásával történt, és így a gazdálkodás sok helyen nem érte el a kellő hatékonyságot. Az optimális környezetgazdálkodás érdekében a Felső-Tisza-vidéken és egyes nyírségi területeken olyan gazdasági *szervezetváltás szükséges*, amely a tájpotenciált racionálisan hasznosítja”.

2003-ban, Nyíregyháza újratelepítésének 250. évfordulója alkalmából rendezett konferencián a tanszéki kutatóhely belső és külső tagjai (kiváló régészek, történészek, néprajzkutatók és közgazdászok) a városföld (településhatár és az épített környezet) természet-, társadalom- és gazdaságtörténetével foglalkoztak, részben teljes fejlődésfolyamatként, részben pedig időkeresztmetszetekben, többnyire a XVIII–XIX. századra összpontosítva. Az előadások nagyra értékelték a szlovák telepesek kultúrtáj-rekonstrukcióját, a nyírségi gyakorlattól eltérő határhasználati rendszerük (a bokortanyák) kialakítását. Az extenzív állattenyésztés dominanciája helyett a földműves kultúra kiterjesztésével, egyfajta szervezetváltást valósítottak meg, tovább fejlesztve a kibontakozó nyírségi homoki kultúrát. Nekik köszönhető, hogy gazdaságfejlesztő tevékenységükkel megteremtették annak alapját, hogy 1786-ban Nyíregyháza mezővárosi (oppidum) rangra emelkedjen, és 1803-ban, majd 1824-ben hatalmas pénzüsszeggel, az örökvaltsággal mentesüljenek a földesúri terhek alól. Az előadások anyaga Frisnyák Sándor szerkesztésében a *Nyíregyháza* (2003) című gyűjteményes kötetben jelent meg, sajnos az előző kötetekhez hasonlóan, kis példányszámban.

Az említett konferencia-sorozatot és az előadások anyagát tartalmazó könyvek megjelentetését társrendezőként elsősorban az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos testülete, illetve annak elnöke, Kecskés Mihály (1931–2013) professzor támogatta. Hasonlóan jelentős volt az a két évtizeden át tartó támogatás, amelyben Kuknyó János (1935–2014), a megyei művelődési osztályvezető, majd a Pedagógiai Intézet igazgatója részesítette a kutatóműhely és tagjainak szakmai törekvéseit. Kuknyó 1970-től 1973-ig adjunktusként tanított a tanszéken. Korábban elkezdett kutatásait folytatva elkészítette a szabolcsi almatermelés földrajzával foglalkozó doktori disszertációját, mely később nyomtatásban is megjelent.

Frisnyák Sándor a Pedagógiai Intézettel és a szakfelügyelőkkel együttműködve sokat tett annak érdekében, hogy a kutatási eredmények közérthető megfogalmazásban eljussanak az általános és középiskolai földrajztanárokhoz. A Nyíregyházán és a kistérségi központokban szervezett tanár-továbbképző rendezvényeken számos előadást tartott a megye természet- és társadalomföldrajza témaköréből, szorgalmazva a lakóhely- és a megyeföldrajz (a „tájhaza”) tanítását az alsó- és középfokú intézményekben. A helyismereti földrajz oktatásához – külső munkatársak bevonásával – kétkötetes tanári segédkönyvet szerkesztett *Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv* (1975, 1979) címmel.

A megye földrajza a kezdetektől fogva beépült a Nyíregyházán folyó általános iskolai földrajztanárképzés tantárgyi tematikáiba; elmélyültebben – egyes résztémákra

koncentrálva – a Mendöl Tibor Tudományos Diákkör programjába. A tanárjelöltek számára helyi (lokális és mikroregionális) szakdolgozati témaköröket írtak ki, ezáltal is gazdagítva a megyével kapcsolatos tudományos ismereteinket. A tanítványok közül többen egyetemen tanultak tovább, majd doktoráltak és kutató-tanárokká fejlődtek. A tanszéken folyó település- vagy megyeföldrajz oktatására történő felkészítő munkát a szakmai berkekben nagyra értékelték, s ennek egyik megnyilvánulásaként értékelhetjük azt is, hogy a minisztérium felkérte Frisnyák Sándort egy országosan használható tanári kézikönyv szerkesztésére-írására, mely *Budapest és a megyék földrajza* (1984) címmel jelent meg. Másfél évtizeddel később a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei* könyvsorozat első köteteként jelent meg Frisnyák Sándor és Boros László közösen írt könyve *A megye földrajza* (1999) címmel. A szép kiállítású könyv a tanárképzést, a tanár-továbbképzést, az iskolai oktatást és a honismereti munkát egyaránt szolgálta. Eredeti rendeltetése szerint ma is használható.

A megye történeti földrajzát feltáró forrásművek közül kiemelkedő jelentőségűek a XVIII–XIX. századi kéziratok térképek, különösképpen a részletes (1:28 800-as méretarányú) katonai felmérések. Frisnyák a megyei levéltár teljes térképanyagát tanulmányozta és megjelentette Gyarmathy Zsigmond (1930–1994) levéltárigazgató *Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár térképgyűjteménye* című katalógusát,⁸ megkönynyítve a helytörténészek és a történeti tértudományokkal foglalkozó egyéb kutatók munkáját. Hasonló célkitűzéssel készült Frisnyák Sándor szerkesztésében megjelent *Szabolcs-Szatmár megye régi térképei* (1989) című kötet, melyben az országos és a megyei levéltárban fellelhető mappák szerepelnek. A kötetben jelent meg Csendes László (1927–2010) ny. térképtár igazgató összeállításában a megye összes településeinek szelvényezése az első (1782–1785), második (1829–1886) és a harmadik 1872–1884) katonai felmérés szerint. A térképgyűjtemény összeállításában és leírásában közreműködött még Gyarmathy Zsigmond és Hrenkó Pál.

Frisnyák a kötethez írt előszavát a következő gondolatokkal fejezte be: „A megyénket ábrázoló régi térképek (és térképtörödékek) összegyűjtésével és megjelentetésével a *Szabolcs-Szatmár megyei földrajz- és történelemtanítást, a szakköri és honismereti munkát szeretnénk* segíteni. Reméljük, hogy a régi térképek gyűjteménye a tárgyi ismeretbővítés mellett a hazaszeretet elmélyítését, a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék ősi szépséget őrző tájainak, alkotó és kultúrateremtő népének nagyobb megbecsülését és tiszteletét is szolgálja.” Csendes Lászlóról meg kell említenünk, hogy több éven át tanított a nyíregyházi földrajz tanszéken és a Hadtörténeti Térképtár igazgatói szerepkörében, majd Bécsben szolgálatot teljesítő katonai attaséként segítette a műhelytagok és a tanárjelöltek kutatómunkáját. Neki köszönhető, hogy a bécsi Kriegersarchívban őrzött első katonai felmérés színes térképszelvényeiről sikerült másolatokat készíteni. Nem sokkal Bécsbe érkezése után, diapozitív felvételeken elküldte Frisnyák Sándor-

⁸ Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis Tom 8/F. Földrajz. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 1980. 141–187.

nak a megye mai területéről készült színes térképszelvényeket, amelyeket korábban (1920-as évektől kezdődően) csak fekete-fehér másolatban lehetett tanulmányozni.⁹

Összefoglalás

A Magyar Tudományos Művek Tára szerint Frisnyák Sándor 1958-tól napjainkig 434 tanulmányt (köztük kilenc önálló könyvet) publikált és ezekre a művekre a szakirodalomban megközelítően 700 független hivatkozás történt.¹⁰

Tudományos közleményeinek mindössze 11 százaléka foglalkozik Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természet-, társadalom- és történeti geográfiájával.¹¹ A tudomány-metria mutatók nem jelenítik meg az értékarányokat, a régiókutatás eredményeinek helyét és jelentőségét a tudós életművében. Frisnyák Sándor tudományos alkotó tevékenységében azért jelentős a megye regionális földrajzának kutatása, mert a térség gazdasági elmaradottságát, periféria helyzetét és annak történelmi gyökereit vizsgálva, eljutott a hisztogeográfia műveléséhez.

Történeti földrajzi kutatási eredményeit először 1980-ban ismertette egy szűkebb szakmai közösségben, Békéscsabán a Mendöl Tibor emlékünnepeken. Előadásában a nyírségi életkammera és környéke XVIII–XIX. századi állapotrajzát jelenítette meg, melyet az ülésen részt vevő földrajztudósok magasra értékelték és kutatásainak – nagyobb térbeli keretben történő – folytatását javasolták. A vezető geográfusaink ösztönzésére, megírta és 1983-ban sikeresen megvédte az *Adalékok a Nyírség, a Szatmári- és Beregi-síkság, a Rétköz és a Zempléni-hegység történeti földrajzához* című kandidátusi értekezését. Később – a történeti földrajz tárgyköréből megjelent művei – elsősorban a *Magyarország történeti földrajza* (1990) című könyve és a Kárpát-medence feudális kori területi munkamegosztásáról szerkesztett modellje – alapján, a pécsi egyetemen habilitált, 2000-ben pedig a *Tájak és tevékenységi formák* című művével elnyerte az MTA doktora címet. Kiemelkedő tanári és tudományos munkásságát, magas állami és egyéb kitüntetésekkel ismerték el. A *Szabolcs-Szatmár-Beregi Önkormányzat 1992-ben Tudományos Díj, 2000-ben Alkotó Díj adományozásával ismerte el Frisnyák Sándor megyekutató és megyénkhez is kötődő tudományos szervező munkásságát.*

Frisnyák Sándor professzor – a megyei kutatóműhelyéből kiinduló munkásságával – nem csak megújította, tartalmilag és módszertanilag is gazdagította a hazai történeti geográfiát, s ezzel maradandóan beírta nevét a magyar földrajztudomány történetébe.¹²

⁹ SUBA JÁNOS: Dr. Csentes László térképész munkássága. In: Az abauji és zempléni tájak tudományos feltárói. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Gál András. Szerencs-Nyíregyháza, 2015. 133–142.

¹⁰ DÖVÉNYI, 2019. 8.

¹¹ Felsorolásuk megtalálható Kozma Katalin idézett művében

¹² A Nyíregyházi Egyetemen 2019. június 5-én, Frisnyák Sándor professzor 85. születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen elhangzott előadás szerkesztett változata.

BÍRÓ ISTVÁN FERENC

A nyíregyházi népzene-tanár-képzés kezdetének nehézségei

A magyarországi népzene-tanár-képzés kialakulásának részletes feltárásával mindaddig adós maradt a neveléstörténet-írás. Tanulmányunkban kísérletet teszünk az 1991-ben induló népzene-tanár-képzés előzményeinek, valamint a képzés megindulását követő néhány évnek a rekonstruálására. A kutatáshoz elsősorban a Nyíregyházi Egyetem Zenei Intézetének irattárában megtalálható dokumentumok tartalmára, valamint általunk készített interjúkra támaszkodtunk. Az e témában megjelent csekély számú szakirodalom közül kettőt kell mindenképpen kiemelnünk. Egyfelől Richter Pál a *Népzeneoktatás és népzene-tanár-képzés a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen* című 2011-es tanulmányát, melyben a nyíregyházi oktatásra a zeneakadémiai képzés előzményeként tekint,¹ másfelől Ferencziné Ács Ildikó *Újra „szól a figemadár” – a népzene-tanár-képzés múltja és jelene a Nyíregyházi Egyetemen* című munkáját, amelyben az egyes oktatási periódusok szakmegnevezéseit, valamint törvényi háttérét mutatja be nagy alaposággal.²

2016-ban bekövetkezett sajnálatos halála miatt nem volt lehetőségünk Joób Árpádtól³ informálódni, ezért interjúkérdéseinket a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ének-zene Tanszékének egykori vezetője, Fehérné Székely Ildikó⁴ válaszolta meg.

A szakindítás lehetőségei, körülményei

A rendszerváltást előidéző gazdasági, társadalmi, politikai változások a felsőoktatás területét is jelentős mértékben érintették. A *Magyar Felsőoktatás* című folyóirat 1991–1993-ig terjedő időszakának számait áttanulmányozva azt láthatjuk, hogy a hazai felsőoktatás törvényi szabályozásának kérdése, valamint finanszírozásának lehetőségei hosszú időre meghatározták a tárgyalt időszak diskurzusát.⁵ Az időszak számos új lehetőséget és kihívást teremtett az érintett szektor számára. Kutatásunk központi témája leginkább a szakalapítás témakörében helyezhető el, hiszen ebben az időszakban alapították a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán az ének-zene, népzene szakot, ezért rövid elméleti áttekintésünkben az idevonatkozó szabályokat, ügymenetet ismertetjük.

¹ RICHTER PÁL: Népzeneoktatás és népzene-tanár-képzés a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen. Honismeret, 2011. 5. sz. 16–19. p.

² FERENCZINÉ ÁCS ILDIKÓ: Újra „szól a figemadár” – A népzene-tanár képzés múltja és jelene a Nyíregyházi Főiskolán. Folkmagazin, 2016. 16–17.

³ Dr. Joób Árpád megkeresése nyomán esett a választás a Bessenyei György Tanárképző Főiskolára.

⁴ A tárgyalt időszakban Fehérné Székely Ildikó töltötte be a tanszékvezetői pozíciót.

⁵ Magyar Felsőoktatás, 1991–1993.

Bakos István, a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium főosztályvezetője a *Szakalapítás rendje* című dokumentumot 1991. január 28-ai keltezéssel juttatta el a hazai felsőoktatási intézményekhez. A levél tartalmából kiderül, hogy az említett tárca törekvése az egységes szakalapítási követelmények kialakítása felé mutat, amely a rendszer átláthatóságán kívül a diplomák hazai és nemzetközi egyenértékűségére törekszik. A levél mellékletében felsorolt megalapított szakok megmutatják: a megváltozott politikai, gazdasági, társadalmi helyzet hogyan hatott a hazai (művészeti) felsőoktatás szakjainak alakulására. A felsőoktatás keretei között megjelent a jazz műfaja, amelyet az ötvenes években ideológiai okok miatt tiltottak. A tanszéket a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola keretei között szervezték meg,⁶ valamint szintén a Zeneakadémia keretein belül éledt újjá az egyházzenei képzés is.⁷ Ugyancsak új szakként jött létre a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán az ének-zene, egyházkarnagy szak,⁸ valamint ebbe a felsorolásba kívánkozik az ének-zene, népzene szak indítása is, melyet a bevezetőben már említett felsőoktatási intézmény vállalt magára.⁹

Ahhoz, hogy valamely felsőoktatási intézményben szak létesüljön, a kezdeményezőnek minden esetben szakalapítási tervet kellett megfogalmaznia az illetékes minisztérium számára. A felterjesztést az intézmény legfelső fóruma hagyta jóvá és terjesztette fel. A felterjesztésnek számos kritériumnak meg kellett felelnie; ezek közül a legfontosabbak a *társadalmi indokoltság, a feltételezett társadalmi megrendelés*. Mindemellert tartalmaznia kellett a szak *képesítési követelményeit, a személyi feltételekre történő utalást, az indítással járó költségeket, forrásokat* stb.¹⁰ Az irányító minisztérium számára megküldött felterjesztést külső szakértői fórum véleményezte, valamint az ügymenetben foglaltak alapján a képzésben érdekelt társmisztériumok és a Magyar Tudományos Akadémia¹¹ vett részt a folyamatban. Amennyiben minden szerv kedvező véleményt fogalmazott meg, a szakalapításról szóló határozatnak a hivatalos közlönyben kellett megjelennie.¹² Az általános gyakorlat azt mutatta, hogy a szakalapítás és szakindítás egyidejűleg történt, ezért a szakmai testületeknek a szak alapításának szükségessége mellett nyilatkoznia kellett a szakindítás alapvető feltételeinek meglétéről is.

⁶ <http://lfze.hu/jazz-tanszek/a-jazz-tanszek-tortenete-116687> Letöltés: 2019. január 30.

⁷ <http://lfze.hu/egyetem-tortenet/foiskolabol-egyetem-115618> 2019. január 30-ai megtekintés.

⁸ <https://docplayer.hu/2186544-20-eves-az-egyhazzenei-kepzes-szombathelyen.html> 2019. január 30-i megtekintés.

⁹ 40321/91. sz. ügyirat. NYEKI. *Szakalapítás rendje* című dokumentum, melyet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium küldött meg a hazai felsőoktatási intézmények számára Bakos István főosztályvezető aláírásával.

¹⁰ 40321/91. sz. ügyirat. NYEKI. *Szakalapítás rendje* című dokumentum. 2.

¹¹ Otv 11. § alapján.

¹² 40321/91. sz. ügyirat. NYEKI. *Szakalapítás rendje* című dokumentum, melyet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium küldött meg a hazai felsőoktatási intézmények számára Bakos István főosztályvezető aláírásával.

Tanácskozás a népzeneoktatásról

Az 1983. március 29-én tartott Népzenei Tanácskozáson készített feljegyzésből¹³ – amelyet Vavrincez András bocsátott rendelkezésünkre –, egyértelműen kiderül, hogy a népzeneoktatás felsőfokú bevezetésének igénye már nagyjából egy évtizeddel a tényleges megvalósulás előtt megfogalmazódott. A képzéssel kapcsolatban a résztvevők hét várost soroltak fel, úgymint Budapest, Debrecen, Miskolc, Szeged, Győr, Pécs, Szombathely. A helyszínek lehetőségét tovább szűkítették arra a három településre, ahol megfelelő személyi feltételek is rendelkezésre álltak: Budapestet, Debrecént és Pécsset jelölve meg. A tervezett helyszínek között nem szerepel Nyíregyháza, a Besenyei György Tanárképző Főiskola.

Az említett lehetséges három helyszínről kevés szó esett a tanácskozáson, a feljegyzésekből mindössze annyi derül ki, hogy az 1984–85-ös tanévet határozták meg a képzés beindításának időpontjaként – a budapesti helyszín kivételével. Utóbbi esetben ugyanis már az 1983–84-es tanévet említik, mint lehetséges időpontot. A dokumentum nem szól a képzés előkészületeiről, ezért valószínűsíthetjük, hogy a tanácskozás időpontjáig nem történtek előzetes egyeztetések a potenciális képzőhelyekkel. Ezt a feltételezésünket erősíti a Béres Jánossal 2016-ban készült interjúnk is, amelyből megtudhatjuk, hogy a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola akkori rektora teljes mértékben elzárkózott a népzene-tanári képzés beindításának ötletétől.¹⁴

Arra vonatkozóan egyelőre nincsenek pontos adataink, hogy Joób Árpád a képzés beindításának ötletével mikor és milyen formában kereste meg először a nyíregyházi Besenyei György Tanárképző Főiskolát, de azt biztosra vehetjük, hogy az intézmény 1990-ben már tudatosan készült az 1991-es szakindításra. Minderről a Nyíregyházi Egyetem Zenei Intézetének Irattárában fellelt dokumentumokból, valamint az egyetemi Központi Irattár dokumentumaiból tájékozódhatunk. A szak indításának tényét először Fehérné Székely Ildikó említi egy 1990. december 17-én kelt, Reszler Gábornak címzett belső levelezésben. Tájékoztatja az Ének-Zene Tanszék ismertetőjének szövegéről, melyet a középfokú intézmények számára készítettek.¹⁵ A dokumentum nemcsak fontos adatokat tartalmaz a szakindítás tényéről, hanem pontos képet ad a tanszék infrastrukturális állapotáról, valamint a tanszékhez köthető egyéb, az egész intézményre kiterjedő feladatokról is. Kiderülnek olyan adatok is, amelyek a tanszék fejlődéstörténetéről nyújtanak pontosabb képet. Ezek közül ebben a fejezetben csupán annyit tartunk a témánk szempontjából lényegesnek, hogy a főiskola három megyére kiterjedő beiskolázási körzetével¹⁶ szemben a népzene-tanári szak országos beiskolázással kezdhetette meg működését. A keretszámok tervezett mértéke a tanszék által gondozott szakokat illetően az alábbi módon oszlottak meg:

¹³ „Népzenei Tanácskozás 1983. III. 29. de. 10 ó.” felirattal ellátott gémkapoccsal összetűzött füzetlapok. A feljegyzés 13 oldalas kézirat. A tanácskozáson jelen voltak: Eredics Gábor, Vavrincez András, Halmos Béla, Birinyi József, Jánosi András, Vavrincez Béla, Hankóczy Gyula, Kozák József, Béres János, Lelkes Lajos, Perlstein Klára.

¹⁴ BÉRES JÁNOS, személyes beszélgetés, 2016.

¹⁵ 111/1990. sz. ügyirat. NYEZII, 1990-1993-as dosszié

¹⁶ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Hajdú-Bihar megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

magyar-ének	12
matematika-ének	6
történelem-ének	12
ének-zene-karvezetés	12
ének-zene-népzene	6

1. táblázat – A keretszámok megoszlása az Ének-Zene Tanszék szakjai között
 Forrás: saját szerkesztés a 111.1990. sz. ügyirat adatai alapján

Fehérné Székely Ildikó ebben az időpontban már tudhatott a sikeres szakalapításról, bár a Művelődési és Közoktatási Minisztérium főosztályvezetője, Bakos István hivatalosan csupán egy 1991. március 6-ai keltezésű levélben értesítette az intézmény főigazgatóját, Székely Gábort az 1990. december 1-jei szakalapítás tényéről.¹⁷ Ahogy azt Ferencziné korábban említett tanulmányában is láthatjuk, valamint a minisztérium értesítőjéből¹⁸ is kiolvasható, a szak pontos elnevezése a képzés indulásának idején ének-zene népzene szak, az oklevélben feltüntetendő megnevezés pedig ének-zene és népzene tanár volt.¹⁹ A képzési időt nyolc félévben határozták meg, hasonlóan a tanszék többi szakjához. Az általános iskolai ének-zene-tanári végzettség mellett a képzés alsó fokú zeneiskolai hangszeres tanári képesítést is nyújtott, valóságosan növelve ezzel a leendő pedagógusok elhelyezkedésének lehetőségét. Ennek következtében a képesítés munkaerőpiaci értéke is jelentősen megnőtt. Utóbbi megállapításunknak a '90-es években még nem látjuk jelentőségét, azonban az Ének-Zene Tanszékből időközben Zenei Intézetté alakult szervezeti egység jelenlegi hallgatói összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a népzene-tanárképzés jelentősége a három évtized alatt központi kérdéssé vált az intézet számára.²⁰

A képzés beindításának nehézségei

Az Ének-Zene Tanszék intézményen belüli megítélése a '90-es években annak ellenére tekinthető egyértelműen kedvezőnek, hogy nagyjából 300 hallgató képzésében vállalt részt, és jelentős oktatói létszámmal képviselte magát.²¹ Erről tanúskodik Fe-

¹⁷ 40/141/1991. XII. sz. ügyirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. „A művelődési és közoktatási miniszter 1990. december 1-jei hatállyal az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény végrehajtására kiadott, az 53/1990. (III.21.) MT rendelettel módosított 41/1985. (X.5.) MT rendelet 8.§. (2) bekezdésének a) pontjában foglalt jogkörében a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán ének-zene, népzene szakot alapított.”

¹⁸ 40/141/1991. XII. sz. ügyirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié

¹⁹ FERENCZINÉ ÁCS ILDIKÓ: *Újra szól a figemadár* – A népzene-tanár képzés múltja és jelene a Nyíregyházi Főiskolán. Folkmagazin, 2016. 16–17.

²⁰ A jelenlegi intézeti hallgatói létszám több, mint 50%-a ének-zene, népzene- és népi kultúra-tanár szakos.

²¹ A korszak évkönyveit áttanulmányozva úgy látjuk, hogy kb. 20 fős főállású oktatói állománnyal rendelkezett a tanszék, amely az 1998/99-es tanévet vizsgálva a legnagyobb volt a főiskolán belül. (Vö. B. PAPP JÁNOS: Pedagógus-életút a XX. századi eszmék és ideológiák ütközésében. 1999. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza. 114.

hérné Székely Ildikó erélyes hangvételű levele, melyet 1993. október 14-én küldött Székely Gábor főigazgatónak.²² A levél tanúsága szerint Fehérné sérelmezte, hogy a Tudományos Bizottság nem tudja és nem is akarja elvégezni a művészeti tanszékek²³ tevékenységének értékelését, ezért kérte a főigazgatót: „hasson oda, hogy intézményen belül értékelhető és elfogadott legyen a művészeti tevékenység, mert nem várható el kollégáinktól, hogy elismerés és megbecsültség nélküli munkát végezzenek. A jelenlegi helyzet tarthatatlan és megalázó. Ismételten kérem sürgős intézkedését.”²⁴ Utolsó mondatából kiderül: nem először jelzi sérelmeit az intézmény vezetésének, és bár nem találtunk korábbi feljegyzést egyik irattárban sem, a levél hangvételéből, valamint a szavainak nyomatékot adó aláhúzásából is arra következtethetünk, hogy a művészeti képzések elfogadottsága és megbecsültsége elmaradt a többi diszciplínához képest.

Áttekintve a tanszék nemzetközi kapcsolatait, külföldi, országos és helyi művészeti tevékenységeit, azt látjuk, hogy Fehérné elégedetlenkedése valóban nem volt alaptalan.²⁵ Állításunk alátámasztására a teljesség igénye nélkül csupán néhány adatot közlünk: a tanszék kórusa a hollandiai Arhem városában megrendezett nemzetközi kórusversenyen I. helyezést ért el és különdíjat kapott; a barcelonai L'Arc Zenei és Képzőművészeti Iskola számára egyhetes tanfolyamot szerveztek katalán zenetanárok részére a Kodály Zoltán elvei alapján működő magyar iskolai énektanításról; valamint még ugyanebben az időszakban újra egy nemzetközi kórusversenyen vettek részt Svájcban, ahol II. díjat kaptak.²⁶ A kiválasztott dokumentum, amely összesen tizenöt (!) esemény feljegyzését tartalmazza a mindössze három hónapos intervallumot kiemelve, több szempontból is érdekes. Egyrészt az elért nemzetközi eredmények azt mutatják, hogy a tanszéken magas színvonalú szakmai munka folyt, másrészt arra is rámutat, hogy a többi egységtől eltérően a nyári időszakban – a szorgalmi és vizsgaidőszak keretein kívül is – a hallgatókra és oktatókra jelentős terhelés nehezedett.

A rendszerváltás az egység életében a külföldi kapcsolatok újragondolását eredményezte.²⁷ A meglévő kelet-európai kapcsolatok megszűnése miatt a tanszékvezető fontosnak tartotta a nyugat-európai országokkal való kapcsolatfelvételt, ezzel becsatolva a főiskolát, azon belül pedig a tanszéket a nemzetközi művészeti, szakmai életbe. Az új partnerek közül a finnországi *Tampereen Musiikki Akatemia*, valamint a németországi *Hochschule für Musik und Theater Hannover* intézményekre találtunk konkrét feljegyz-

²² 133/1993. sz. 1 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Székely Gábor főigazgatónak, melyben kéri a művészeti tanszékek által végzett tevékenységek megfelelő intézményi szintű elismertetését.

²³ Ének-Zene Tanszék, Rajz Tanszék

²⁴ 133/1993. sz. 1 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Székely Gábor főigazgatónak.

²⁵ SZÉKELY GÁBOR – KERÉKES BENEDEK – KISS FERENC: Tudományos, művészeti és sporttevékenység a Nyíregyházi Főiskolán. In: BALOGH ÁRPÁD (szerk.): A Nyíregyházi Főiskola 55 éve. 2017. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza. 127–162.

²⁶ 46/1991. sz. 2 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Az Ének-Zene Tanszék 1991. Június-július-augusztus havi kulturális jelentése dokumentum.

²⁷ 111/1990. sz. ügyirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié

zéseket.²⁸ Egy korábbi dokumentumban fellelt utalásokból arra következtethetünk, hogy a rendszerváltás nemcsak lehetőséget jelentett az új kapcsolatok építésére, hanem nehézséget is, hiszen amint Fehérné írja, a „régi kapcsolatok megszűntek, az újak még nem alakultak ki”.²⁹ Mindez azt eredményezte, hogy a nyíregyházi felsőfokú zenei művészeti képzés egy rövid időszakra elszigetelődött. Ugyanebben a dokumentumban több külföldi érdeklődőről számol be, úgymint *finn, angol, amerikai, francia*, valamint *cseh* küldöttségekről, akiknek jelenlététől szakmai együttműködést remélt. A tanszék nemzetközi színvonalának biztosítékát két oktatójának külföldi vendég-tanítására alapozta. Ördög Mária Spanyolországban vezetett kurzust, Joób Árpád pedig ez idő tájt fejezte be egyéves finnországi vendég-tanári kiküldetését.

A külföldi kapcsolatok átmeneti szünetelése vitathatatlanul fontos, de a mindennapi szakmai munkát rövidtávon jelentősen nem befolyásoló tényező lett volna. A dokumentumokból azonban azt láthatjuk, hogy a tanszék mindennapi működése is több alkalommal került veszélybe. A korábban már említett tanszék-vezetői jelentésben Fehérné több ponton is aggályosnak tartotta a tanszék mindennapi működését. Feljegyzésében több ésszerűtlen tantervi megoldásra is rámutat,³⁰ amelyek azonnali átgondolását, átdolgozását javasolta. Mindettől a képzések racionalizálásán kívül az oktatói terhek minimális mértékű csökkenését is várta. Az oktatómunka minőségének romlását az óraadók (szükségszerűen) magas arányában is látta (Fehérné, személyes beszélgetés, 2018).³¹ A hallgatói létszám csökkenése is a mindennapi működés problematikájához sorolandó, amely miatt a képzések racionalizálásán túl az oktatógárda hosszú távú fejlesztése is kilátástalan helyzetbe került.³² Mindezt meglehetősen kedvezőtlenül befolyásolta a hazai felsőoktatás, és azon belül a főiskola nehéz anyagi helyzete is, amelyről több feljegyzés is tanúskodik.

Először egy 1991. május 24-én keltezett, Balogh Árpád főigazgató-helyettesnek címzett levél került a figyelmünkbe, amelyből kiderül, hogy a népzene szak tervezett beindítása, a karvezetés szakkal együtt a tanszék hallgatói létszámának csökkenését – legalábbis rövid távon – képes volt mérsékelni. Az új képzések közül a népzeneoktatás sajátosságaira, nevezetesen a magas *egyéni órák* óraszámaira gondolva azonban újabb megoldásra váró probléma került előtérbe. Az egyéni órák számának további bővülése magával vonta a tanszéki teremigény növekedését is. A teremszám és a hangszerállomány mindezzel szemben Fehérné leírásából úgy tűnik, hogy a főépület átadása

²⁸ 157/1993. 1. oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele a főiskola Kültügyi Hivatala számára, amelyben ismerteti az Ének-Zene Tanszék külföldi kapcsolatainak tervét az 1994-es tanévre vonatkozóan. 1993. november 15-ei keltezéssel.

²⁹ Ügyirat szám nélküli 4. oldalas gépirat. Jelentés az 1990/1991-es tanévről dokumentum, 1991. június 14-i keltezéssel.

³⁰ Vö. ügyirat szám nélküli 4. oldalas gépirat. Jelentés az 1990/1991-es tanévről dokumentum, 1991. június 14-i keltezéssel.

³¹ A korszak évkönyveit áttanulmányozva azt láthatjuk, hogy körülbelül a teljes oktatói létszámot tekintve az óraadó oktatók aránya 40 százalékos volt.

³² Ügyirat szám nélküli 4. oldalas gépirat. Jelentés az 1990/1991-es tanévről dokumentum, 1991. június 14-i keltezéssel.

óta³³ nem változott, ami pontosan azt jelentette, hogy a rendelkezésre álló tantermek száma, ahol csoportos órákat lehetett tartani, mindössze hét volt. A hangszeres állapotról a tanszékvezető így ad számot: „A hangszerállomány nagy része használhatatlan. (...) A gyakorló helyiségek hangszerei is túrhetetlen állapotban vannak, úgy tűnik, a tanszék szeptembertől működésképtelen, ugyanis abból, amit fejlesztésre kértünk, egy fillért sem kaptunk. /A kottaállomány, népi hangszerek, egyéb műszaki állomány fejlesztéseinek hiányáról nem is szólva. /”³⁴ A levélre nem találtunk választ egyik irattárban sem, de valószínűleg érkezett rá visszajelzés, ugyanis július 5-én újabb levél fogalmazódott e témában, ezúttal a főigazgatónak címezve. Ebben a levélben már pontos igények szerepelnek, amiből arra következtetünk, hogy az előző levél elérte célját, és a felsővezetés elfogadta Fehérné azon érvelését, miszerint a szűkös anyagi lehetőségek ellenére fontos a népzene szak kiemelt támogatása a többi szakkal szemben. Az érvelés így hangzott: „Az általános európai gyakorlattal szemben Magyarországon mindeddig nem volt felsőfokú hangszeres népzenei képzés. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán indul ez a munka, ami egyben országos példa is. Sikere, ezen belül működési feltételeinek megteremtése kiemelt figyelmet és támogatást kíván.”³⁵ A pontos tervezés ebben az időszakban még kivitelezhetetlen volt, hiszen nem tudhatták, hogy a jelentkező hallgatók milyen hangszereket fognak választani.³⁶ Emiatt, valamint valószínűleg abból az elgondolásból, hogy a drágább és nehezebben beszerezhető hangszereket terjesszék elő megvásárlásra, születhetett az a lista, amelyet minimális feltételként állított össze a tanszék. A felsorolásban feltüntetett hangszerek közül kettő kivételével (egy tambura és egy koboz) mindet megtaláltuk a Zenei Intézet raktárában.³⁷ A pontos felsorolást, amely a hangszereken kívül elektronikai berendezéseket is tartalmaz, a tervezett összegekkel együtt a 2. táblázatban adjuk közre.

³³ Az 1971/72. tanévre két oktatási egységen kívül mindegyik a Sóstói úti épületben kezdte meg a munkát. (Vö. B. PAPP JÁNOS: Pedagógus-életút a XX. századi eszmék és ideológiák ütközésében. 1999. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 59.

³⁴ 28/1991. sz. 1 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Balogh Árpád főigazgató-helyettes részére, melyben tájékoztatja a felsővezetést az Ének-Zene Tanszék infrastrukturális gondjairól. 28/1991. sz. 2 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Székely Gábor főigazgató részére, melyben megfogalmazza kéréseit az 1991/92-es tanévtől beindítandó Ének-zene, népzene szakhoz kapcsolódóan. 2.

³⁵ 3/1991. sz. 3 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Kocsis Gábor gazdasági igazgatónak. A levélben előzetesen, még a szak indítása előtt jelezte a felmerülő esetleges költségeket, azonban ekkor még nagyságrendileg a felére becsülte az igényeket. A levél még egy adalékot tartalmaz a szakindítással kapcsolatban: „A MTA és a Művelődési Minisztérium Szakbizottsága engedélye (...) alapján (...) népzene szak indul”. Mindeddig a Magyar Tudományos Akadémia nem került szóba egyetlen dokumentumban sem.

³⁷ Arról nem rendelkezünk információval, hogy pontosan mikorra sikerült beszerezni a hangszereket, de egy dátum nélküli kéziratban, amelyben Fehérné hivatkozik az 1993. október 22-i 2030–8/1993. sz. ügyszerre, arról árulkodik, hogy a beszerzés több lépcsőben mehetett végbe. 181/1993. sz. 1 oldalas kézirat, NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Kocsis Gábor gazdasági igazgató részére.

1 darab	Lemezjátszó-magnó berendezés	25.000.- Ft
2 darab	Kazetta másoló	20.000.- Ft
50 darab	Kazetta	12.500.- Ft
1 darab	Tekerőlant	30.000.- Ft
1 darab	Brácsa	10.000.- Ft
2 darab	Tamburica	10.000.- Ft
1 darab	Koboz	12.500.- Ft
Összesen:		120.000.- Ft

2. táblázat – Eszközigeény az induló népzene szakhoz kapcsolódóan
 Forrás: saját szerkesztés a 28/1991. sz. ügyirat adatai alapján

Fehérné az igényelt elektronikai eszközök beszerzését szakmai szempontokkal támasztotta alá: „ezen a szakon az általános alapvető forrást hanglemezeken, kazettákon rögzített népzenei felvételek adják. Ezek másolása, lejegyzése, elemzése, hallgatása hallgatóink napi feladata.”³⁸ 1991-ben a tanszék számára újabb lehetőség – az eddigiek alapján inkább remény – adódott. Egy szeptember 6-án kelt pályázati anyag alapján igazolni látjuk azon feltevésünket, hogy Fehérné mindaddig a minimális feltételeket terjesztette elő megvásárlásra. A Világbankhoz benyújtott pályázat idevonatkozó adatai alapján az eddigieken kívül további hangszerek beszerzési igényét fogalmazta meg, melynek listáját a 3. táblázatban tüntettük föl.³⁹

5 darab	Citera (prím)	16 500 Ft
3 darab	Citera (tenor)	12 600 Ft
2 darab	tekerő	50 000 Ft
2 darab	koboz	30 000 Ft
2 darab	bőrduda	50 000 Ft
4 darab	brácsa	36 000 Ft
2 darab	bögő	96 800 Ft
5 darab	pásztorfurulya	2 500 Ft
Összesen:		294 400 Ft

3. táblázat – Eszközigeény az induló népzene szakhoz kapcsolódóan
 Forrás: saját szerkesztés a 45/1991. sz. ügyirat adatai alapján

³⁸ 28/1991. sz. 2 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Székely Gábor főigazgató részére, melyben megfogalmazza kéréseit az 1991/92-es tanévtől beindítandó Ének-zene, népzene szakhoz kapcsolódóan. 1. o.

³⁹ 45/1991. sz. ügyirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Az Ének-Zene Tanszék pályázata a Világbankhoz.

A feltüntetett eszközökből semmit sem találtunk a Zenei Intézet raktárában, ezért úgy gondoljuk, hogy nem sikerült pályázati forrást találni az eszközbeszerzésre. Ugyanez a feltevésünk látszik igazolódni, ha a tanszék többi szakjához kapcsolódó, lényegesen jelentősebb beszerzési terveket vizsgáljuk meg.⁴⁰

A tanszék problémáit legfeljebb csupán enyhíteni tudták azok az intézkedések, támogatások, amelyeket az intézmény a napi működésre el tudott különíteni. Ezt a feltevésünket támasztja alá a tanszékvezető 1993. február 24-én írt levele, melyben közvetlenül a minisztériumhoz fordult segítségért.⁴¹ Levelét a tanszék oktatói és hallgatói nevében fogalmazta meg, ezzel is nyomatékot adva szavainak: „(...) tanszékünkön jelenleg mintegy 140 hallgató tanári diplomájának megszerzése veszélybe került. Az ok: a főiskola pénzügyi, bérkifizetési nehézségei.”⁴² Az 1992–93-as tanévben a főiskola nehéz gazdasági helyzete miatt megszorításokat vezetett be az Ének-Zene Tanszéken is. Az óraszámokat radikálisan csökkentették, a heti 560-as össz-óraszámot 440-re redukálták, ami Fehérné megítélése szerint nemcsak jelentős színvonalcsökkenést idézhet elő, de veszélybe sodorhatja a képzés egészét is. A népzeneészekre vonatkozó adatokból azt látjuk, hogy a kényszerintézkedések hatására az egyéni órákat csoportossá alakították, ami a hangszeres képzések esetében teljességgel elképzelhetetlen. A levélből megtudhatjuk, hogy 1993. február 22-én Székely Gábor főigazgató bejelentette: a csökkentett óraszámok mellett is csupán április 30-ig elegendők a források a képzések biztosítására. Ez két lehetőséget körvonalazott a tanszék számára. Az egyik, hogy hamarabb befejezik a félévet, a másik, hogy az oktatók⁴³ bérfedezet nélkül végzik munkájukat. Fehérné levelében szembesíti Szövényit a minisztérium által rendszeresen hangoztatott tervek és a valóság között meghúzódo szakadéokra, miszerint: „Szünet nélkül halljuk a deklarációkat a felsőoktatás kiemelt státuszáról, a hallgatói létszám tervezett növeléséről, a valóság azonban mást mutat, a meglévő, már felvett tanárjelöltek sem kapják meg az optimális képzési feltételeket.”⁴⁴ Az, hogy Fehérné végül közvetlenül a minisztériumhoz fordult segítségért, arra enged következtetni, hogy a tanszék működési feltételeinek biztosítását egyáltalán nem látta megoldottnak a főiskolán belül. Ezt a feltételezésünket erősíti levelének záró mondata is: „A tanszék nem tud már lépni ebben az ügyben, ezért kérjük a minisztérium segítségét.”⁴⁵ A levélre nem találtunk választ az irattárakban, valamint az óraterhelések között sem találtuk meg a tárgyalat időszakhoz kapcsolódó dokumentumokat. A tanév végi jelentésből

⁴⁰ Több millió forintos, valamint több ezer német márkás beszerzési igényt tartalmaz a dokumentum. Vö. 45/1991. sz. ügyirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Az Ének-Zene Tanszék pályázata a Világbankhoz.

⁴¹ 8/1993. sz. 2. oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Szövényi Zsolthoz, s Művelődés és Közoktatási Minisztérium főosztályvezetőjéhez.

⁴² 8/1993. sz. 2. oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Szövényi Zsolthoz, s Művelődés és Közoktatási Minisztérium főosztályvezetőjéhez. 1. o.

⁴³ A levélből értékes adat, hogy 13 főben határozza meg az óraadók számát az 1992/1993-as tanévet tekintve.

⁴⁴ 8/1993. sz. 2. oldalas gépiart. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Szövényi Zsolthoz, s Művelődés és Közoktatási Minisztérium főosztályvezetőjéhez. 1–2. o.

⁴⁵ 8/1993. sz. 2. oldalas gépirat NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Szövényi Zsolthoz, a Művelődés és Közoktatási Minisztérium főosztályvezetőjéhez. 2. o.

azonban az olvasható ki, hogy valamennyire normalizálódhatott a helyzet, ugyanis az említett gondokról már nem esik szó benne.⁴⁶

Az 1993. évi gazdasági helyzet miatt a népzene szakon kényszer-létszámcsökkentést kellett bevezetni,⁴⁷ derül ki az 1993. július 8-án keletkezett jelentésből.⁴⁸ A tanszékvezető sajnálatát fejezte ki emiatt a Tanulmányi Osztály vezetőjéhez írt levelében, mert a felvételizők felkészültsége magas színvonalú volt, be tudták volna tölteni valamennyi előírányzott helyet. Pontos számok nem szerepelnek a dokumentumban, de azt tudhatjuk egy május 4-én keletkezett levélből, hogy 12 főben volt előírányozva a népzene szakra felvehető hallgatók száma.⁴⁹ Ez azért is lehetett különösen érzékeny a tanszék számára, mert mindeközben a karvezetés szakra jelentkezők száma nem érte el a szintén 12 fős előírányzott számot, ami a tanszék hallgatói létszámának csökkenéséhez vezethetett.⁵⁰

Mindössze egyetlen forrást találtunk rá, mégis fontosnak tartjuk megemlíteni azt, hogy tárgyalások indultak a Békés megyei Tarhos önkormányzatával a népzene-tanári képzés részbeni áthelyezéséről. Az 1993. július 12-ei levél arról tanúskodik, hogy a tárgyalások a főigazgató és az önkormányzat között a tanszékvezetővel való egyeztetés nélkül, öt megkerülve indultak meg. A folyamat kezdeményezője a dokumentum szerint Joób Árpád volt, azonban részletek, valamint a háttérben meghúzódó okok nem derülnek ki a levélből.⁵¹

További nehézséget okozott a rendszerváltást követően a művészeti tevékenységek és képzések Budapest központúsága, amely feszült helyzetet teremtett a vidéki főiskolák és oktatóik számára. Lehetőségeik beszűkültek, ami újabb megoldandó feladatot jelentett. *„Az Országos Filharmónia nem foglalkoztat csak budapesti művészeket, ez a tény a mi területünkön óriási probléma (...)”*⁵² Mindez több szempontból is érdekes lehet a vizsgált időszakban. Egyfelől a főváros irányába megindulhatott egyfajta oktatói elvándorlás, másfelől a közelgő akkreditációs eljárás nehéz helyzetbe hozta a vidéki előadóművészeket, oktatókat.

⁴⁶ Évszám és ügyiratszám nélküli 5 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Tanév végi jelentés az Ének-Zene Tanszék munkájáról. A szövegben található dátumokból feltételezhetjük, hogy az 1992–93-as tanévhez kapcsolódik.

⁴⁷ Feltételezhetően a képzésre jellemző egyéni órák finanszírozási nehézségei miatt.

⁴⁸ VIII/89/1993. sz. 2 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Jelentés az 1993 évi ének-zene/karvezetés, ének-zene/népzene valamint az írásbeli felvételi vizsgákról.

⁴⁹ VII/45/1993. sz. 1 oldalas gépirat. Fehérné Székely Ildikó levele a Tanulmányi Osztály Vezetőjének. A levél az 1994/95-ös tanév felvételi irányzásait tartalmazza.

⁵⁰ Érdekes adalék lehet, hogy az egy évvel korábbi, 1992-es felvételi eljárás után elégedetlenségének adott hangot jelentésében a tanszékvezető a karvezetés szakosok felkészülésének alacsony színvonala miatt (viszonyítva a korábbi év tapasztalatához). 120/1992. sz. 2 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Beszámoló az 1992. évi ének-zenei felvételi vizsgákról című dokumentum. 2. o.

⁵¹ 92/II/1993. sz. 2 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Fehérné Székely Ildikó levele Székely Gábor főigazgató részére. A megfogalmazás az előzmények ismerete nélkül nehezen értelmezhető, de annyi kiolvasható, hogy 1+3 éves, feltételezhetően levelező képzést terveztek indítani. Fehérné elutasítja a kezdeményezést, és megkerülését, de nem tartja szerencsésnek a teljes kihátrálást sem, – a főiskola jóhírének megóvására hivatkozva – mivel a tárgyalások már elindultak a két intézmény között. A kérdést további interjúk segítségével kívánjuk részletesen feltárni.

⁵² Évszám és ügyiratszám nélküli 5 oldalas gépirat. NYEZII, 1990–1993-as dosszié. Tanév végi jelentés az Ének-Zene Tanszék munkájáról. 1. o.

Összefoglalás

A népzeneoktatás mai formáihoz vezető folyamatok, elképzelések mindmáig feltáratlanok a neveléstörténet számára, tanulmányunk és további kutatásaink leginkább ezt a hiányt próbálják enyhíteni. Munkánkban igyekeztünk – a források által nyújtott lehetőségeknek megfelelően – a lehető legpontosabb képet festeni a nyíregyházi Besenyey György Tanárképző Főiskola népzene tanári képzéséről, a szak beindítása körüli kezdeti nehézségekről. Dolgozatunk mellékszálaként, eredeti szándékunk ellenére, illetve azt kiegészítve, láthatóvá vált, hogy Fehérné Székely Ildikó tanszékvezetésének kezdeti időszakát,⁵³ amely éppen egybeesett a népzene szak indításával, korántsem tekinthetjük zökkenőmentesnek. „Harcait” több fronton kellett megvívnia. Egyrészt az országos gazdasági, társadalmi, politikai változások jelentettek újfajta, addig teljesen ismeretlen kihívást, másrészt az Ének-Zene Tanszék intézményen belüli státuszának erősítése adott folyamatos tennivalót a számára.

⁵³ 1990 és 2003 között töltötte be a tanszékvezetői pozíciót.

KULCSÁR ATTILA

A számítás művészete, techné és architectura

Az építészet téralkotó művészet. A terek pedig nem öncélúan rekesztődnek ki az emberek számára, hanem léttereiket hozzák létre, amióta a barlangokból kijöttek és mesterséges helyeket teremtettek maguknak. Ahogy a többi élő is abból, amit környezetükben talált: földből, növényzetből, követ, jeget is felhasználva, ha nem volt más. Az ember megtanulta, hogyan illeszthetők egymáshoz, és létrehozta családja odúját, fészket, otthonát. Amikor igénye lett rá, szertartásai, közösségi eseményei számára is emelt alkalmatosságot. Az emberré válás folyamata az építéssel kezdődik. A közös cselekvés kommunikációt kíván, a nyelv hoz létre vezényszavakat, a munkához irányító kell, közös akarat. Az építés tette az embert közösséggé. Az építés már nem vadászat, távlatos tevékenység, a siker koordinációt kíván, a termék tartósságot, és néha szükség van az „égiek” segítségére is a túléléshez. Amikor a természet ura, vagy a teremtés koronája felismerte: egyedül nem megy, áldozati oltárt épített a felsőbb hatalmasságok részére, hogy jóindulatát megszerezze, a segítségét megköszönje. A tűz, étel és az emberi élet lehetett a legdrágább kincs a kezdetek idején, hát ezt ajánlotta fel kérései nyomatékosságaként, azt áldozta fel. A kitüntetett helyek, ahol ezek a szertartások megtörténtek, már nem lehettek akármilyenek; a sokféleképpen elképzelt és nevezett „Isten”-nek tetszőnek kellett lenni, a bemutatott áldozattal és felajánlásokkal együtt. Isten a részletekben lakik. Ekkor lett az építészet a művészettel eljegyezve, amikor a funkción túlmutató jellemzőkkel ruházta fel tereit, méreteivel, anyagával, díszítésével, egyediségével. Mérnöképítészet is szépeleg. „... Arra kell törekednünk, hogy minél tökéletesebb harmónia alakuljon ki az alkotás és a technika között, az alkotás elsőbbségével” – írta Major Máté az UIA Madrid 1975 kongresszusának szóló üzenetében.¹ Mies van der Rohe híres szlogenjét úgy is szokták fordítani: hogy „az építészet térbe emelt korakarat.” Az emeléshez már mérnök kell.

Az emberi nemzetség mindenhol a világban létrehozta kultúrája szerint ezeket, és a ma embere is elmegy gyönyörködni bennük a világ másik végébe is megtekinteni, hogyan csinálták mások az övékét. Ilyenkor az építészet – a monumentális művészet – előtt rójuk le csodálatunkat, mert szerencsére a házak túléltek a századokat, és jó esetben, ha elpusztulnak is, újra felépítik őket. Megtekinthetők a régiek alkotásai, amelyeket sokszor igyekszünk meghaladni szépségben és méretekben, de lehetőleg minden tekintetben.

Az építés szerkezetei kezdetben a helyben talált építőanyagok voltak, amelyeket egymás mellé és -felé rakva lehetett térré formálni, megismerni az anyagok fizikai

¹ MAJOR MÁTÉ: Alkotás és technika. Magyar Építőművészet 1974. 6. sz. 13.

jellemzőit, teherbírását, időjárás elleni tartósságát. Empirikus módon gyűjtötte az ember építési tapasztalatait: ami leszakadt, eltört, eldőlt, az növelni kellett, vagy össze kellett kapcsolni valahogyan egymással. Legtöbbször túlméreteztek, de ismeretlen hatások ellen ez nem segít. Megtalálta a módját, hogyan kapcsolhatók össze szerkezetű a különböző anyagok, mert az igények növekedtek, egyre tágasabb egyre nagyobb tömegek befogadására kellett azokat alkalmassá tenni. A konstruktívizmus a modern művészet egyik kifejezési formája lett. Az orosz Tatlin, 3. Internacionálé emlékműve, térbeli alkotás akart lenni. „A mi korunk a konstruktivisták kora. Művészet, tudomány, technika egy ponton érintkeznek. Az új forma az architektúra” – írta Kassák Lajos egyik manifesztumukban. A Bauhaus is ezen az úton indult el.

Az ember racionálisan is beleavatkozik a természetbe, mert néha korrigálni kell. Építményeket emel, műtárgyakat hoz létre. Hidakat, utakat, gátakat, alagutakat, tornyokat. Ezek a primer mérnöki számítások szerint épülnek bele a tájba. A mérnök a morfológiával dolgozik együtt.

A funkció, a rendeltetés diktált, és ez sokszor kibékíthetetlen ellentétbe került az esztétikai igényekkel. A racionalitás és az irracionalitás kompromisszumát kellett megtalálni. Az építészetnek kellett egyesíteni ezt a két igényt. Ez sokszor kétféle tudást, megfontolást igényelt. Néha már csak két szakember együttműködése tudta a feladatot megoldani, de ebben az építész lehetett a karmester, mert a szerkezet az épületnek csak egy szegmense, de ahogy a nagyzenekarban, a fuvola hangjának is hallatszani kell, a házban is a burkolatok, a megvilágítás, bútorok, és sok más téralkotó elem is a „hangverseny” része, ezeket is az építész vezényli a szimfónia megszólaltatásában...

Az építés a természetben kialakult morfológiát folytatja, hozza létre városi terekben és fedett kubusokban. A természet téralakzatai a hegyek, völgyek, kráterek, kanyonok, barlangok, a tavak; a településekben egy mesterséges, épített táj ül rá a természetesre. A természet tágasságát néha belső terekben is meg kell valósítani. A táj vertikális elemeit is fel kell idézni, kiemelésre, irányjelzésre, reprezentálásra. Ez is a számoló, mérnök építészet tudását igényli, mert minél hangsúlyosabb egy épület, annál inkább a táj jelképe, a hely emblematisz azonosítója. A természet sérülékeny: földrengések, tájfunok, árvizek, szökőárak alakították a felszínét. Az ember is múlandó, de kitalálta a halhatatlanságát, és alkotásai számára is szeretné ezt biztosítani.

A funkció kívánta méretnövekedés egyre nagyobb kihívás volt az építők számára. A piramis, az a fáraók sírkamrája köré emelt emlékmű, hegy utánzat. A mérnök a kivitelezésre, az építész az arányokra ügyelt. Az ókori világ hét csodája között az alexandriai világító torony volt az első magasba törő építmény. A babiloni torony jelezte, hogy a szerkezeteknek korlátai vannak. A kínai nagy fal, az európai kultúrkörből távol kiterjedésével volt monumentális mérnöki teljesítmény. Amíg a mérnöki számítások nem alapozták meg az áthidalásokat kudarcok sora tanította az építőket, egészen a jelenkorig. A luxori hüposztosz csarnok pillérsorainak távolságát a kőgerendák áthidaló képessége határozta meg. Budapesten a Szent István bazilikánk kupolája is összeomlott építés közben. Hosszú az út Atreus kincsesházától napjainkig, amikor ott még csak álboltozat fedte le a kincseskamrát, – egymáson túlnyúló kőlapok sorolásával, – Caracalla thermáit már látványos dongák fedték, de a Pantheon 43 méteres kupo-

láját rafinált boltozatok kombinációi. A gótikus építészet támpillérei is sok kísérletezés után találták meg optimális íveiket, és a hálóboltozatok légies méreteihez már a levelek erezetéből vettek stúdiumokat a mérnökök. Amíg a szerkezetek olyan karcsúk lehettek, hogy gyönyörködhetünk légiességükben, meg kellett találni azokat az anyagokat, azt a konstrukciót, ami már a természet produkcióit is meghaladja. A mérnöki tudás és tapasztalat az építészet maradandóságának záloga. A szerkezettervező mérnök a virtuális munka elvén a merev testek statikáját méretezi.

A kőszerkezetek határait a kultikus terek után a szórakoztatás és az ipar gyártócsarnokai feszegették. A sík kőgerendákat acél gerendák váltották fel, amelyek rácsos szerkezetűek is lehettek, így kevesebb önsúlyal voltak képesek a nyomatókakat ellensúlyozni. A síkrácsok után térrácsokat javasoltak a mérnökök, és az építészek látványos formákká változtatták a racionális lefedéseket. A magassági igényeket is acél tudta legjobban kiszolgálni, mert a földrengés és a szél ellen az acél a legrugalmasabb szerkezet. Mert az ember Babilon óta az istennel akar kezet fogni, de legalább is versengeni szeretne az elődeivel, meg akarja haladni azok attrakcióit. Az acél sokáig a legjobb anyag volt a vetélkedéshez. Az amerikai felhőkarcolók használták először a magasság legyőzésére. Különösen, amikor az erőjárték, a húzott és nyomott szerkezetek szétválasztásával egzakt módon méretezhetővé vált, légies kábelek húztak esernyőt – most már a hasznos terek fölé, – a hidaknál kikísérletezett megoldások az építészet eszköztárában is megjelentek. Kenzo Tange a Tokió csarnokait a nyomott beton és a húzott acél látványos kombinációjával hozta létre, Otto Frey Münchenben az Olimpiai Stadion lelátóit kábelszerkezetekkel fedte és könnyű műanyag héjakkal hozta létre a fedett tereket. Ma már Walesben Grimshaw Eden Projektje táj léptékű tereket hidal át műanyag buborékok összefesztésével. Minden Világkiállítás és olimpia a térlefedések új arzenáljával rukkol elő, a technikai haladás és a mérnöképítészek seregszemléje is egyben, az ember fizikai teljesítményeinek vetélkedőin túl. „A Funkcionalista-technicista szemlélet oldódásával mindinkább felszínre tör az emberek ősi, – az építőművészettel egyidős kívánsága, hogy a középületek... ne csak munkahelyek, ... legyenek, hanem a közösség hatalmának, gazdagságának, autoritásának megjelenítői is.”²

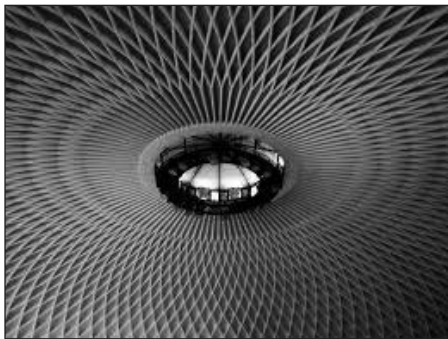
Otto Frey: München Stadion

Grimshaw: Edenpark

² BONTA JÁNOS: Az építészet, mint jelentéshordozó. Modern építészet 1911–2000. TERC. Kft 2002. 115.

Amíg a primer lefedés, vagy egy torony, mint konzol nem tesz mást, csak teljesíti funkcióját, hasznos építménye korának. Mérnöke kiszámolja a keresztmetszeteket az önsúly és a hasznos terhek figyelembe vételével, számba veszi az igénybevételeket, a szél, hó, víz, föld, földrengés várható hatásait, addig a műszaki tudományok iparos, mestere, tudósa. Szerkezetei a nyomaték igényei szerint veszik fel alakjukat. Ahol kell, megvastagodnak, ahol nem szükséges, csuklókkal ízesülnek egymáshoz, ellensúlyozzák a lehajlást, elcsavarodást nyomásokat, és elvékonyodnak, ahol a húzás lehetővé teszi. A mérnöki bravúrt az jellemzi, hogy egy centivel se nagyobb semmi a szükségesnél. A szabványok természetesen biztonsági tartalékokat is tartalmaznak, de az elég is. Az csak rosszindulatú anekdota, hogy a statikus ezt még beszorozza hárommal, mert három gyereke van.

Nervi: Róma Pallazetto dello Sport

Calatrava: Tenerife Operaház

A mérnök csomólemezekkel összehegesztett vasai, össze-vissza méretű rúdjai, oszlopai, olyanok, mint egy pongyola belső oldala, elendízetlen szabásvonala, úgy sem látszik. Az ipari építményeknél, ideiglenes állványzatoknál nincs igény a szépészkedésre, az építés technológiai disciplina. Maradhat úgy is, vagy ha valakinek nem tetszik, takarja el. Ez az építész szokott lenni. Vagy díszítse fel, formálja meg. Ez már a techné és az építészet együtt. Amikor pedig azt mondja a mérnöknek, hogy és nem lehetne ez itt párosával, és egyforma, ez a pillér nem hasonlíthatna egy fa ágaihoz, ez a konzol egy hajóorrhoz, akkor már építőművészetről beszélünk. Ezt a két igényt megvalósíthatja két alkotó ember, vagy egy is, ha birtokában van a műszaki tudás és a művészeti kreativitás gazdagságának. Akkor szerkezetforma születik. És akkor létrejön a monumentális művészet, városkép

meghatározó szobra, vagy egy enteriőr felemelő harmóniája, vagy csak egy lépcsőkar természetutánozó spirálja.

Az utca embere, a művészettörténet és a mérnöképítészet ezekkel az építményekkel azonosítja a városokat. Párizst az Eiffel-toronnyal, Rómát Nervi, Pallazetto dello Sport csarnoka Sidney-t az Opera épületével. De az olimpia óta Pekinget a madár-fészek stadion is híressé teszi, és Malajziát, Cezar Pelli Petronas Ikertornya, Tenerifét Santiago Calatrava Operaháza és évente újabb csodák épülnek, mert a városok land mark, táj jelkép épületekkel akarják reklámozni magukat és a milliárdosok gazdagságukat. A magasság a pénz metaforája.

Az építészetnek Platónnal szemben meg kellett harcolni a művészet címért. Mert a bölcselő szerint az ókorban művészet a természet újra teremtése, az istenek alkotta

világ felfedezése és rejtett értékeinek felmutatása. Ahol madárfütyü adhat ihletet, naplemente, jégvirág, olajfolt, tenger a föld tájai, az emberi alkat, és történései, madarak násztánca és szivárvány. A természetben nincsenek házak és épületek, érvelt a bölcslő, mert a barlangokat nem tartotta azoknak. Amikor aztán az építészek alkalmazni kezdték a természet harmóniájának arányrendszerét, mely Iktinos Parthenonjában is felfedezhető, létrejött a kapcsolat a természet és a mérnöki spekulációk között, és az arány Fibonacci óta matematikailag is igazolt. Azóta az építészet Platón logikája szerint is tagja lehetne az alkalmazott művészetek nagy családjának, ahogy mindig is ott volt a helye, mert a természet anyagaival dolgozik, és az isteni teremtés folytatója, ha eredetileg alkot. Le Corbusier a Modulorjában a modern építészet számára is alkalmazhatóvá tette, az emberi test arányaiból is levezetve igazságát.

Mára a világ megismerése kilépett az ember életteréből, távol és közel. Az emberi szellem és lélek ezernyi bugyra is megismerhetővé vált számunkra. A mérnöképítészet földhöz ragadott a művészetek között, de magasságaival és tágasságával a hivalkodás leglátványosabb eszköze.

A művészetek a nemzetek és kisebb közösségeik, saját lehetőségeik kiemelkedő alkotásai is, identitásuk forrása. Megyénk egy archaikus szigete a Partiumnak, nemcsak az épített örökség skanzenje; kortárs építésze is lépést tart a nemzetközi trendekkel, hazai követőinek is sarkát tapossa.

A gojzervarrott cipő többre is kerül, mint egy ragasztott talpú, az esztétikai szempontokat is hordozó épület és karakteres tömege is költségesebb lehet, mint az egyszerű, mert talán több élő munkaerő kell létrehozásához, nagyobb figyelem, mint a sablonoshoz.

Az ország legkeletibb megyéje az ország legszegényebb régiója, az egy főre jutó átlagkereset szerint. Így volt ez régebben, és mára sem változtak az arányok a felzárkóztató törekvések ellenére sem. Mégis a messziről jött idegen a statisztikák ellenére igényes mérnöképítészeti alkotásokban gyönyörködhet, mert a művészeti alkotások minősége nem függ a méretektől. Megyénkben paradox módon a szegénység, a szűkmarkúság teremtett mívés konstruktív építészetet.

Az hetvenes években, amikor műszaki gazdasági költségnormák határozták az építés lehetőségeit, a beruházások cerberusait csak a naturáliák érdekelték – a m^2 , m^3 , férőhely, tanterem, ágyszám, és rendeltetési egységekre jutó költségek. Ez egyszerű osztással és szorzással ellenőrizhető volt. De amikor befogási nyomaték, szakító szilárdság, külponos erőkar, magidom, varrathossz, többletterhelés, nyíróerő, szögtámfal és cölöpalapozás igénye merült fel, az ellenőrzés ingoványos területre tévedt. Vis major érzete hatalmasodott el rajtuk. Egyet tudtak csak mondani, hogyha ilyen sokba kerül, akkor nem kérjük. A társadalomnak ígért szolgáltatás, a szükségletek kielégítése mégis kikényszerítette a funkciók megvalósítását, legfeljebb elmaradt más. Az út makadám lett, kisebb lett a közmű keresztmetszete, a műemlék omladozott tovább. De megvalósult a megyeszékhely ikonikus mérnöképülete, a Művelődési Központ. Lehetett volna kétszintes, sík rácsos tartókkal lefedett. Sok ilyen épült más városokban, tizenkettő egy tucat belőlük. Az építészet azonban a reprezentáció művészete is. A hivalkodás eszköze, ha úgy tetszik. Szerencsére mindig vannak olyan vezetők, akik vállalják, hogy

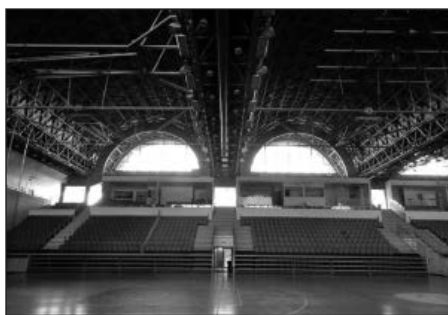

a sztár, többszintes irodaházak építéséhez. Bulgáriában láttak ezzel hasonló technológiával építkezést. A lényege az, hogy összeszerelik az épület függőleges teherhordó vázát (itt acélból), aztán fellifteznek rajta egy zsaluzó állványt, és elkészítik a legfelső szint födémét. Aztán fokozatosan süllyesztve az alátámasztó állványt az emeletek sorra elkészülnek és a földszint bebetonozása után, szétszerelik a zsaluzó térrácsot és jöhet a következő épület. Zsalu-süllyesztéses eljárásnak is lehetne nevezni ezt a technológiát, szemben a zsaluemeléssel, amelyben a kor kivitelezői nagyobb jártasságra tettek szert a gabonasilóknál, melyek a mérnöki építmények közkatonái. Ezek úgy vigyázták a nagyüzemi gazdálkodás tájainak sziluettjét, mint régen a települések központját a hívek templomtornyai.

A Mártírok terei irodaház és a volt KEMÉV székház is középmagas épületek. A racionalitás jegyében jellegtelen sarokházak. Egyetlen érdemük, hogy jelzik az utcasarkot a közlekedők számára. De ez a két ház is a mérnöképítészeti jeles alkotása lett. A Színészház és a volt Szakszervezeti Székház kettős kóddal dolgozik. Megmutatja vázszerkezetét és zárt kubusaival megjeleníti funkcióegységeit is, amelyekért épült. A lakásegységeket, és az irodák semleges sorakozását szintenként, emberléptékű parapetekkel és nyílásokkal. Az egyik a vertikális közlekedők tornyánál bontja meg négyzetes szerkezeti rendjét, a másik egy előadóterem lefedését függeszti be a ház kivillanó csontváza belsejébe. Az ikertömeg a házat felépíti és lebontja, bemutatja egy kocka metamorfózisát, a semlegesség szoborrá történő lehetséges átváltozását. A csomópontok építészeti megformálása, miközben kielégíti a mérnöki számításokban igényelt szerkezeti kapcsolatokat, artisztikus konstruktív-produkció. A hasábok plasztikája és tömegkapcsolatai létrehozzák a historikus építészeti változatosságát. Tagozatai, csomópontjai, a modern építészeti formanyelvén és eszközeivel teremtenek kortárs épületet.

A sportlétesítmények hagyományosan nagy kihívások a szerkezetépítés számára. A mai Continentál Aréna is egyedi mérnöki alkotás. A miskolci Tóth István – Holló László páros ezzel a karakteres épülettel a mérnöképítészeti újabb remekét hozta létre városunkban. Borsodban a Törnacsarnokot semleges rácsostartókkal hidalták át, Debrecenben a Hódos Imre csarnok is csak egy térrácsot kapott tetejére. De itt a 42 méteres áthidalás három dongával van lefedve; ez belső terének megvilágítást, tágasságot biztosít. Megjelenve a tömegén, homlokzatain a szerkezeti funkció építészeti látványossággá válik, és karakteres sportcsarnokot hoz létre, amely Nyíregyházát kitünteti ebben a típusos funkcióban. Lehet alatta szokványos a kiszolgáló tömeg doboza. Látszik, hogy keleti oldalán egy uszoda csatlakozott volna hozzá, (felejtethető) koronája így is egyedivé teszi. Az a jó a konstruktív építészeti, hogy nem lehet elrontani. A szerkezetek hatáselemeit nem tudják lespórolni, mint egy-egy burkolatot, rátét díszet. Nyíregyházi iskolának is tartják ezt a konstruktív építészeti, amire az itt praktizáló építészeket a beruházók mindenáron

Nyíregyháza: Continentál Aréna

olcsósítási szándéka készítette. Szerkezet nélkül nincs ház. Pillér, gerenda, konzol kell, hogy milyen lesz a formája, az már alkati kérdés. Van sovány megbízó is és kövér is, de mindegyik óvatos. Volt, aki túlelme magát és gerincsérve lett. Ez egy házzal nem fordulhat elő, legyen csak jó erős a vasalása.

A sportlétesítményeknél a jó láthatóság alapkövetelmény. A stadionok a mérnök-építészet operaházai. Ott az akusztika és az építész „nagyestélyi” cifrája elrejtja a szerkezeteket, de a labdarúgó pályák mellett csak esernyő kell és biztonság. A lelátókat konzolos szerkezetek fedik, amelyek jó esetben a teljes arénát megvédik az esőtől. A konzolokat be kell fogni, hogy le ne hajoljanak, de úgy, hogy a szél se csavarja ki, mint a rossz esernyőket. Ezt látványos rácsos tartók tudják leginkább, de Otto Frey óta vékony kábelek teszik légiessé a paraplékat, a kábelek a szél minden irányának nekifeszülnek. Nyíregyházán a hagyományok konstruktív megoldást tettek

Nyíregyháza: Városi Stadion

lehetővé. Igaz, csak a nyugati lelátó készült el így és csak 3400 néző számára, de látványosabban, mint sok kortársa. Egyediségét az árbocok adják. A 25 méteres vasbeton pillérekre van felfüggesztve a 22 méteres lefedése, a pilléreket meg a lelátók ülés-sorai támasztják meg, az arénabejáratok között. Az acélpillérek lettek rácsosak, hogy karsúbbak lehessenek, mert az építetőknek volt egy speciális igénye. A Stadionon belül, a lelátókon kívül, van egy 600 méteres futókör, amelyen bárki kocoghat, edzhet, a kezdetek óta, ezt meg kívánták őrizni. Viszsa kellett horgonyozni a lábához a pillért, hogy az a „szent” salaksáv (amelyen Kovács (Bütyök) József, városunk futó legendája is róta a köröket) a helyén megmaradjon. Ő volt az, aki a Népstadionban legyőzte Emil Zatopeket, a Cseh Gőzmozdonyt, és futógépet. Így humanizálódik a szikár mérnöképítész, és lehetett sajátos karaktere ennek a lelátónak. Hogy a lescamera helyét az építész, még a csernobili sugárzással összefüggésbe hozott sportriporter, Knézy Jenő tanácsai szerint tervezhette meg, az magánügy. De ilyen emberi epizódok befolyásolhatják a mérnökök nyomatéki ábráinak lehajlásait, ha építés vezényli a lelátó hangorkánját a lesnél. A stadion építészete én voltam, de szerkezettervező társaim Koncz Gábor és Molnár Attila mérnökök.

A konstruktív építész a reprezentáció eszköze. A modern építés szívesen használja a mesterséges követ is, a vasbetont, az acél és a beton kombinációját. Az egyik a nyomást hordozza hatásosan, a másik a húzás elviselésére a legjobb. A hatalom és az ideológia épületei magasba törnek. A középkor templomai azóta is hirdetik az egyházak ambícióit. A világi hatalom központjai, a városházák is szívesen építettek tornyot. Néha tűztorony funkciókra hivatkozva. Szeged, Győr, Pécs, Kiskunfélegyháza,

Hódmezővásárhely, Arad, Pest, Nyírbátor: sok városházat díszít torony, még téglából, vas betétekkel. Megyénkben Tiszavasvári, Nagykálló és újabban Dombrád kapott ilyen vertikális kiemelést. Az ideológia új templomai közül a nyíregyházi párház is beállt a versengésbe. Az építés idején funkcionáló első titkár nevére utalva a bátrabbak Mátyás-templomnak is nevezték. Nem véletlenül, mert magasabb akart lenni, mint az evangélikus templom tornya. Lehetett volna háromemeletes is, mint az akkor már a Széchenyi utcán álló SZTK épülete, ma a Levéltár. De csakis toronyszerű épület jöhetett szóba, amit a Nyírvíz palota közelsége is indokolt. Építésze Jantner Antal, volt, a későbbi építésügyi miniszter helyettes, és itt is egy szerkezeti bravúrt bemutató ház valósult meg. A 10 emeletes hasábot nem

Nyíregyháza, az egykori Párház

masszív pillérek támasztják alá, hanem egyetlen „kacsaláb”, a lépcsőház vasbeton magja, amely tölcésszerű fejezetet kapott, mint egy fordított esernyő, és erről vannak lefüggesztve az emeletek szintjét tartó kábelek. Az ablakok között látható karcsú pillérekben futnak le az első emelet padlószintjéig, és itt vannak lehorgonyozva, ahogy a vásári ringlispil kosarai, mert ezekben az előre gyártott pillérekben vannak összefeszítve a födémek, középen meg a vertikális mag tartja a másik szélüket. Az előcsarnok lépényéből egy másik statikai attrakció emelkedik ki, és bevilágítja a tanácsterem légtérét, egy konoid lemez. Ez a torzfelület, egyenesből indul és másik végén parabola ívű magasodik egy ablak felett. Na, itt megcsinálták a monolit lemez bonyolult zsaluzatát. A ház minden eleme lehetett volna olcsóbb, kéttámaszú tartókkal áthidalt, de ezúttal a szakma reprezentálni akart, pénz is volt rá. A mérnöképítészet itt vasbetonból mutatta meg, hogy mit is lehet még másképpen. Budapesten a DIVSZ székház, a – Dolgozó Ifjúság Világszervezetének épülete készült még hasonló szerkezettel. Párházunk mérnöke Konya József volt, az AÉTV statikusa.⁵

A SZÁÉV, a megye legnagyobb építőipari vállalata, úgy beletanult a paneles építésbe, hogy a lakásprogramot azzal akarta mindenhol teljesíteni. De a költségnormák csak 50 kilométernyi szállítási távolságot finanszíroztak. Vagyis csak Debrecentől idáig. Ezért épültek lakótelepeink a Debreceni Házgyár elemeiből. Könnyű lakótelepet építeni panelből, mert ott úgy állhat a ház, ahogy akar. Egy hasáb kelet-nyugati, kettő észak-déli állású, a pontház meg legyen egy rövid oldalára állított dominó. De a történelmi belvárosban igazodni kell a telekhez, és a szomszédokhoz is. Ez a kényes lakóházból is mérnöképítészeti művet hozott létre Nyíregyházán, ahol a szerke-

⁵ JANTNER ANTAL: Nyíregyháza Irodaház. Magyar Építőipar, 1972/ 1. 41–42.

Nyíregyháza: Sávház

született meg az emelet magas szekrényváz, amelyben a télikabát és az ingek sorakoznak, a cipőkkel alul, és falai pedig a házat tartják. A szekrények között lettek az ajtók. A statikus kiszámolta, hogy hány centi legyen a falvastagságuk, hogy a négy emelet elbírja. Ez lett a ház közepén a hosszváz, a homlokzatokon a parapetig elmaradt a hátfala, és

Nyíregyháza: Volt KPVDSZ Művelődési ház

így adott megvilágítást a loggiáknak, függőfolyosónak. Ebből össze lehetett szerelni a 81 lakást szaporán, mint egy szerelvényt, de hogy a lépcső se lassítsa a folytonosságot, a ház elé került szoborként. A Kivitelezőknek nagy gyakorlata volt a gabonasilók építésében. Ezeket egy csúszó zsaluzatos rendszerrel húzta fel, mint a Simai úton. Ez a két ipari rendszer hozta létre a belváros eme egyedi lakóházát, amelyet az építész (Kulcsár Attila) még hozzáidomított a Szabadság téren álló historikus szomszédjához is. A hidakkal összekötött lépcsőház az ipari sorolás unalmát puha ívekkel proporcionálja, tagolja. Statikusa Nagy László volt. Ez ház is képviselte a magyar építészetet a XIV. UIA Kongresszuson Varsóban, a világepítészeti seregszemlén, a rendszerváltást kérő Szolidaritás idején. Itt a látszó ipari technológia se tudta elrontani az építészeti harmóniáját, a „kombinált szekrényesor” egyediségét.

Van egy hasonló, előre gyártott elemekből formált különös ház a megyeszékhelyen, a volt KPVDSZ székháza. Sok viszontagság után, most egy szállodát alakítottak ki

zet ad a háznak egyéniséget. Az ún. Zrínyi Ilona utcai Sávház egy ilyen sarokbeépítés, vasbetonból. A kivitelező itt is valamilyen előregyártásban, tempós kivitelezésben gondolkodott. A SZÁÉV-nak volt egy poligon üzeme a telephelyén, ahol átereszeket, alaptesteket gyártott, csínálatok valamilyen összerakható dobozokból házat, tanácsolták. Kulcsár Attila mestere Plesz Antal volt, „ki a Csepel-Csillagtelep szekrényvázás épületeinek kísérleti tervezésében is részt vett a hatvanas években.”⁶ Ő bízta az akkor elvetett a gondolat felelevenítésére.

Abban az időben minden lakásban helyet kellett biztosítani lakónként egy 60x60-as beépített szekrénynek, egy kabát, egy öltő alkalmi, egy dzseki, munkaruha, ennyi fért bele. Az építész azt mondta, legyenek a szekrények páronként a ház tartószerkezete. Így

⁶ GÖTZ ESZTER: Plesz Antal építészete. MMA Pályakép.

benne új tulajdonosai. Karakteres vasbeton lamella rendszer árnyékolja és tartja falait. Tanácstermét előre gyártott bordarendszer hídalja át ívesen, az akusztika igényei szerint. Koncz Tibor, építőmérnök, tervezője, láthatta Nervi csarnokait a szaklapokban. Alaprajza, színezése, funkciói alaposan megváltoztak, de tömegét, melyet a konstrukció határoz meg, nem tudta átírni. Nézőtere ma már étterem, de annak is jól áll a tágasság, és ünnepélyesebbé teszi a rendkívüli alkalmakat, mint akármilyen álmeny-nyezet, mert ez az őszinte erővonalak rajza. A lamellás homlokzatát lőrésnek érezték a politikusok, de aztán úgy maradt, mert azt mondta egy munkásőr, jó lesz az még valamikor... Ma már csak árnyékol.

A konstruktív mérnöképítésként mint kifejezési forma, egy-egy „kalapemeléses köszönés” formájában más épületeken is megjelenik, újabb épületeinken is. Legutóbb Balázs Tibor–Kardos László páros piaccsarnokán láthatunk szimbiózist a két szempont érvényesülésén. A vásárcsarnokok Petz Samu óta látványos építészeti produkciók, itt is a katedrálisosan fel van emelve. A masszív kockapillérek fölött légies rudak emelik a tetőket csarnok térrácsokkal áthidalt héjazatáig, hogy aztán lemezsövet hozzon felette létre határfalakat, és lebegni látsszon a hatalmas tetőszerkezet, mint egy vásári sátor, mert milyen legyen a piac, ha echós szekeret akar idézni...

A „piros ház” is, a Körút mentén bemutatja vázszerkezetét, hogy plasztikus legyen, felülről hangsúlyos, fejnehéz. Létrehoz egy városi árkádsort úgy, hogy a negyedik emeleten vannak a nagy lakások és a földszinten az egyszobások. Egy kommunális vázszerkezet támasztja alá a kohósalak nagyblokkból összedobozolt lakásokat, nélküle olyanok lennének, mint a körút mentén a hatvan évek pontházai. Statikusa Veres Menyhért volt. Ma már elképzelhetetlen ennyi sok eladható négyzetméter üresen hagyása. Oka volt, de ma már az északra néző szobákat is el lehetne adni. Az építészeti szándék a historikus tagozatok modern megjelenítésével, történelmi belváros léptékéhez illeszkedni akar. „Ez a koncepció már átvezet a regionalizmusba.”⁷

Nyíregyháza: Piaccsarnok

Nyíregyháza: „Piros ház”

⁷ KULCSÁR ATTILA DLA. LXX: Nyíregyháza Piros ház. Örökségünk Kiadó, 2012. 18–20.

Nyíregyháza: Városkapu

Nyíregyháza: Üzletház

A Boda üzletháznak készült bevásárló központ reklámkirakattal és árboccal jelzi, hogy a konstruktív műhelyben készült. Közben teljesíti a befelé forduló áruházak ablaktalan térhatárolását. Építésze László Zoltán volt. Tatlini nagyotmondás Bezzeg János statikája. A szerkezet túlságosan kiszabadult a palackból.

„Nyíregyháza városközpontjában épült egy hatalmas „szarkofág-épület.” Két zárt hasáb között egy nyílással.”⁸ Ez ma a Korzó áruház, a volt Buszpályaudvar helyén. A pályaudvar a távolsági járatok parkolójaként, rendezetlen közlekedési csomópont volt a körút mentén. A hatalmas pilon-pár a városközpont bejárata lett. Szerkezetét a kőburkolata eltakarja, csak a hídszerű kapuzata enged belátást a város főterére. Egyiptomi, babiloni példákra utal és újabb kori diadalívekre, a Brandenburgi kaputól Párizsig, Spreckelsen tervéig, a La Grande

Arche épületéig, a La Défense negyedben. Veres Menyhért látványos hídszerkezettel kapcsolta össze a két tömeget, Bán és csapata sok jobb épület-javaslattal próbálkozott előtte, de a multinacionális kereskedelem a városközpontot is be akarta venni. Most a centrum másik végén Finta József Bank épületének tornyával jelzi, hogy sikerült. A konstruktőr eszköztárára ott egy megformált acél baldachin utal. Az építészet mindig segítségül hívja az „erőművész mérnöki-nagybácsit”, ha a megrendelőt nem lehet a széppel meggyőzni, mert neki nagy kell.

A szerkezetépítő mérnökök egyedül ritkán kerülnek reflektorfénybe. Pedig építményeik monumentálisak és néha egyediek is. Nem belső tereik hasznosulnak, hanem működésük. Legtöbb ipari alkotás. A Szarvas utcán a víztorony is része a városképnek, de tipizált termék, sok településen állnak hasonlóak. A másik jelentős megyei műtárgy, a Tiszalöki Vízi erőmű építése 1954-ben kezdődött és 1959-ben lett kész. Hajószilip, duzzasztómű, és erőmű, 12,9 MW kapacitással. Mérnöke Bleier Pál, építésze Balázs István és társai voltak. A politika reflektorfényében épült. Internáló tábor lakói építették egy részét. „A foglyok és a Tiszalöki sortűz áldozatainak emlékéért, Görbedi Miklós helytörténész könyvei, s a Tiszalökön felállított emlékoszlop idézik.”⁹ Népballadai hősök lehetnek, Déva várai mindig emberáldozatot kívánnak.

Az építészet is felügyelet alatt állt, felöltöztette a technológiai épületeket a kétes értékű, szocreál szellemiség historikus álruháival.

⁸ KULCSÁR ATTILA: Korzó üzletház. Magyar Építőipar. 59. évf. 2009. 6. sz. 202–206.

⁹ SZLÁVIK LAJOS: A Tiszalöki és a Kiskörei vízlépcső. http://www.hidrologia.hu/mht/letoltes/3_tiszaloki_kskorei_vizlepcső.doc. 2008.

Korunk mai jelentős mérnöki műtárgyai is a megyénkben épülnek. A Vásárhegyi-terv árapasztó tározóiból három is. A Tisza árvíz-szintjét hetven centivel képesek csökkenteni puffer tárolóikkal, ezen a szakaszon, a számítások szerint. A töltések emelése már nem megoldás, Tokajig három ilyen védmű is épül. A legnagyobb a Szamos-Kraszna-közi tározó. 277 méter hosszú 12 zsilipnyílása van. „A 17,4 milliárdos beruházás vezető tervezője Bunyeváczy Viktor volt.”¹⁰ Látványos beeresztő kapuit, a műtárgyakat már csak a mérnöki méretezés határozza meg, de ez mentheti meg árvíz idején középkori épített örökségeinket, és így kapcsolódhat itt is össze ez a két műszaki ág az építésben: a techné és az architectura.

Tunyogmatolcs: Szamos-Kraszna-közi tározó.
Beeresztő zsilipkapuk

¹⁰ KULCSÁR ATTILA: Szamos-Kraszna-közi árapasztó tározó. Magyar Építőipar 2015. 56. évf. 2. sz. 63–65.

MARIK SÁNDOR

„Minden napra kell egy kis siker...”

Beszélgetés Jávor Andrással,
a Debreceni Egyetem professzorával

Szerencséje van annak az egyetemi hallgatónak, aki Jávor András agrármérnök-professzornál vizsgálhat. Barátságos, türelmes, gyakorlott kapcsolatteremtő. Először találkoztunk személyesen, pár perc múlva azonban úgy tűnt, mintha régen ismernénk egymást. Egyetlen munkahelye volt eddig, s hetvenedik életévéhez közeledve már nem is akar másikat. Fél évszázad alatt minden lépcsőfokot végigjárt a Debreceni Egyetemen: itt volt diák, itt neveztek ki egyetemi tanárnak és oktatósi, majd általános rektorhelyettesnek. Jelenleg a Multidiszciplináris Agrár- és Élelmiszeripari Kabinet elnöke, rektori főtanácsadó. Alapelve: „Minden napra kell egy kis siker...” Aktívan, kezdeményezően tekint a nyugdíjas évek elé, amelyek persze még odébb vannak.

– Bárkitől érdeklődtem ismerősi körében, tisztelettel beszélt önről, korábbi diákja éppúgy, mint munkatársa. Közéleti, társadalmi tisztségeire rendszeresen újraválasztják. Életrajzából látszik: eredeti szakmai vonzalma, a juhtenyésztés iránti érdeklődése ötven éve töretlen, ugyanakkor mindenütt ott van, ahol fejlődést, innovációt érzékel, a genomoktól a klaszterekig. Hogyan bírja, van ennek titka?

– Jó ezt hallani! Mindig örömmel tölt el, ha azt hallom, érzem, hogy munkatársaim, barátaim szeretnek. Persze, a teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy vannak kivételek, sőt az is előfordult már, hogy „keresztbe” tettek nekem, de szerencsére ez ritka. Titok nincs, vagy ha van, az abban nyilvánul meg, hogy szakmai téren mindig érdeklődtem az újdonságok iránt. Egyébként mindig igazságosnak kell lenni. Igazságosnak és következetesnek. Az emberek általában elfogadják a számukra kellemetlen döntést is, ha azt emberségesen közlik velük, s amennyiben érzik, hogy az nem kettős mérce következménye. Más kérdés, ha kell, szigorú vagyok. Az egyetemen alapvető tantárgyakat oktatok, ott például nincs engedmény. Úgy vélem, jó úton járok, mert mindig jelentkeznek hozzám doktoranduszok, tanítványaimmal, kollegáimmal gyakran publikálunk közösen, és valóban jelentős testületekbe választanak be újabb és újabb ciklusra.

„Minden napra kell egy kis siker...”

– Éppen ez utóbbihoz kapcsolódik a következő kérdésem. Egy teljes oldalt kitöltött választott szakmai és közéleti tisztségeinek felsorolása. Hogyan tud ennyi mindennel igényesen foglalkozni?

– Kétféle embert ismerek. Az egyik, ha elér egy pozíciót, elnyer egy tisztséget, mindent maga alá gyűr, mindent egyedül akar megoldani. Így sokszor túlterheli magát, vagy óhatatlanul felületes lesz. Én nem ilyen vagyok, szeretek csapatban dolgozni. Mindig a feladat érdekelt, nem volt fontos, hogy láncszemnek vagy motornak kell beállni a sorba. Szívesen választok magam mellé igyekvő fiatalokat, akikre rá lehet bízni részterületeket, szerencsés esetben később át is lehet adni nekik az egész feladatot. Szinte minden területemen biztosított a pótlásom, ami vezetőként elégedettséggel tölt el. Számomra mindig öröm, ha a mellettem dolgozó fiatalabb kollégákkal később hazai és nemzetközi konferenciákon találkozom. Ma már abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a hivatalos funkcióim, tennivalóim olyan területeken jelentenek

Angol Suffolk tenyészjuhok

feladatokat, amelyeket szinte hobbi-ként szeretek. Az ilyen nem terhel, csak az időt kell jól beosztani. Érdemes megemlíteni, hogy társadalmi tisztségeim révén sokszor az elsők között értesülök fontos döntésekről, vagy éppen alakíthatom a döntéshozatalt. Ez egyetemünk számára is előnyös. Előfordul, hogy a kívülről jövő felkérések szakmai elismerést jelentenek, például amikor az ENSZ Élelmezésügyi Világszervezetének (FAO) szakértője lettem, vagy az Európai

Környezetvédelmi Szervezet tanácsadójának kértek fel. Az is fontos, hogy a Nemzeti Kiválóság Programba benyújtott pályázatok bíráló bizottságának tagja lehettem évekig. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy megbízásaim többsége nem kíván állandó, folyamatos munkát, van, ami évente mindössze néhány alkalomra korlátozódik.

– *A cívisvárosban debreceniként tartják számon, holott Nyíregyházán született és iskoláit is ott kezdte. Milyen emlékei vannak szülővárosáról?*

– Gyermekként, tizenegy évesen kerültem el Nyíregyházáról. Édesapám egy hárommegyés nagykereskedelmi vállalat igazgatója volt, jobbnak látta, ha nem ingázik naponta, a család ezért költözött a cég székhelyvárosába. Az általános iskola hatodik osztályába már Debrecenben jártam. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Gimnáziumában érettségiztem, és katonai szolgálatra sem szülővárosomba irányítottak. Amíg nagyszüleim éltek, a nyarak nagy részét náluk töltöttem Nyíregyházán, szép emlékek kötnek oda, a városon áthaladó kisvonal és a nyitott sóstói villamos ma is emlékeztet. A város később, a '70-es, '80-as években kezdett fejlődni nagyobb léptékben, de tinédzserként nem arra figyeltem. Amikor nagyszüleim megöregedtek és ápolásra szorultak, beköltöztek Debrecenbe, már nem volt kihez menni. Később

viszont egyetemi vezetőként gyakran jártam Nyíregyházán. Szóba került az integráció az Agrártudományi Egyetem és a Mezőgazdasági Főiskola között, majd a mostani nagy egyetem és a már összevont Nyíregyházi Főiskola között is, rektorhelyettesként sokszor engem delegáltak tárgyalóként. Hátha született nyíregyháziként, agrármérnöként hamarabb szót értünk... A hangulat mindig jó volt, hiszen a mezőgazdászok mindegyikét ismertem, és ők is engem. A helyi vezetők azonban nem akarták feladni a függetlenségüket, pedig jó lehetőségek kínálóztak. Ráadásul könnyen meg lehet, nem az volt az utolsó kör, látva a kormányzati törekvéseket, a nagy magyar agráregytem létrehozásával kapcsolatos elképzeléseket.

– *Igaz, hogy tizenhatéves városi fiúként már vonzódott a juhtenyésztéshez, ami később valóban meghatározta az életét? Emlékszik, mi jelentette a fordulópontot?*

– Mintha tegnap történt volna! Nagybátyám volt a Tiszalöki Állami Gazdaság igazgatója, és amikor közeledett a pályaválasztás ideje, nyaranta egyre többször vendégeskedtem, dolgoztam náluk, barátkoztam a mezőgazdasággal is. Egy alkalommal jócskán estébe hajlott már az idő, mégis nagy volt a sürgés-forgás. Nagybátyám szólt: „ha érdekeset akarsz látni, jöhetsz te is”, és már indultunk is a telepre. Egy vadonatúj hodálnál, karámnál álltunk meg. Olyan gyeppel volt körülvéve, amelyet addig legfeljebb csak filmen láttam. Amikor megérkezett a várt kamion, kivilágították a területet és megkezdődött a szállítmány lepakolása. Angliából hoztak nagyon szép állatokat. Hamarosan megtudtam: az első Suffolk tenyészjuhok Magyarországra érkezésének voltam szemtanúja. Mindjárt megértettem a gyönyörű, öntözött, ápolt füvet. Akkor fogalmazódott meg bennem, hogy így és ilyen jószágokkal szívesen foglalkoznék. Két év múlva már tudatosan jelentkeztem az Agrárra, és

A Suffolk fehér színű változata jobban alkalmazkodott a magyarországi viszonyokhoz

később az állattenyésztési szakot választottam, s amint lehetett, igyekeztem a juhászat közelébe kerülni. Azóta valamilyen formában közöm van a juhágazathoz, és szemmel tartom a Suffolk-tenyészeteket is. Sajnos, utóbb kiderült, hogy a változó hazai klimatikus viszonyok nem kedveznek itt ennek a fajtának, de a tenyésztési munka révén még mindig a legjobbakkal tartozik. Megjelent egy hazánkban jobban honosuló fehér színváltozata is.

– *Első jelentkezésre felvették a Debreceni Agrártudományi Egyetemre? Milyen volt az akkor még önálló DATE?*

„Minden napra kell egy kis siker...”

– Jó iskolába jártam, jó tanáraink voltak, sikeresen vettem a felvételit, azonban csak 1971-ben lettem egyetemi polgár, előtte letöltöttem a kötelező katonaidőt. A DATE akkor kis egyetem volt vidéki karokkal, egyetlen szakon a kevés levelezővel együtt valamivel többen, mint ötszáz lehettünk, egészen más oktatási-kutatási infrastruktúrával. Most a régi campuson közel hétezer diák tanul, közülük megközelítően kétezren agrár szakokon. A kis létszámnak voltak előnyei: barátságos hangulat, a közvetlen tanár-diák viszony kellemessé tette az egyetemi éveket, természetesen azoknak, akik jól teljesítettek a vizsgákon. Olyan kiváló professzorok indítottak el a kutatói pályán, mint Herold István, a takarmányozástan professzora – nevét immár utca viseli Pallagon –, továbbá Kiss István, az állattenyésztéstan tudós szakértője, majd első tanszékvezetőm, Veress László professzor úr. Szakmai segítségük nemcsak egyetemi hallgatóként, hanem később is meghatározó volt számomra. Irányításukkal számos tárcaszintű kutatási programban, kísérletben is részt vehettem.

– *Lényegében az egyetemi iskolapadból került az oktatói karba. Valóban egy tudományos diákköri dolgozattal hívta fel magára a figyelmet?*

– Vezetjük ezt a kiindulópontnak, de azért nem ilyen egyszerű a dolog. Ötödévesként, 1975-ben kamatoztak először az átlagosnál alaposabb juhtenyésztési ismereteim: a kari tudományos diákköri konferencián pályamunkámért – amelyben, természetesen, a juhtenyésztés egy részkérdését dolgoztam föl –, első díjat kaptam, ami után Kiss professzor úr meghívott a tanszékére. Amikor az egyetemet 1976-ban agrármérnöki oklevéllel zártam, bennmaradhattam az egyetemen. Közben kutatóként dolgoztam, a gödöllői agráron is tanultam, ahol 1981-ben genetikai szakmérnöki képesítést szereztem.

Debreceni Egyetem: az agrártudományok központja

– *Hogyan választotta a genetikát, amely tudományág a '70-es években még alighanem gyermekcipőben járt?*

– A genetikát azt vizsgálja, hogy az egyes – jó vagy rossz – tulajdonságok miként öröklődnek nemzedékről nemzedékre, és a jókat hogyan lehet felhasználni a teljesítmény javításában. Ez évszázadokra, évezredekre visszamenően mindig foglalkoztatta az állattenyésztőket, hiszen ki ne szeretett volna olyan jószágot, amely több tejet, több és jobb minőségű termékeket ad, jobban bírja a körülményeket, sőt a juh esetében a gyapjú mennyiségét és minőségét is be kell illeszteni a tenyésztési stratégiába. Egy idő után azonban a gyakorlati tapasztalat kevés volt, az elmélet, a tudomány segítségét kellett kérni. Amikor elkezdődött kutatói életem, a szakmában mindenki lázban égett, mindenki új felfedezésekre várt, természetesen én is. Így talán érthető, hogy miért választottam a sokféle lehetőség közül, hogy genetikai szakmérnöknek tanuljak. Az ugrásszerű változás a tudomány új eredményeivel a múlt század közepén követke-

zett be, akkor kezdték megismerni a genetika kulcsát. Ma már annak továbbfejlesztett változatáról, a genomszerkesztésről, precíziós nemesítésről beszélünk.

– *Hosszabb ideje kutatja és tanítja a genetikát. Megfogalmazná hétköznapi módon, miről van szó?*

– Az én szakterületem a molekuláris genetika. Munkatársaimmal az örökítő anyag (DNS, RNS), a nagy hatású gének működését, gyakorlati felhasználásnak lehetőségeit kutatjuk. Természetesen, mint mindenki más esetében a populációgenetika volt a kiinduló állomás, amely az adott fajon belüli genetikai eltéréseket vizsgálja. A populációk teljesítményétől eljutottunk az egyéni teljesítmény hátterének feltárásáig. Ha hosszabb távot nézünk: a nomád állattenyésztéstől a genetikai ismeretek hasznosításáig.

– *Ezek nyilván komoly laboratóriumi hátteret igényelnek. Rendelkezésre áll ez a Debreceni Egyetemen?*

– Egy alkalmazott természettudomány, így egy agráregyetem általában nem képzelhető el laboratórium nélkül, tehát mindig volt ilyen részleg. A sors fintora, hogy az egykori takarmányozási és tejlaboratórium akkor került el a tanszéktől, amikor éppen felfuttatni kellett volna. A fejlődés azonban kárpótolt, nem sokkal később én szervezhettem meg az Állatgenetikai Laboratóriumot. Ma már kiemelkedő jelentőségű tudományos műhely, a doktorképzés egyik kulcshelye és folyamatosan bővül. Kollégáink rendszeresen kijutnak kutatni, dolgozni többek között az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Kanada, Lengyelország, Norvégia egyetemeire, gazdaságaiba. Sőt a tanítványaim közül sokakat meghívtak dolgozni rövidebb-hosszabb időre az említett országokba. Előnyös, hogy miközben munkahelyi beosztásaim változtak, most is részt vehetek a laboratórium tevékenységének irányításában, fejlesztésében. Eredményeinket a legnívósabb nemzetközi szaklapokban tudjuk közreadni.

– *Milyen helyet foglal el a magyar felsőoktatási intézmények között a Debreceni Egyetem? Mit mutatnak a számok?*

– A legnagyobb magyar egyetemek közé tartozik, nagysága európai szinten is számottevő. A tizennégy karon az oktatók száma ezeröttszáz, a kutatóké kétszáz, tudományos fokozattal ezerkétszázán rendelkeznek. Az egyetemen alap-, osztatlan- és mesterképzésben közel félezer szak közül lehet választani. A felsőoktatási szakképzésben és a szakirányú továbbképzésben jóval több mint száz szakunk van. Jelenleg több mint 27 ezer hallgató tanul az egyetemen. A 4800 fős kollégiumban mindenki megtalálhatja az igényeinek és pénztárcájának megfelelő helyet. Idén az országoshoz hasonlóan nálunk is kevesebb jelentkező volt, mint egy évvel korábban, de a több mint nyolcezer elsőévesünk azt jelenti, hogy a debreceni az ELTE után az ország második legnépszerűbb felsőoktatási intézménye. A legtöbb külföldi diákot Debrecenben találjuk. Akadnak gondjaink: például nemzetközi összehasonlításban átlagosan túl sok hallgató jut egy minősített oktatóra, bár szakonként nagy különbségek mutatkoznak. Ugyanakkor számos képzési területen a nemzetközi ranglisták szerint a legjobb magyar egyetemek közé tartozunk.

– *Mióta beszélhetünk egyáltalán debreceni felsőoktatásról?*

– Ha visszamegyünk az alapokhoz, a teológiai képzés volt az első, a kezdete 1538. Az agrár felsőoktatás 1868-ban, a Debreceni Országos Felsőbb Gazdasági Taninté-

„Minden napra kell egy kis siker...”

zet megalakulásával kezdődött. Az orvosképzés idén jubilál, éppen százéves. Sok átalakulást értek meg az idők során – részben a történelem sorsfordító eseményeinek következtében –, de voltak viszonylag nyugodtabb évtizedek: a DOTE 1951-től, a DATE 1970-től 1999-ig önálló egyetemenként volt a térség kiemelkedő képző helye. Az eddigi utolsó, egyben legnagyobb változást 2000 hozta el, amikor öt egyetemi, három főiskolai karral és három kutatóintézettel megalakult a Debreceni Egyetem. Az új, nagy intézményt nem csak a leendő hallgatók értékelik kedvezően. Húsz év alatt elértük, hogy a hallgatók számában a negyedik helyről a másodikra léptünk elő. Emellett felkerültünk a nemzetközi rangsorok élmezőnyébe. Különösen az orvosi és az agrár szakképzés húzza fel az értékelést. Ennek is szerepe van abban, hogy hozzánk jelentkeznek évről évre legnagyobb számban külföldi hallgatók. Ők már több mint hétezeren vannak, közel százhusz országból. Többségük angol nyelvű képzésben vesz részt, jelentős bevételhez juttatva ezáltal az egyetemet. Főleg az egészségügyi (orvos, fogorvosi, gyógyszerészeti, népegészségügyi), a mérnöki és a közgazdászképzés népszerű, de szinte kivétel nélkül minden karon tanulnak külföldiek. Legtöbben Nigériából (közel 600), Iránból (több mint 400), Kínából (csaknem 400) érkeztek, de egy-két hallgató jött olyan egzotikus országból, mint Elefántcsontpart, Mauritius, Nepál, Szenegál.

A Debreceni Egyetem főépülete

Idén az angol nyelvű képzésekre közel 2100 külföldi hallgató nyert felvételt, több mint tavaly. A hozzánk érkezők sokféle okból jönnek éppen Debrecenbe. Van, aki valamelyik nemzetközi hírű professzornál szeretne tanulni, esetleg magyar felmenői jelentik az indíttatást. Másokat az ösztöndíj, vagy a hazinál kedvezőbb időjárás motivál, esetleg az, hogy hazájából közvetlen repülőjáratral utazhat Debrecenbe.

– *Színes lehet az egyetemi élet az öt földrésről érkező diákokkal, hétezer ember már a városképet is változtatossá teheti. Könnyen beilleszkednek?*

– Ez változó. Nem csupán a bőrszín és a vérmérséklet eltérő sok esetben. Ünnepeiken a nemzeti viseletek, gasztronómiai bemutatók elbűvölőek. A városban is érzékelhető a jelenlétük, például a boltok, vendéglátóhelyek forgalmában, az albérleti árak megemelkedésében. Említhetek olyan apróságot is, hogy reggelente – természetesen vírusmentes időszakban – elég nehéz megközelíteni az egyetemet, mert a külföldi fiatalok tucatjai érkeznek taxival.

– *Sajátos terület a határon túli magyarság, főleg az oktatás segítése. Egyrészt a kihelyezett képzések révén helybe viszik a tudást, másrészt szép számmal tanulnak határon túli fiatalok Debrecenben. Utóbbiak hányan lehetnek?*

– Alap- és mesterszakon, valamint a Doktori Iskolában csaknem ezren, a legtöbben Romániából és Ukrajnából érkezett fiatalok. Kisebb számban Szlovákiából, Ausztriá-

ból és Szlovéniából jönnek, javarészt magyar nemzetiségű családok gyermekei. Pontos számokat ma már nehéz mondani a kettős állampolgárság miatt. A külföldi magyar nyelvű képzéseink hiányt pótolnak. Abban segítenek, hogy a határon túli magyarok számára szülőföldjükön is elérhető legyen a magyar nyelvű képzés minél szélesebb kínálata. A kárpátaljai magyar főiskolán, Beregszászban nappali és levelező tagozaton működik a diplomás ápoló- és betegellátás, valamint szociálpedagógiai alapszakunk. Levelezősök tanulnak a mi informatikai karunk képzésein gazdaság-, illetve mérnök-informatikusnak. Kolozsváron Európai és nemzetközi üzleti jog mesterképzési szakunk működik. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel közös szervezésben elindítjuk az építőmérnöki szakot és fejlesztjük az együttműködést a román-magyar-angol tolmácsképzésben. A nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen ez évtől közel

Debreceni Egyetem: az orvostudományi kar főépülete

száz állami ösztöndíjas hallgató kezdheti meg tanulmányait nappali és levelező tagozaton. Agrármérnöknek, gépészmérnöknek, vidékfejlesztési agrármérnöknek tanulhatnak magyar nyelven. Ez a tevékenység 2006 óta folyamatosan bővül. Egyetemünk több professzora, kutatója, oktatója segít rendszeresen speciális tudásával a határon túli egyetemeknek, javarészt Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron.

– *A kihelyezett képzések lassanként idehaza is megszokottá válnak. Milyen elvek szerint bővítik ezeket?*

– Ahhoz, hogy valaki megszerezze a Debreceni Egyetem diplomáját, nem feltétlenül kell a cívisvárosba költöznie. Néhány karunk hagyományosan más településeken működik, például az Egészségügyi Kar Nyíregyházán vagy a Gyermekeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Hajdúböszörményben. Kihelyezett képzéseink vannak közeli városokban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében Kisvárdán, Mátészalkán, Nyírbátorban. Jól alakul a kapcsolat a térség meghatározó gazdasági szereplőivel, stratégiai terveinkben figyelembe vesszük igényeiket. Hallgatóink – részben a duális képzés keretében – nagy ipari, mezőgazdasági üzemekben szereznek gyakorlati tapasztalatokat, szerencsés esetben diplomásként ott is dolgozhatnak majd. Akinek nem volt lehetősége korosztályával tanulni, a levelező képzés keretében szerezhet versenyképes ismereteket. A koronavírus a távoktatás még jobb hasznosítását is felgyorsította. Nyugodtan mondhatom, európai mértékkel is igazi nagy egyetem lett a miénk.

– *A szervezeti átalakításoktól jutottunk eddig. Volt olyan lényeges változás is, amely nem az egyetemi szervezetet, hanem az oktatás belső struktúráját érintette. 2004-re, hazánk uniós tagságára gondolok. Ezt az időszakot vezetőként, előbb kari dékánhelyettesként, majd a „nagy egyetem” rektorhelyetteseként érte meg, tehát hatása is volt a történésekre. Mit kamatozott a Bolognai Folyamat, majd annak továbbfejlesztése?*

„Minden napra kell egy kis siker...”

– Eltelt másfél évtized, a változások megítélése ma sem egységes. A legfontosabb, hogy összehasonlíthatóvá váltak a különböző országok egyetemének képzései, amire korábban alig volt lehetőség. Bonyolult volt az egyetemi diplomák elfogadása egy másik országban, nem lehetett szemesztereket teljesíteni vagy tárgyakat tanulni egy másik európai egyetemen, de még hazai viszonylatban is nehezen. Az átjárhatóság is nagy előny, hiszen gyakorlatilag előtte alig volt mobilitás. Nagy kérdés az is, ki tudja-e választani teljes bizonyossággal a 18 éves fiatalok, hogy egész további életükben mivel foglalkozzanak? Zárjuk-e ki a tanulmányok közbeni változtatásokat, vagy nyisuk szélesebbre a lehetőségeket? Voltak hibái az új rendszernek, de előnyei is: a diákok számára kinyílt a világ – vagy legalábbis Európa. Ezt sok uniós program segítette az Európai Felsőoktatási Térségben: Erasmus, Erasmus+, Mobilitás, Campus Mundi, Makovecz-program és mások. Én ettől függetlenül a folyamatos, az osztatlan képzést részesíteném előnyben, valamint az első diploma megszerzése után a specializációt itthon vagy külföldön annak, akinek arra szüksége van.

– *Még most is gyakori téma a diákok hiányos nyelvtudása. Az idén kormányzati segítség érkezett: az MTI szeptemberi híradása szerint mintegy 110 ezer friss diplomát állítottak ki az egyetemek a nyelvvizsga-mentesség eredményeképpen. Mi a véleménye erről?*

– Eredetileg sem pártoltam a fűnyíró-szerű intézkedést, amelyben tértől, időtől függetlenül előírták, hogy bármilyen diploma kiadásának előfeltétele a nyelvvizsga megléte. Sőt, próbáltam is tenni ellene. Kétségtelen, sok diplomásnak elengedhetetlen az idegen nyelvek ismerete, mások pedig egész életükben nem használják. A szakmai munkájukra nagy szükség van, sokakat viszont nem lehetett megfelelő státuszba venni, mert nem volt meg a diplomájuk. 110 ezer nagyon nagy szám! Régen nincs megoldva a nyelvvizsga problémája, és ezt nem lehet csak a diákok nyakába varrni. Érdemes lenne azon gondolkodni, hogy nem a diploma kiadásához, hanem bizonyos munkakörök betöltéséhez lenne kötelező a nyelvvizsga. Aki ilyen állásra pályázik vagy szándékozik pályázni, annak bizony meg kellene tanulni egy vagy több nyelvet. Nem a nyelvtudás ellen vagyok, hanem a megtarthatatlan előírások ellen.

– *Féltő, hogy a nyelvvizsga-gondok újra jelentkezni fognak, mert a középiskolákból sokan érkeznek hiányos nyelvtudással. Az egyetem segít a nem nyelvszakos diákoknak a nyelvtanulásban? Hiszen három-négy év alatt meg lehetne szerezni a szükséges tudást...*

– Az egyetemnek nem feladata az idegennyelvi képzés, de a nemzetközi beilleszkedéshez szükséges segítenie a nyelvtanulást. Az idegennyelv tanulása, használata szorgalom és akarat kérdése. Látjuk, hogy akinek valóban szüksége van rá, el tud sajátítani egy vagy több nyelvet is.

– *Őn milyen nyelveket használ munkája során, és mikor tanulta azokat?*

– A középiskolában németet és oroszot tanultam. Az orosz nyelvtudásom a gyakorlatban is használható lett. A németet írásban értem, sokáig német szakirodalmat olvastam és elég jól elboldogultam vele. A rendszerváltás előtt nem sokkal felvetette a tanszékvezetőm, hogy a tudományos életben az angol nyelv kezd kiszorítani minden mást, tehát ha a tudományos élet élvonalában akarok maradni, ideje megtanulni. Harminchat éves voltam akkor. Beiratkoztam egy négyhónapos intenzív nyelvtanfolyamra, ami után nyelvvizsgát tettem. Eleinte küszködtem rendesen, aztán belejöt-

„Minden napra kell egy kis siker...”

meg. A napi- és hetilapokról, az internetről sem szabad megfeledkezni, ezek révén a nagyközönség is tájékozódhat a szakma, az ágazat helyzetéről.

– *Egyetemi vezetőként, illetve tudós professzorként mit tart a legjelentősebb, legemlékezetesebb teljesítményének?*

– Tíz évig egy nagy egyetem oktatási-, illetve általános rektorhelyetteseként dolgozni ritkán adatik meg egy élet során. Rengeteg tapasztalatot szereztem, a szakmai ismeretek mellé társult az oktatáspolitikai számos kérdése. Tudományszervező tevékenységem egyik legfontosabb eredményének tartom, hogy megalapoztam az Állattenyésztési Molekuláris Biológiai Laboratóriumot, ahol ma is dolgozom. Kiemelkedő feladatomból volt a Széchenyi Program keretében végzett vezetői munka. A kutatás címe: *Integrált agrárgazdasági modellek a 21. század hazai mezőgazdaságában*, amely hosszabb távon befolyásolhatja az ágazatot érintő döntéseket.

– *Milyen terve van rektori főtanácsadóként, kabinetelnökként közel a 70. életéhez? Új feladatokba kezd, vagy régebbi fontos munkáinak szálait szándékozik elvarrni?*

– Nem számítok nagy változásra. Már átrendeződött munkahelyi életem, amely három nagy területet ölel fel. Az Agrárkabinet élén most azon dolgozom, hogy a Debreceni Egyetem sajátos agrárközpont lehessen a Kárpát-medencében. Ez gyakorlatilag a tiszai vízgyűjtő területet fedné le, ami 157 ezer négyzetkilométer, de valójában magában foglalja a határon túli részeket is. Célunk az, hogy a képzés és a tudás exportjával a határon túli magyarságot a saját hazájában helyzetbe hozzuk. Ez természetesen az anyaországot is erősíti, hiszen nyitást jelent a szomszédos országok agrárpiacára. Olyan jövőkép ez, amiért érdemes dolgozni. További elképzelésem, hogy a magyar örökség ismeretei, tapasztalatai távoktatás keretében eljuthassanak a világba akár Dél-Amerikába, Új-Zélandra is minden olyan magyar emberhez, aki szükségét érzi a magyar identitás erősítésének, vagy csak kíváncsi a világunkra. A további konkrét feladatomból régi szívügyem, a határon túli magyarság, főleg az oktatás erősítése. Kész csoda, amit a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán produkálnak! Az is hősies munka, amit a Partium, Erdély magyar nyelven oktató intézményei véghez visznek. Nem véletlenül vállaltam el megválasztás után a Magyar Rektori Konferencia Határon Túli Felsőoktatási Intézmények Bizottsága alelnöki tisztét, így nem csupán magánemberként segíthetek. A harmadik feladatomból, a sport, régi szerelem. A DEAC elnökeként is bőven van tennivaló: huszonnégy szakosztály, 2800 igazolt sportoló, különböző sportágakban nyolc NB I-es csapat, évi közel kétmilliárdos költségvetés...

– *Váltunk témát! Említette a Pharmapolis Innovatív Élelmiszeripari Klasztert, amelynek elnöke. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Záhonyi Térségi Logisztikai Klaszter, vagy az Észak-alföldi Termál Klaszter ismertebb, utóbbinak a sóstói, a nyírbátori, a nagykállói fürdő a tagja. Mit jelent valójában a klaszter? Bemutatná a Pharmapolist?*

– A klaszterek tíz-tizenöt éve kezdtek terjedni, Magyarországon közel 180 működik, 17 nyerte el a Pólus Programban akkreditált Innovatív Klaszter címet, köztük a miénk is. A mi klaszterünk a nemzetközi akkreditált klaszter ezüst minősítésű fokozatával rendelkezik. Az angol nyelvből átvett kifejezés valójában alulról építkező, önszerveződő vállalatok, felsőoktatási és kutatási intézmények hálózatát takarja. Már a felsorolásból látszik, hogy milyen erő mozdulhatna meg, ha az eredeti elképzelés szerint működne

minden, de még nem tartunk itt. A Pharmapolist 2008-ban hoztuk létre. Tagjai között van a Debreceni Egyetem, a Debreceni Agrárcentrum Innovációs Kft, a Központi Élelmiszertudományi Kutatóintézet, a Mezőgazdasági Biotechnológiai Kutatóintézet (Gödöllő) és további hatvan cég. Ezek zöme kft, köztük Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek, mint például a Gloster Zöldség-Gyümölcs Feldolgozó Kft. (Máriapócs), a terménykereskedelemmel foglalkozó GOF Hungary Kft. (Nyíregyháza), a baromfitenyésztéssel és feldolgozással foglalkozó MasterGood Kft. (Kisvárd), a gyümölcsből készült gumicukrokat és gyümölcszeléket gyártó Obstermann's Kft. (Csenger), a reformköretekkel és magokkal foglalkozó Pa-Comp Kft. (Újfehértó) mutatja a széles skálát, az együttműködés lehetőségeit. Érdeemes megemlíteni, hogy a Klaszter által üzemeltetett www.innofoodshop.hu internetes bolt tagjaink innovatív élelmiszertermékeinek piaci megjelenését és márkaerősítését szolgálja. Nemzetközi téren holland, finn és lengyel klaszterekkel vannak kapcsolataink. A klaszter alapvetően jó kezdeményezés, de az igazán gyümölcsöző együttműködésért még sokat kell tenni. Együtt kellene gondolkodni, kölcsönösen segíteni egymást, beadni a tudást a közösbbe. Most még az iránt nagyobb az érdeklődés, hogy mit lehet kivenni. De bizakodunk.

– *A juhtenyésztés nemcsak kutatási-oktatási témát jelent, hanem társadalmi szerepvállalást is: tíz év kihagyás után másodszor is megválasztották az országos Juh Terméktanács elnökének. A rendszerváltás után e tisztségében vett részt a hazai juhágazat átalakításában, majd később – rektorhelyettesi ciklusainak lejártát követően – a magyar juhtenyésztés európai uniós keretbe történő integrálásában. Milyen tapasztalatai vannak?*

Farmer Expo 2020: a Klaszter pavilonja

– Hamar létrejöttek és hatékonyan működni kezdtek a szabályozás jogi alapjai, szervezetei, mechanizmusai: piac, termelés, minősítés, harmonizált jövedelemelosztás. A minőségbiztosítás és a gazdaság fehéredése is sokat segített a rendszer működtetésében. Az uniós tagságra készülve teljesen új típusú és struktúrájú törzskönyvezési, nyilvántartási rendszer jött létre, amely megfelel a nemzetközi és az EU-előírásoknak. A tenyésztés alapja a fajtatizta tenyésztés lett, amely csak az első, de kihagyhatatlan lépcső a keresztezések előtt. Minden szépnak látszott. A juhászok igényeitől elmaradt ugyan a támogatás mértéke – holott az a bevétel egyharmadát adta –, mégis megkezdődött az ágazat fejlődése. Ez azonban nem tartott sokáig. A kedvező jelek ellenére – elsősorban a tőkehiány miatt – nem történtek meg a szükséges változások a termelésben, a termelésszervezésben. Nem születtek meg azok a döntések sem, amelyek kedvezően határozták volna meg az ágazat jövőjét. Kár, hogy azóta sem történtek meg a lényegi változások az ágazatban. Három éve szinte végveszélyben vállaltam újra az elnöki feladatot. Nagy kérdés, hogy az utóbbi évek sérülései orvosolhatók-e még.

„Minden napra kell egy kis siker...”

Ez a következő évek döntéseinek gyorsaságán és minőségén múlik. Az agrárminiszter a közelmúltban gyors intézkedéseket, anyagi támogatást helyezett kilátásba. Azt kell elérni, hogy az ágazat adottságainknak megfelelő méretű, versenyképes és nyereséges legyen. Az átalakuláshoz teljes konszenzuson alapuló civil szervezet is szükséges, amelyik képes az eredeti terméktanácsai célok megvalósítására. Ezen dolgozunk jelenleg, de sokáig már nem szeretnék vezető szerepet vállalni. Négy tanítványom ott van az elnökségben, így bízom abban, hogy az én elképzeléseim is teret fognak nyerni a kibontakozásban.

– *Szinte naponta halunk híreket az uniós támogatásokról. Érkeznek ilyen pénzek az ágazatba?*

– Az uniós támogatások most képlékenyek, tekintettel arra, hogy a jövő évben lép életbe az új hétéves költségvetés. Az Európai Parlament illetékes szakbizottsága tavaly tárgyalt az uniós országok juh- és kecsketenyésztési tapasztalatairól, és jelentésében javasolta, hogy a 2020 utáni költségvetés és támogatások tárgyalásakor hangsúlyosabban jelenjenek meg az ágazat igényei, mert a késlekedés behozhatatlan hátrányokkal jár. Fontos, hogy maradjanak meg a termeléshez kötött támogatások, bővüljön a legelők használatának támogatása, csökkenjenek az adminisztrációs terhek. Szeretnénk, ha az ágazat által termelt élelmiszerek népszerűsítése többlet lehetőségeket kapna. Van már ilyenre példa. Terméktanácsunk a spanyol társszervezettel közösen nyert uniós támogatást promóciós kampányra. A program 2020 végén záródik, természetesen pályázunk a folytatásra is. A kampány részeként rendezünk évente Bárány-napokat, amelyek fő attrakciója, hogy éttermekben, kiskereskedelmi láncok üzleteiben kóstoltatunk bárányhúsból készült ételeket. Siker, hogy az induló évben huszonöt, tavaly ötvenhat, idén már több mint száz étterem csatlakozott az akcióhoz. A tapasztalatok szerint az, aki kóstolt már jól elkészített bárányhúst, saját konyhájában is szívesen elkészíti.

– *Milyen helyet foglal el a magyarországi állattenyésztésben a juh ágazat?*

– Az utóbbi években egymillió körülire tehető a magyar juhállomány – volt már ennél több, és lehetne most is. Jelenleg nyolcezer nyilvántartott juhtartó van az ágazatban, persze ennél többen foglalkoznak juhtartással. Ha a fogyasztási adatokat nézzük, juhhúsból az egy főre jutó átlag az Európai Unióban 1,9 kilogramm évente, míg Magyarországon 0,35–0,38 kilogramm – tehát van feladat. (Összehasonlításként a KSH 2018-ban közzétett adatai szerint hazánkban sertéshúsból 29, marhából 3, baromfiból 30, halból közel 6 kilogramm fogy átlagosan.) A magyar vágójuhtermelés döntő többsége exportpiacra jut. Sajnos, nem a legjobb feltételekkel, aminek fő oka a termelésszervezés hiánya. A húsértékesítés javítása csak az egyik nagy feladat. Ezen kívül újra fel kell építeni az ágazat egyéb elemeit is, különösen a gyapjúhasznosítás lehetőségét.

– *Mi a fontosabb a vertikumban: a hús, a tej, a gyapjú?*

– Ma egyértelműen a hús, hiszen öt százaléknál kevesebb a gyapjú árbevétel értéke, alig-alig állja a nyírás költségeit. A tej a tejhasznosítású juhászatokban egy második, stabil láb lehet a működtetésben, de országosan nem túl jelentős. A háromezer tonna gyapjú és az egymillió liter tej ettől függetlenül fontos eleme az ágazatnak.

– *Elnöki periódusának közepén jár. Mik most a feladatok a terméktanácsban?*

– Mint már szó volt róla, dolgozunk a terméktanács megújításán. A legnagyobb munkánk a lefedettség és a legitimitás növelése. 2017-ben megfogalmazott céljaink ma is érvényesek, sőt a koronavírus-járvány némelyiket még hangsúlyosabbá tette. Fontos emelni a hozamokat, javítani az áru minőségét, új kereskedelmi partnereket kell keresni. Meggyőződésem, hogy a gondok igen jelentős hányada a rossz kereskedelmi munkában gyökerezik. Sajnos nem múlt el az az idő, amikor a kereskedelem számunkra csupán az áru kijárlását jelentette, miközben partnereink diktálhatták az árakat. Nekünk is részt kell vennünk a piactervezésben, megnézni, mire van szükség, mikor, és azt termelni. Ez stabilabbá teszi az árakat is. Mindenképpen csökkenteni szükséges a juhászok kiszolgáltatottságát. A tennivalókat vég nélkül sorolhatnánk. Reméljük, az új összefogás, amelyben szerepet vállaltunk, felgyorsítja a változásokat és a fejlesztéseket. A személyi és szervezeti garanciák az új elnökségben ezt biztosítani fogják.

NÉVJEGY

DR. JÁVOR ANDRÁS (Nyíregyháza, 1952. április 22.) **Érettségi:** Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Gimnázium (1970). **Diploma:** agrármérnök (Debreceni Agrártudományi Egyetem, 1976) mezőgazdasági genetikai szakmérnök (Gödöllői Agrártudományi Egyetem, 1981). **Tudományos fokozatai:** egyetemi doktor (1985), a mezőgazdaság-tudomány kandidátusa (CSC, MTA, 1997). **Munkahely:** ösztöndíjas gyakornok, egyetemi tanársegéd, adjunktus, docens, egyetemi tanár (DATE és jogtűdó, 1976–2017). **Vezetői beosztások:** 2007–2017 között rektorhelyettes. 2017-től rektori főtanácsadó, a Multidiszciplináris Agrár- és Élelmiszeripari Kabinet elnöke. **Kutatási témái:** molekuláris- és populációgenetika; bárányhús- és juhtej-minőség; szaporodásbiológia; juhtenyésztés; állattenyésztés-politika, funkcionális élelmiszerek. **Közélet** (nem teljes felsorolás): Magyar Tudományos Akadémia Köztestület tagja (1997-től), Országos Juh Terméktanács elnöke (1996–2007 között, illetve 2017-től), a Felsőoktatási és Tudományos Tanács elnöke (2009-től megszűnéséig), Országos Szaktanácsadási Bizottság elnöke (2012-től), DEAC elnöke (2017-től). A Magyar Rektori Konferencia Határon túli Bizottságának alelnöke (2016-tól). Éveken át a Hajdú-Bihar Megyei Agrárkamara elnökségi tagja volt, majd országos küldött, az átszervezést követően a megyei Együttműködés, fiatal gazda és innováció osztály elnöke (2018-tól), Nemzeti Agrár-tanácsadási Bizottság tagja (2019-től). **Kitüntetések, elismerések** (nem teljes felsorolás): FAO aranyjelvény (2001), Ujhelyi Imre Díj (2004), Aranyplakett elismerés (Magyar Egyetemi – Főiskolai Sportszövetség, 2004), Élelmezésellátás Biztonságáért Díj bronz fokozat (FAO, 2008), Debreceni Agrárkutatásért Emlékérem (Debreceni Egyetem) (2009), Szent-Györgyi Albert-díj és Pro Facultate Díj (2012), Magyar Érdemrend Középkeresztese (2013), Sapientia Egyetem Bocskai-díja (2017), Pro Auditoribus Universitatis Debreceniensis Díj (DE HÖK, 2017), Westsik Vilmos-díj (Debreceni Egyetem Agrár Kutatóintézetek és Tangazdaság, Nyíregyházi Kutatóintézet 2017), A Debreceni Egyetem Tanárképzéséért díj (2019), 2020. október 23-án Debrecen Város Hatvani-díját vehette át. 2009-ben a Nagyváradai Egyetem tiszteletbeli doktori címet (Doctor Honoris Causa) adományozott számára. **Nyelvtudás:** angol, orosz. **Család:** felesége dr. Enyingi Marianna nyugalmazott törvényszéki bírónő; két felnőtt gyermekük van. Jávor András Bence agrármérnök, juhkereskedelmi szakember, dr. Jávor Szilárd Ágoston négygyermekes agrármérnök, középiskolai tanár.

„Minden napra kell egy kis siker...”

– *Befejezésül néhány apró kérdés. Még mindig a belváros kellős közepén lakik, emeletes házban? Szokatlan egy agrárszakembertől...*

– A látszat csal. Éppen eleget vagyok terepen. A belvárosi lakásba – kis túlzással – csak aludni járok haza. De a kérdés jogos. Készülök is a nyugdíjas évekre, nemrégiben vetünk egy kis házat a Zempléni-hegység egyik apró, csendes falujában. Ha időm engedi, én is segítek a felújításban. Méretes, hetven centis kőfalak, fű, fa, virág, madárdal, őzek, egyéb vadak – minden, amit az ember elképzélhet. És persze friss a levegő...

– *Hosszú ideje foglalkozik a juhok genetikájával, tenyésztésével. Fogyasztja is a birkából, bárányból készült ételeket? Netán készíti is?*

– A kétezres évek elején szerkesztettem egy szakácskönyvet mintegy 100 hazai és nemzetközi étellel. El is készítettük azokat. Sajnos ma már nem lehet kapni ezt a kiadványt. Mindemellett a Debrecen TV egyik főzőműsorban séf segítségével magam is főztem palóc gulyást, amely kedvenc juhos ételemnek tekinthető. Alkalmakra tárkonyos-gombás bárányragut – és ezt is szeretem – szoktam készíteni. A bárány- és juhhús előkészítése a legfontosabb művelet, hogy megszerettessük az abból készült jellegzetes ízű, de rendkívül finom ételeket.

– *Hallottam különleges hobbijáról. Beszélne a gyűjteményéről? Emlékszik, az első darabra? Van már juhdíszítésű maszkja?*

– Régi történet. Valamikor egy ismerősömtől ajándékba kaptam egy bárányt ábrázoló kerámiafigurát. Ennek híre ment, és hosszú ideig szinte csak ilyeneket kaptam: fából, fémből, égetett agyagból, s ki tudja miből. Aztán néhány értékesebbel én is gyarapítottam a gyűjteményt. Több darab származik Erdélyből, Kárpátaljáról, számos juhászt, bárányt ábrázoló képet vettem művészekről, amatőr festőktől. Többször nem a gyűjteményem miatt, mert volt idő, amikor az egy-egy darabért adott kis pénz is jól jött a megélhetésükhöz. Néha jó végignézni, mennyi ötlet testesül meg a változatos tárgyokban; lehet már vagy háromezer. Maszkom, természetesen, van sokféle (Debreceni Egyetem, DEAC stb.), de báránydíszítésű még nincs. Nem is bánám, ha ilyen nélkül felejthetném el a koronavírust...

KARÁDI ZSOLT „Isten-kereső korpusz”

Iancu Laura laudációja

Iancu Laura József Attila-díjas író, költő, néprajzkutató egyéni hangú munkássága tematikai-gondolati gazdagságában máshoz aligha hasonlító a mai magyar irodalomban. A moldvai Magyarfaluban született, de több mint két évtizede az anyaországban él, jelenleg néprajzkutatóként dolgozó alkotó nagy utat tett meg a szülőföldtől, ahol öt testvérel szerény körülmények között nevelkedett. Középiskolai tanulmányait Csíkszeredában végezte a Nagy István Zenei és Képzőművészeti Líceumban. Egy szatyorral a kezében érkezett Budapestre 1997-ben. Óvodapedagógus, majd hittantanár lett. Később politikai kommunikációt tanult a Századvég Politikai Iskolában, utána – származásánál és mérhetetlen tudásszomjánál fogva – a Szegedi Tudományegyetemen etnográfusként végzett. A PhD-fokozatot a Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén szerezte meg. 2011 óta a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajzi Intézete Folklor Témacsoportjának tudományos munkatársa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Iancu Laura a Ratkó József-díj idei kitüntetettje.

Oeuvre-jében termékenyen találkozik a tudomány és a művészet. Kutatóként a moldvai magyarság vallásosságának kérdéseit vizsgálja. Olyan, a témában jelentős könyvei, mint a *Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban* (2011), *Vallás Magyarfaluban* (2013), *Peremlétben. Tanulmányok a moldvai magyarok vallásosságáról* (2017) mellett tudatosan építette fel költői oeuvre-jét is.

A 2004-es *Pár csángó szó* pályakezdő kötetétől szervesen alakított életmű későbbi könyvei (*Karmaiból kihullajt* [2007], *Névtelen nap* [2009], *Kinek a semmi a mindene*

Iancu Laura a Ratkó József-díjjal
(Fotó: Csutkai Csaba)

[2012], *Míg kabátot cserél Isten* [2014], *Éjszaka a gyermek* [2017], *András érkezésére* [2019]) meggyőzik olvasójukat arról, hogy rendkívül fegyelmezett világa a mai magyar líra sajátos nyeresége. Az évek során azonban nem maradt meg a hallatlanul tömör verseknél, hanem 2011-ben *Szeretföld* címmel regényt publikált. Jánosi Zoltán kritikájában azt írta: „A mű nyelvi tengelyében a poétikus megformálás plasztikus szépségét az identitásmező finom, de határozott körberajzolásával a csángó, és részben az erdélyi folklór rengeteg motiváló eleme erősíti. Ennek felhajtó ereje révén ballada, ráolvasás, rituális és egyéb szövegelemek, népdalsorok, szakaszok, babona-praxisok, leírások és az ezeket kísérő szövegdarabok, népdalsorok, archaikus népi imák, néphittartalmak, népi vallásos és babonás látomások kavarnak fel a szövegben.”

Iancu Laura 2013-ban *Petrás Incze* János címmel drámát írt, míg 2018-ban adta ki a *Gerlice* című gyűjteményét. Ennek *A szeretetről* című esszéjében így szól:

„Ha az ember múlandóságának tudatában él, egész élete az ádvent jegyében telik. Ádvent arra emlékeztet, hogy nem vagyunk egyedül. Világunknak nemcsak Teremtője, Gondviselője is van. A gondviselés legtökéletesebb jele a Szeretet, ami folyamatosan közeledik felénk. Ha szeretetben élünk, nem történhet velünk olyasmi, ami ne a javunkat szolgálná. Hogy mi a szeretet? Meglátni a másik emberben Isten teremtményét, és úgy viszonyulni hozzá. A karácsonyi esemény azonban világosan kinyilatkoztatta: a szeretet nem erőszakos. Csak akkor részesülök a szeretetben, ha befogadom a Szeretetet.”

Sűrű szövéssé, esetenként stét tónusú világa Pilinszky János, Hervay Gizella és Sütő András műveivel ugyanúgy kapcsolatot tart, mint Csoóri Sándor, Oláh János, Nagy László, József Attila vagy Dsida Jenő némely művével.

A *Karmaiból kibullajt* kötetéről szólva Pécsi Györgyi úgy fogalmazott: „Versei enigmatikusságát növeli, hogy noha már-már önkínzóan személyes és érzelmileg roppant telített a megszólalása, a lírai én mást sem tesz, mint menekül a vallomás elől, rejtőzködik: puritán

Iancu Laura Ratkó Józsefről

Nehéz felidézni, mikor hangolódtam rá Ratkó József költészetére. Folyton érzem azt a szorongást, amit – érzésem szerint – ő is magában viselt. Verseit mindig is szerettem, azonban, van valami, ami megmagyarázhatatlan számomra: az önéletírása. Félelmetes, hogy szinte mindaz, amit Ratkó 1966-ban leírt, megismétlődött velem az 1980-as évek elején, amikor kisgyerek voltam. Nem tudok magyarázatot találni arra, miképpen lehetséges, hogy övéhez hasonló élet, gyermekkor jutott nekem is, 30 évvel később. Döbbenetes számomra, hogy lehetnek helyzetek, amelyek ezer kilométer távolságra ugyanabban a formában megismétlődnek. Most nyáron, amikor elkezdtem egy saját munkán dolgozni, (valamiféleképpen önéletírás szeretne lenni, de inkább fikció, mint dokumentum), megint elővettem a művet. Azt hiszem, Ratkó azt mondta, nem tud az apjának megbocsátani, de tulajdonképpen sírt, amikor meghalt. Számomra élettrajza nem keserű, nem tragikus, hanem monumentális költészet...

versnyelvbe rejti érzelmekkel telített viszonyát, sebezhetőségét, s inkább a látszólag semleges szimbólumok látszólag szabad asszociációs játéka bízta magát.”

Katolicizmusa Rónay György, Pilinszky János, Péntek Imre vallásosságával rokon – mutat rá Szabó P. Katalin –, de e szerzők hangjától mégis nagyon távoli, mert lírájában a női szubjektum szólal meg.

Halmi Tamás *Isten peremén* című könyvének értékelő fejezetében a következőképpen összegzi e pálya tanulságait: „A csángókat kevésbé a nemzeti/nemzetiségi, mint inkább a vallási identitás tartja össze. Az égi önazonosságnak ez a lelkülete származott át Iancu Laura költészetébe is. S vele az az istenkép, mely a Teremtőt elérhetetlenül távolinak, öntörvényűen szigorúnak hiszi. Aki nem *boldoggá* szereti az embert, hanem a természeti erőket felülvélve a *munka* rendjét biztosítja.

Iancu Laura költészete a panaszosan büntudatos magyar költői tradícióból is mérít, de e moldvai metafizika alapvetéseiben is osztozik. Reflexeiben legalábbis. Mert a versek teológiai rétegezettsége bonyolultabb, bonyodalmasabb istenhitről tanúskodik. Kételyekkel teliről, felelősséget kiszabóról.

A Iancu-líra: istenkereső korpusz, áldozati tónusokkal.”

Aki könyveit kézbe veszi, olyan teremtett világba lép, amelyben hit és a hitre vágyakozó, a megigazulás és az üdvösségkeresés óhaja megejtően találkozik a női objektum múltjának traumáival, önteremtő akaratával, s eme önteremtés minden lelki-fizikai dimenzióival. Iancu Laura Csángóföldön született, de nem csángó költő, hanem az egyetemes magyar irodalom hasonlíthatatlan hangú énekes.

Karádi Zsolt, Iancu Laura és Seszták Oszkár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés elnöke a díjátadón
(Fotó: Csutkai Csaba)

IANCU LAURA
Időközben

maradj még a váltólámpa kiégett
és fekete felhők ereszkednek
tudom ilyen az ősz természete
hűvös majd egyre hidegebb
és újból kivörösödik
a tó álla orra szeme
ismerem az utat lépésről-lépésre
a sánta rigót az első csillagot
a metafora-univerzumot
hogyne tudnám e szavak mind-mind
üresek titkom vagy kitaláltak
nem várom meg a karácsonyt
énekelem az altatódalokat

Vezeklés

az esték most kezdenek hidegre fordulni
és kigyúltak az utcák kétlábú lámpái
a ködszagú szürke úton
Jézus verebei között
sokáig maradtam aztán
ülnöm kellett az árokpartok
betonnal fojtott fái alatt
két hangya cipelt egy harmadikat
talán most méri éppen a ferences atya
a foltokat meddig bűn és hol kezdődik
a szívverések veszteséges ritmusa
elégtételnek azt kérte tartsam magam távol
és adjalak vissza

Múlhatatlanul

megyek az úton rabruhában
jelentsd a kémnek elindultam
fölszedi más a hulló diót
megmetszi két szép rózsabokrom
ó Istenem mit ér manapság
e sok csurom-vér vergődő szó
mit ökölbe viszek most hozzád
hogyne szúrna a bilincs foga
hát kőből vagyok én azt hiszed
szerelmem a vasnál erősebb
ezek a fák mind-mind hallgatnak
holott fenn szárnyalni látják az
égtájakat bontó éjszakát

Egy óra a templomban

odáig eljutok hogy
az elhunytakat a halottakra
illik hagyni megértem azt is hogy
erősödő kínját látva Csáth
anyja tüdejét sietett gyógyítani
az angyalos mennyezeten
göndör pókot látok szőni
elégiás komor hangulatú
hálót erdőt mezőt
szabad szemmel nem látható jövőt
hibátlanul mondja a pap
és hiszem is hogy könnyebb
a tevének a tű fokán
és könnyű a tűvel átszúrt lepkének
az egyik latornak a keresztfán könnyű
a kántort túlhorkolónak
alszik álmodik ásít szorgosan
hol fekete széken hol üres padban

KÜRTI LÁSZLÓ*

bálna a semmiből

partra vetett bálna testébe másznak a halászok,
miután felvágják gyomrát, mellürét. zseblámpával,
akár a gyerekek sátorba, és ott eszik meg
a mama készítette répapürét. lágy lepedőfalak,
tekerdő csúszós belek közt
kordul gyomor, pedig már jóllaktak
mindannyian. tapintat, málladozó rostok,
fehér hártya a bordán, de fémes szagú
a bálna, akár egy kiszuperált villamos.

asszonyok várnak, mint megállókban, a szirteken.
halászok imbolyogva járnak a nyersen forduló zsigereken.
bálnaszív lerobbant villanymotor, kóboráramok
zúgnak kívül a tenger egy-egy nagyobb hullámakor.
sercen a kés, mint csavargók biciskái a villamos
üléseken. úgy bújnak elő, csurom fényesen,
akár egy gyónás utáni szent, mint akit épp most szült
világra egy bálna, csak úgy, a semmiből.

alaptábor

nem beszélünk, minden panasznak tűnhet.
pedig mondanám, hogy rettegni nem szabad,
meghalni bűn és a betegség, mint a széken,
piszkosul sokba kerülne.

jobb titkolni mindent. maradni. tűnni el,
akár egy nagyikon. csak ne vigasztalj, lever,
mint az antibiotikum. forrótea után
izzadás, értelmet a láz, elterel.

van mondat, völgy, amiben nem tévedünk el?
nézzünk szembe, légy ma te is bátor!
maréknyi idő, forró szotyji fújva, csendben kívárni...
szerettem volna tisztelettudón egy kicsit hegytetőre
állni. de most ennyire futotta: alaptábor.

* Köszöntjük Kürti László költőt, aki Ross Gillett ausztrál műfordítóval együtt veheti át a Balassi Bálint-emlékkardot 2021. február 14-én, Bálint napján Budapesten.

ida napja

ida napja volt és húsvéthétfő, egy világjárvány közepén
kötözésre mentem üres folyosókon át sürgősségi
betegellátásra. karanténscsendben otthon tévezett
az ország. adminisztrációs nővérke szájmaszkkal,
gumikesztyűvel ült a nőgyógyászatról lecipelt
vasasztal mögött. rám volt írva, hogy ráérek, leültetett,
vártam az orvost. idára gondoltam, hogy már három
éve... fércelem magamban, magamat hozzá, mint álomban,
vagy itt, ünneptelen folyosón, varratszedésre várva.
olyan a kézfejem, akár egy húsvéti kötözött sonka.
kék zsineggel, három az ínban, négy öltés meg damilvégi
görcsökkel fogja össze a húst. zsibbadt végtagról,
halottról emléket...

jót vagy semmit nem kéne már vele megbeszélnem,
de valahogy elfelejtett kivérezni belőlem a nagyanyám.
folyékony szappannal fertőtlenít kék gumikesztyűben
a nővérke. váltunk pár szót a járvány olaszországi
terjedéséről, s hogy lesz-e érettségi, munkahely jövőre?
nekem még fáj a tetanusz helye, az elszakadás,
az összefércelés. minden gyulladás mögött
van valami felelőtlen szeszély. nagyanyám hallgat,
az ápolónő fertőtleníti a gumikesztyűt újra. körfűrész
hangjára gondolok, meg hogy virágot vinnék neki,
és nyers sonkáját enném, ha még élne.

SIPOS LÁSZLÓ

Tussal és ecsettel

Zsadányi Zsolt kiállítása elé*

Hölgyeim és Uraim, szeretettel köszöntöm Önöket Zsadányi Zsolt festőművész *Tussal és ecsettel* című kiállításának megnyitóján, melynek van két különleges apropója is...

Az egyik az, hogy vasárnap lesz Szent Lukács napja, a Magyar Festészet Napja, amit 2002 óta ünneplünk, s amin – békeidőben, akarom mondani vírusmentes időben – négy-ötszáz magyar piktor mutatkozik be a nagyközönségnek.

Uji

A másik az, hogy itt és most Zsadányi Zsolt kiállítását nyitom meg, aki néhány hete kapta meg az Őszi tárlat megyei díját. Engedtessek meg egy személyes megjegyzés: külön öröm, hogy Zsolt kiállítását a Bencs villában és a Szent Imre Gimnázium aulájában rendezett tárlatai után most már harmadszor ajánlhatom a nagyközönség figyelmébe.

Hölgyeim és Uraim, Japánba utazunk Zsolt képeinek köszönhetően!

Japánba, a Felkelő Nap országába. Japánba, a mindannyiunkat izgató titkok földjére. A külvilágtól évszázadokon át elzárkózó szigetországba, ahol a kikötők megnyi-

* A megnyitóbeszéd 2020. október 16-án hangzott el Nyíregyházán, a Pál Gyula-teremben.

tására csak az 1850-es években került sor. Japánba, melynek kultúrájával először az európai nagyközönség az 1860-as években, a londoni és a párizsi világkiállításokon ismerkedhetett meg.

A japán művészet óriási hatást gyakorolt Európára. A Nyugat rendkívüli módon rezonált erre a művészetre jellemző egyszerűségre, síkszerűségre, dekorativitásra, valamint az európai szemmel nézve merész kompozíciós megoldásokra. Ekkor született meg egy különös fogalom: a japonizmus. Definíciója szerint: japonizmusnak nevezük a japán motívumok, témák és stílári jegyek átvételét, alkalmazását és utánzását. Tudják Önök, hogy Claude Monet is első nagy sikerét a feleségét japán kimonóban ábrázoló portréval érte el?

Itt, a Pál Gyula-terem falain Zsadányi Zsolt japán tusrajzok és metszetek ihlette izgalmas képei láthatók.

Előljáróban hagy szóljak néhány szót magáról a művészről. Az Ibrány városában élő Zsadányi Zsolt 1964-ben született Hajdúnánáson. Tanulmányait budapesti képzőművészeti körökben, szabadiskolákban, majd a Nyíregyházi Főiskolán, földrajz-rajz szakon végezte. 1989-től tanít... Eleinte Sátoraljaújhelyen, majd immár húsz éve Ibrányban, az Alapfokú Művészeti Iskolában. Ott a Képző és Iparművészeti tagozatot vezeti. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének és több művészeti társaságnak.

Zsadányi Zsolt nem ismeretlen Nyíregyházán, hiszen többször kiállított már városunkban, ámde volt egyéni tárlata Budapesten, Debrecenben, Hajdúdorogon, Hajdúnánáson, Sátoraljaújhelyen, Kazincbarcikán – és még hosszan sorolhatnám!

Mi művészetének sajátossága? A visszafogottan egyszerű, mondhatni tiszta megfogalmazás, no és a biztos formaérzék. Különösen korábbi korszakaiban alkalmazta szívesen a földszíneket, mert úgy érezte, hogy kevesebb színnel is elérheti a színességet. Kolorisztikája mind a mai napig elegánsan visszafogott, ám mégis érdekes és izgalmas. Most pedig – ahogy azt szellemesen megfogalmazta – „a színek többségét kidobta, hogy a dolgok mélyére jusson”. A kiállítás képein a színek – kis kivétellel – foltok, ha úgy tetszik költői szívdobbanások, melyek életre keltik képeit. Hol misztikus ködfoltokként, hol fenyegető egekként.

Az itt kiállított huszonkilenc képe a nagy elődök: Haronobu, Utamaro, Hiroshige (és a többiek) iránti tiszteletből fogant. Hűségés hozzájuk, de... De mégiscsak felfedezhető bennük „az az európai íz” is. És a jelenkor formanyelve. És ez így van jól! Hiszen a világ is változik...

Hölgyeim és Uraim!

Ez a kiállítás egy keleti utazás története, egy nyugati ember élményeinek lenyomata képekben.

Az ezredforduló után magam is jártam Japánban. A kulturális örökség tisztelete, a környezet védelme, a pozitív értelemben vett természetimádat különösen szívet melengető volt számomra. Engedjenek meg egy apró történetet...

Japánbéli utazásom végén Tokióban a Zódzsózsi templom mellett laktam, így a hajnali szertartásokba is bekukkanthattam. Egy reggel, egy kis ház tövében egy meszeszerűen öreg, legalább százévesnek tűnő anyókat láttam, amint a ház falánál gör-

nyedt, sötét kimonószerű öltözékben, ám patyolatfehér tabiban, kétujjas zokniban. Azt hittem, hogy rosszul van, ezért hozzáléptem... De nem! A fal tövében kiserkent apró zöld növénykét (szerintem egy gyomot) óvón rakott körbe kis kavicsokkal. Köszönésképpen rám mosolygott... Ám másnap, már messziről integetett. Decensen úgy, ahogy csak a százéves tündérek tudnak.

Húsz méterrel arrébb pedig zöldre, kékre és narancsárgára festett hajú, bőrmellényes, tetovált fiatalok feszítettek Yamaháikon...

Japán változik! Japán változik, de nagyon-nagyon! Hol áttételesen, hol szembeszökő módon látszik ez Zsadányi Zsolt képein is...

Itt a Kamakurai Dajbucu, a Végtelen Fény Buddhája, mely 103 tonnás bronztestével már csaknem nyolcszáz éve dacol az idővel. Ott a kiotoi Ginkakudzsi, az Aranypavilon, mely leégett ugyan, de fönixmadárként született újjá. Amott pedig a hárommilliós Oszaka földrengésbiztos felhőkarcólói tornyosulnak.

Zsadányi Zsolt ars poeticájának tekinthető nyilatkozata szerint „Az én feladatom a képeimmel, hogy ráirányítsam az emberek figyelmét a körülöttünk lévő világ sokféleségére, sokszínűségére”.

Kétségkívül így igaz: az emberek sokfélék, a világ sokszínű.
Nagyon sokszínű – de örülünk ennek, így van jól!

Hölgyeim és Uraim, Zsadányi Zsolt Tussal és ecsettel című kiállítását ezennel megnyitom, s engedjék meg, hogy elsőként én gratuláljak a művésznek.

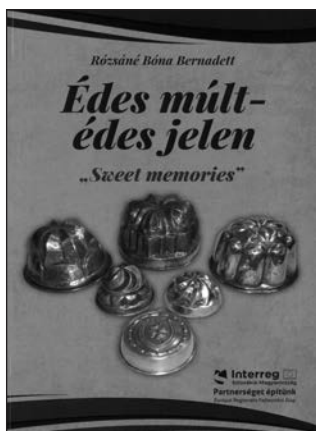
Ginkakudzsi

Édes múlt – édes jelen

Cukrászat és turisztika

Rózsáné Bóna Bernadett *Édes múlt – édes jelen.* „Sweet memories” című kötete egy Magyarország-Szlovákia közös Interreg program révén valósult meg, ami Délnyugat-Szlovákia és Északkelet-Magyarország Galánta és Mándok végpontok által kijelölt térsége cukrászatának múltját és mai turisztikai jelentőségét

tárta fel. A szerző, a Sóstói Múzeumfalu néprajzos munkatársa Magyarország területén kilenc település – Mándok, Kisvárda, Nyíregyháza, Miskolc, Eger, Salgótarján, Balassagyarmat, Szentendre és Esztergom – cukrászatának történetét írta meg, amihez két ma (is) működő csokoládékészítő központ, Szerencs és Maklár édesiparának bemutatása csatlakozik. A kötet nagyobb részét kitevő történeti anyaghoz – bizonyára a program elvárásainak megfelelően –, az érintett települések 2019-ben működő cukrászdáinak felsorolása csatlakozik. (Szándékkal nem ma működőket írok, mert a feldolgozás az ilyen típusú vállalkozások, üzletek erős gazdasági kitettségét hangsúlyozza, nem tudhatjuk tehát, hogy az elmúlt hónapokat valamennyi túlélte-e.) Ez utóbbi meg-

lehetősen sovány anyag, talán érdemes lett volna legalább a cukrászdák internetes elérhetőségét közölni a címük mellett, amiből az érdeklődő jelentős vizuális benyomáshoz juthatott volna.

Hasonlóan nem foglalkozom az egyes helyszínek bemutatása végén közölt sütemény receptekkel, mivel azok az adott cukrász-

da működésének idejéből, más esetben – főleg a paraszti táplálkozásból kiválasztottak – a tágabb földrajzi környezetéből származnak, de általában nem kapcsolódnak közvetlenül az egykori üzletek választékához. Ebből következően, magam a vizsgált települések cukrászatának és kézműves édességiparának történeti bemutatását vélem a munka elsődleges hozadékának, s szerencsének tartom, hogy a mai hazai és interkulturális gasztronómiai érdeklődés azt világra segítette. Annak végiggondolása pedig messze túlmutat a könyvön, miért van, hogy – mint a kötetből megtudjuk – Eger nevezetes üzlete, fagyaltozója, az államosításig működő, de nevét később is őrző *Sárvári cukrászda* kivételével – sehol nem mutatható ki kontinuitás a XIX. század második és a

XX. század első fele kisebb-nagyobb körben elhíresült cukrászdái és mai utódaik között. A bemutatott cukrászatokat egykor ügyes vállalkozók hozták létre egyértelműen üzleti szándékkal, tevékenységük meghajtója pedig a polgárosodás, a lassú modernizáció révén megszülető igény, nem kis mértékben a cukor terjedésével formálódó divat, az élvezeti cikkek növekvő jelentősége volt.

Nem lehet a recenzió feladata az adatgazdag kiadvány részletező ismertetése – ez a helytörténet lapjaira tartozik –, csupán néhány egyirányba mutató tanulságát, általánosítható eredményeit veszem számba. Nem elhanyagolható azonban, hogy a vizsgált helységek cukrászati múltja jelentős különbségeket is mutat, ami elsősorban a települések helyéből és helyzetéből, gazdasági jellegéből, de főként társadalmi szerkezetéből fakad. Amíg pl. Mándok csupán a Forgách család kastélyának konyhája, ill. a vonatkozó visszaemlékezések alapján vallatható, Kisvárdán a XX. század első felében már több cukrázmester és cukrászda emléke lelhető fel. Az egész munka szempontjából rendkívül fontos, hogy az első (ismert) kisvárdai cukrász, az 1906-tól ott tevékenykedő, majd Nyíregyházára települt Sipos Géza az egész hazai cukrászipar fejlődésében meghatározó szerepet játszó Kugler Henriknél (1830–1905) tanult. A soproni származású Kugler svájci, német, angol és francia műhelyekben tökéletesítette a tudását – Párizsban több évig dolgozott –, majd a svájci származású Gerbeaud Emilt (1854–1919) vonta be a vállalkozásába, aki folytatta a műhely irányítását. A mesterek tudását a tanítványok természetes módon vitték tovább a süteményekben, édességekben is. Ez ad magyarázatot arra, hogy miként jelenhet-

tek meg roppant gyorsan a cukrászipar nemzetközileg is új eredményei a vidéki kisvárosokban. Árnyalja még ezt a képet a kötetben bemutatott városok cukrászatainak története is. Nyíregyházán 1841 és 1948 között 36 cukrászt azonosított Bóna Bernadett a források alapján, köztük a majd félszázadon át tevékenykedő svájci Tester és Gredig fivéreket. Miskolcon az ugyancsak svájci Johann Jost cukrázmester 1828-ban létrehozta a kávéházzal egybekapcsolt „czukorsüteményes” boltját, munkáját a XIX. század második felében ugyancsak svájci, német és olasz származású cukrászok folytatják. De német és olasz nevek fémjelzik 1835-től Eger cukrászatát is a XIX. század folyamán. Az említettek persze többnyire városi polgárrá váltak a különböző hazai helységekből, származásuk és vándorlásuk számunkra a mesterség kapcsolati hálója, a készítmények terjedésének történeti folyamata okán lényeges.

A szerző vissza-visszatérően foglalkozik a hagyományos (paraszi) táplálkozókultúra és a cukrászipar készítményei közötti kapcsolat problematikájával, de igazából nem jut sok konkrét eredményre. Úgy vélem, hogy bár a közkultúra, populáris kultúra változásának nyomjelzője, a kisvárosi társadalom vonatkozásában némiképp más lehet a leszálló kultúrjavak szerepe, mint a falvak esetében. Talán eredményesebb lehetett volna ezen a területen a vizsgálata, ha a számba vett ünnepek mellett/helyett a lakodalmi tortákra, süteményekre összpontosít, ahol a hatás bizonyára a legkézenfekvőbb volt. A cukorfogyasztás rohamos terjedése – Kisbán Eszter szerint hazánkban 1867 és 1939 között fejenként 1 kg-ról 11,45 kg-ra nőtt az éves átlagos cukorfogyasztás –, valamint a terjedő szakácskönyvek

és más nyomtatott receptúrák mellett sem elhanyagolható, hogy a paraszti lakodalokban 1880-tól jelennek meg a különféle torták, igaz, pl. az ország keleti és északkeleti térségében leginkább csak a II. világháború után. (1925-ben Egerben már menyasszonyi tortákat kínálnak.) Maga a torta elnevezés persze sokféle süteményre vonatkozott, beleértve a különféle lakodalmi kelt kalácsokat is. Kétségtelen azonban, hogy a vidéki cukrászok mintaadók voltak az ünnepi sütemények készítésében. Fontos művelődéstörténeti adata a kötetnek, hogy 1884-ben Buday Károly egri cukrászdája feldíszített karácsonyfát kínál a vásárlóinak. Találunk utalást arra is, hogy a cukrászdáknak szerepük volt a háziilag készített szaloncukor megjelenésében és elterjesztésében is.

A cukrászdák a (kis)városiasodás nyomjelzőjeként és serkentőjeként jelentek meg a bemutatott településeken (is), velük a kis közösségek találkozásainak, a szabadidő eltöltésének új formája jelent meg. Az utókor és a kutatás szempontjából szerencsés egybeesés, hogy párhuzamosan zajlott ezzel a folyamattal a helyi sajtó megjelenése, s az általa megteremtett újfajta nyilvánosság mára a cukrászok és a cukrászdák kutatásának elsődleges forrása. A cukrászok rendre éltek a sajtó adta lehetőségekkel és különféle hirdetésekben igyekeztek népszerűsíteni tevékenységüket. Gyakran ezekből követhető az új műhelyek megnyitásának és működésének időrendje, és a cukrász közösségével működő kapcsolatának számos vonása is. Pl. a cukrászok – más kisvárosi mesterekhez hasonlóan – gyakran keretes hirdetésekben kívántak kellemes ünnepeket a vendégeik számára, leginkább olyan alkalmakkor (Mikulás-nap, karácsony, húsvét), amelyek az édességek fogyaszt-

tásának is csúcspontjai. A kötet gazdag dokumentációs anyaga azt is igazolja, hogy a találkozás és informálódás közkeletű formái mellett (kártya, újságok) a két háború között számos cukrászda különféle művészeti programokkal, irodalmi és zenés estékkel, jótékonyossági műsorokkal is igyekezett megtartani a vendégeit, s nem ritkán a település kulturális életének egyik központjává vált. Nyíregyházán pl. Lengyel Nándor cukrász az 1920-as években már különféle zenés programokra – szalonzene- és táncestélyekre, nótaestre, de zongora programokra is – invitálta az érdeklődőket, 1925-ben az újdonság erejével ható pavilont is építtetett erre a célra. Színészek léptek fel alkalmanként egri cukrászdákban is, de volt, ahol a cukrászda a sporthoz kapcsolódó klubélet, akár a sportfogadás központjaként is jelentős találkozóhely volt. Olykor a cukrászdák újsághirdetése is említik a „fővárosból” átvett, a kínálatot gazdagító újításokat (pl. a kávé elkészítése a vendég asztalánál az újfajta presszógéppel). Az innováció, a változó feltételekhez való alkalmazkodás a cukrász vállalkozók számára is a fennmaradás záloga volt. Közismert, hogy egyes cukrászdák a települések találkozási és igazodási pontjai voltak, s helyenként maradtak a vidéki településeken is. Pl. a miskolciak legidősebb generációjával lassan feledésbe merül a *Rori* (Roráriusz cukrászda) emléke, de a mai idősebbek még ismerik és használják a régi cukrászcsalád után a *Megay-sarok* elnevezést az egykori üzletük helyén.

Rendkívül gazdag a kötet adatbázisa mind az egykori cukrászok, mind az édes készítményeik vonatkozásában. Az utóbbiak beazonosítása persze aligha lehetséges, mivel az édességek megjelölésének csupán egy része közismert márkánév, de

még azok zöme is változataiban létezik. Az államosítás derékba törte ennek az iparnak a fejlődését, lebontva egy időre a polgári létforma sajátos intézménytipusát. Természetesen nyíltak újfajta cukrászdák, fagyalatozók, de a közösségi találkozás ezen alkalmi fellazultak.

A címben jelzett „édes jelen” szegényessége okozta tartalmi egyenetlenséggel együtt is érdekesnek, hasznosnak tartom Bóna Bernadett könyvét. Ha a recenzens végül – az idősebb pályatárs jogán – megfogalmazhat egy kritikai megjegyzést, a

forráskritikával összefüggő szerkesztésre hívnám fel a szerző figyelmét. Szerencsebb, ha a szerző által kialakított struktúra határozza meg az egyes részek terjedelmét és nem a rendelkezésre álló forrásanyag mennyisége.

RÓZSÁNÉ BÓNA BERNADETT: Édes múlt – édes jelen. „Sweet memories”. Mándok, 2019. Mándok Község Műemlékeinek Megmentéséért Egyesület. 163 p.

VIGA GYULA

Kép, vers, utazás

Bodnár István könyvéről

Új munkával jelentkezett Bodnár István. A Kelet-Magyarország egykori publicistája, a termékeny író-költő jelen opusza olyan olvasók érdeklődésére tarthat számot, akik hazánk természeti-kulturális értékeit fontosnak és megismerendőnek tartják. A *Képes utazások* című karsú mű kalauzul szolgálhat mindazoknak, akik bekalandozzák a szerző által meglátogatott vidékeket.

könyvszerű megoldásokat kínálnak. Sőt: közeli rokona Petőfitől az *Úti levelek*. És nemcsak azért, mert a tollforgatókat a kíváncsiság és az élménykészség egyaránt jellemzi, hanem azért is, mert a szövegekben a meglátogatott tájak, városok, építmények leírásán túl az általuk keltett benyomás és hangulat a legfontosabb. A tényirodalom s a szubjektív reflexiótartalom

Bodnár István István eddig több mint negyven kiadványt, verset, interjúcsokrot, útirajzot, szerkesztett gyűjteményt tett le az asztalra; új alkotása nevezhető turistakalauznak vagy *bédekkernek* is. De mivel költő írta, lapjai nem kizárólag úti-

határán elhelyezkedő írások az úti célok ismertetése mellett erős kulturális-történelmi-szépirodalmi utalásokat is tartalmaznak.

A könyv harmincnegyzet utazás rajzát teszi közzé. Ezek leginkább többes szám

első személyben megszólaló narrátora Nagybányától Hévízig olyan helyeken barangol, mint Túrístvándi, Szatmár-cseke, Cégénydányád, Csaroda, Tákos, Nyírbátor, Máriapócs, Baktalórántháza, Vaja, Kisvárda, Sóstó, Tiszadob, Szabolcs, Tokaj, Erdőbénye, Sárospatak, Lillafüred, Bükkszentkereszt, Eger, Kassa, Betlér, Pozsony, Dévény, Szentendre, Visegrád, Dobogókő, Veszprém, Balatonfüred, Tihany, Hévíz. Eme szemlélődő, az egyes tájakat megcsodáló, *megsüvegelő* „vándor” nem elégszik meg a látottak lajtromozásával, hanem mondandójában felidézi az adott vidék történelmének, irodalmának jelesebb eseményeit és alakjait is. Így például nemcsak a tákosi templom, a máriapócsi búcsú, a vajai várkastély, illetve a hajdan a Rákócziak birtokának számító Erdőbénye szemet gyönyörködtető ásványairól kapunk érdeklletes leírásokat, hanem bepilanthatunk Sárospatak, Eger, Kassa, vagy a tiszadobi kastély történetébe, miközben felidéződik Csokonai Vitéz Mihály, Besenyei György, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Áprily Lajos, valamint Cseh Tamás alakja is.

A *Képes utazások* azáltal is meghaladja az útirajzok átlagát, hogy prózai szövegeit versek színesítik: bennük megmutatkoznak a túrázgató szerző érzelmes lírai impressziói is (*Túrístvándi, Szatmár, Tákos, Csaroda, Sóstó, Tokaj, a festők városa, A számadás évszaka*.) Az egyes települések bemutatását Bodnár Ágnes szívmengető

akvarelljei illusztrálják. A magát „tősgyökeres egri festőnek” valló alkotó tizenhat hangulatos munkája megemeli az olvasottakat, így az úti élmények a befogadót immár nem pusztán a nyelv, hanem a vizualitás erejénél fogva is kellemes tapasztalathoz juttatják. (A művésznő a költő korábbi, 2019-es *Fuss ki a rétre* című kötetének is hatásos illusztrátora volt.)

Bodnár István, aki a 2018-ban, Gáll Ludmilla képzőművész varázslatos munkáival gazdagított könyvében, a *Színek és árnyak*ban kispróza- és verses vallomásokat tett közzé, most, a *Képes utazások*ban reménybeli olvasóit olyan kirándulásokra hívja, ahol „látványos hegyvonulatok, titkokat rejtő természetvédelmi területek, ligetek, erdők, csipkerózsika-álmunkból ébredő kastélyok, kúriák, bűbajos templomok” várják őket, a közvetlen környezet megannyi csodáját felfedezni vágyókat. Miként magát a szerzőt, aki több évtizede járja már a „kisebb haza”, s a tágabb világ természeti és történelmi kincsekben megejtően gazdag vidékeit, ahonnan hol ihletett költeményekkel, hol pedig megkapó leírásokkal tér haza, miként dicséretesen tette ezt ebben a – nyomdatechnikailag is igényesen kivitelezett – munkájában is.

BODNÁR ISTVÁN: *Képes utazások*.

Bodnár Ágnes akvarelljeivel.

Nyíregyháza, 2020. Örökségünk Kiadó, 92 p.

KARÁDI ZSOLT

Szerzőink

- Antal Balázs – irodalomtörténész, kritikus, költő, Nyíregyháza
Antall István (1953–2015) – újságíró, szerkesztő-riporter
Babosi László – könyvtáros, irodalomtörténész, Nyíregyháza
Bíró István Ferenc – népzeneész, egyetemi oktató, Nyíregyháza
Bugya István – költő, Tiszadob
Csutkai Csaba – fotóművész, Nyíregyháza
Dusa Lajos – költő, Debrecen
Iancu Laura – költő, író, néprajzkutató, Gárdony
Jánosi Zoltán – irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi tanár,
Budapest–Nyírtelek
Cs. Jónás Erzsébet – nyelvész, professor emerita, Nyíregyháza
Karádi Zsolt – főiskolai tanár, Nyíregyháza
Kókai Sándor – főiskolai tanár, Nyíregyháza
Kulcsár Attila – építész, költő, Nyíregyháza
Kührner Éva – történész, könyvtárigazgató, Nyíregyháza
Kürti László – költő, középiskolai tanár, Mátészalka
Marik Sándor – újságíró, Budapest
Minya Károly – nyelvész, rektorhelyettes, Nyíregyháza
Nagy Balázs – irodalomtörténész, kritikus, Nyíregyháza
Ratkó József (1936–1989) – költő, drámaíró, műfordító
Sipos László – fotóművész, művészettörténész, Nyíregyháza
Viga Gyula – etnográfus, egyetemi tanár, Miskolc
Zimonyi Zoltán – irodalomtörténész, Piliscsaba
Zsadányi Zsolt – grafikus, festőművész, Ibrány

ANTALL ISTVÁN: HANGSÚLY 31-32. SZÁM (KÉPESLAP)

